

T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

**FETİH SONRASI İSTANBUL'UN YENİDEN
YAPILANDIRILMASI (1453-1500)**

Yüksek Lisans Tezi

ÖZGÜR MADEN

İSTANBUL, 2020

**T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TARİH YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**FETİH SONRASI İSTANBUL'UN YENİDEN
YAPILANDIRILMASI (1453-1500)**

Yüksek Lisans Tezi

ÖZGÜR MADEN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. HEATH LOWRY

İSTANBUL, 2020

T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
İLGİLİ ENSTİTÜ ADI
YÜKSEK LİSANS PROGRAM ADI

Tezin Adı:
Öğrencinin Adı Soyadı:
Tez Savunma Tarihi:

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları yerine getirmiş olduğu _____
Enstitüsü tarafından onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları yerine getirmiş olduğunu onaylarım.

Program Koordinatörü

Bu Tez tarafımızca okunmuş, nitelik ve içerik açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak yeterli
görölmüş ve kabul edilmiştir.

_____ Jüri Üyeleri _____ İmzalar _____

Tez Danışmanı

Ek Danışman

Üye

TEŞEKKÜR

Bu çalışma; uzun uğraşlar ve araştırmalar sonucunda yaklaşık olarak bir yılda oluşturulmuştur. Bahçeşehir Üniversitesi Tarih yüksek lisans programı bünyesine kabul edildiğim ilk yıldan itibaren gerek derslerde gerekse ders dışında bana katkı sağlamış olan hocalarımın gıyabında, bugüne kadar bana emeği geçen tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Özellikle tez danışmanım olan kıymetli hocam Prof. Dr. Heath W. LOWRY'e ders döneminde verdiği önemli bilgiler için; ayrıca tez konumun seçimindeki desteği ve sonrasında yazım süreci boyunca yol haritamı çizmemdeki yardımlarından dolayı müteşekkirim. Ayrıca Prof. Dr. Necdet ÖZTÜRK, Doç. Dr. Fikret YILMAZ ve Dr. Levent Kaya OCAKAÇAN hocalarıma, derslerindeki ufkumu genişleten bilgileri ve tez dönemindeki destekleri için minnettarım. Bu noktaya gelmemde çok büyük etkisi olan, sıkılmadan her zaman beni dinleyen ve cesaret veren; üzerimde büyük emeği olan lisans döneminden hocam Prof. Dr. Bedia DEMİRİŞ'e çok şey borçluyum. Akademik kariyer açısından bana yol gösteren Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU hocama teşekkürlerimi sunarım. Eğitim ve öğretimimin ilk döneminden itibaren hep yanımda olan sevgili annem Nevin MADEN, babam Kadir MADEN ve anneannem Neziha ÖZYEDİERLER başta olmak üzere ailemin tamamına tüm kalbimle sevgilerimi sunuyorum. Ayrıca yüksek lisansa kabulümden itibaren kahrımı çeken, her soruma içtenlikle cevap veren ve manevi olarak her zaman yanımda olan Prof. Dr. Heath W. LOWRY hocamızın asistanı olan Yeşim ÖZGEN YETEN'e teşekkürlerimi sunarım.

Nisan 2020

Özgür MADEN

ÖZET

FETİH SONRASI İSTANBUL'UN YENİDEN YAPILANDIRILMASI (1453-1500)

Özgür Maden

Tarih Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Heath W. Lowry

Nisan 2020, 82 sayfa

İstanbul'un 29 Mayıs 1453'de fethinden sonra şehir, büyük bir özveri ve seferberlik içinde yeniden yapılandırılmıştır. Fatih'in hem iskân hem de imar faaliyetleri kapsamında oldukça titiz davrandığını belirtmek gerekir. İstanbul'u başkent yapmak isteyen Fatih, fetihle ele geçen şehrin yağmasına ancak bir gün müsaade etmiştir. Fetihler yoluyla birçok yerden sürgün yöntemiyle şehre nüfus takviyesi yapılmıştır. Şehrin nüfusunun Fatih'in son dönemlerinde veba salgınları ve gelen nüfusun bir kısmının çeşitli nedenlerle geri gitmesine rağmen 65 ila 80 bin arasında olduğu bilinmektedir. Yeni nüfus ve Türk-İslam mimarisi bağlamında inşa edilen yapılar ile yeni yerleşim birimleri meydana gelmiştir. Sur içinde Fatih ve Eminönü, sur dışında ise Galata ve Eyüp başlıca gelişen mekânlar olarak dikkat çekmektedir. Fatih'in Ayasofya'yı camiye çevirmesi ve On İki Havari Kilisesi'nin bulunduğu yere kendi adına külliyesini inşa ettirmesi şehrin Türk-İslam medeniyetine hızlıca kazandırılması noktasında önem arz etmektedir. Bununla beraber Fatih, Hristiyan, Yahudi ve diğer Gayrimüslim unsurlara özel ihtimam göstermiştir. Onlar için din görevlileri tayin ederek ibadetlerini serbest bir şekilde yapmalarını sağlamıştır. Fatih, ticari hususları göz ardı etmeden ve şehre özellikle intikal ettirdiği zanaat erbabı kimseler ile şehrin insan niteliğini arttırmaya çalışmıştır. İlk yapılan Saraçlar Çarşısı ve Cevahir bedesteninden başka Kapalı Çarşı'nın vücut bulmasında çekirdek teşkil eden diğer bir yapı Sandal bedesteni Fatih dönemi ticari yapılarından. Haliç kenarında sıralanan un, tuz ve balmumu pazarları faaliyete geçen ilk pazarlardır. İstanbul'da imar faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yapıldığı bilinmektedir. Fatih'in kendi adına inşa ettirdiği külliyesinden başka bilhassa vezirlik görevi ifa eden devlet adamlarının kendi adlarına yaptırdıkları külliyeler İstanbul'un önemli yapılarıdır. 1459 yılı bu anlamda dönüm noktası teşkil etmektedir. Mahmud Paşa ve Rum Mehmed Paşa'nın yaptırdığı külliyelerin her ne kadar büyük bir kısmı tahrip olmuş olsa da bunlar, öne çıkan yapılardır. Fatih'in kendi döneminde iki saray inşa ettirdiği bilinmektedir. Nihayetinde Fatih döneminde İstanbul hem nüfus hem de imar bakımından oldukça hızlı bir şekilde yapılandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fatih, Fetih, İstanbul, Ayasofya, Kapalı Çarşı.

ABSTRACT

RESTRUCTURING OF ISTANBUL AFTER THE CONQUEST: (1453-1500)

Özgür Maden

History Graduate Program

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Heath W. Lowry

April 2020, 82 pages

After the conquest of Istanbul on May 29, 1453, the city was restructured with great devotion and mobilization. It should be remark Fatih was very meticulous in terms of both settlement and development activities. Fatih, who wanted to make Istanbul the capital, only allowed one day to pillage in the conquered city. Population reinforcement was made to the city with the method of exile from many places. It is known that the population of the city was between 65 and 80 thousand, although plague epidemics and some of the incoming population decreased due to various reasons. New settlements have been formed in the context of the new population and Turkish-Islamic architecture. Fatih and Eminönü in the city walls; Galata and Eyüp outside the city walls attract attention as the main developing places. Fatih's conversion of Hagia Sophia into a mosque and the building of a islamic-ottoman social complex near the Church of the Twelve Apostles helped the city to gain Turkish-Islamic civilization quickly. Besides, Fatih gave importance to Christian, Jewish and other non-Muslim elements. For instance, he appointed religious official allowing non-Muslims to freely practice their worship. Fatih tried to increase the human quality of the city without ignoring the commercial matters and especially with the artisans he brought to the city. In addition to the Saraclar Bazaar and the Cevahir Bedesten, another structure that constitutes the core for the incarnation of the Grand Bazaar is Sandal Bedesten, one of the commercial buildings of Fatih period. Flour, salt and wax markets lined by the Golden Horn are the first markets to go into action. It is known that reconstruction activities are carried out intensely in Istanbul. Apart from the complex built by Fatih on his behalf, the complexes built by the statesmen who perform duty as vizier are also important structures of Istanbul. The year 1459 constitutes a milestone in this sense. Although most of the complexes built by Mahmud Pasha and Rum Mehmed Pasha have been destroyed, these are prominent structures. Furthermore, Fatih built two palaces during his period. In conclusion, Istanbul was structured quite quickly, in terms of both population and reconstruction in the Fatih period.

KeyWords: Fatih, Conquest, Istanbul, HagiaSophia, Grand Bazaar.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	v
GİRİŞ	1
1.Fetih Öncesi Konstantinopolis'in Sosyo-Kültürel ve Psikolojik Durumu.....	1
2. Fetih Öncesi Hazırlıklar ve İstanbul'un Fethi	6
3. Literatür Değerlendirmesi	9
I. BÖLÜM.....	11
İSTANBUL'UN FETHİ SONRASI İLK YAPILANDIRMA FAALİYETLERİ VE NÜFUS HAREKETLERİ	11
1. Fetih Sonrası Düzenleme ve Yapılan İlk Faaliyetler	11
2. Fatih Dönemi İskân Politikası ve Nüfus.....	12
II. BÖLÜM.....	22
YENİ YERLEŞİM BİRİMLERİ VE TİCARİ CANLILIK UNSURLARI	22
1. Yeni Yerleşim Birimleri Bağlamında Şehrin Kazandığı Karakter	22
2.Yeni Kurulan Yerleşim Birimleri.....	23
2.1. Mahalleler	23
2.2. Nahiyeler	24
3. Ticari Yapılar ve Diğer Unsurlar.....	28
3. 1. Bedestenler ve Çarşılar.....	28
3.1.1. Bedestenler.....	28
3.1.1.1. Cevahir Bedesteni.....	28
3.1.1.2. Sandal Bedesteni	30
3.1.1.3. Galata Bedesteni.....	30
3.1.2. Çarşılar	31
3.2. Darphaneler	32
III. BÖLÜM	33
İMAR FAALİYETLERİ	33
1. Külliyeleer	34
1.1. Fatih Külliyesi.....	35
1.2. Mahmud Paşa Külliyesi	39
1.3. Rum Mehmed Paşa Külliyesi.....	41
1.4. Davud Paşa Külliyesi	42
1.5. Eyüp Sultan Külliyesi.....	43
1.6. Atik Ali Paşa Külliyesi.....	44
1.7. Karamanî Mehmed Paşa (Nişancı) Külliyesi	45
1.8. Şeyh Vefa Külliyesi	45
2. Cami ve Mescidler	46
2.1. Bizans'tan Dönüştürülen Cami ve Mescitler	46
2.2. Yeni İnşa Edilen Camiler ve Mescitler	51
3. Saraylar	57
3.1. Eski Saray (Saray-ı Atik)	57
3.2. Yeni Saray (Topkapı Sarayı).....	58

3.3. Diğer Saraylar	60
4. Medreseler.....	61
4.1. Bizans'tan Dönüştürülenler	61
4.2. Yeni İnşa Edilen Medreseler	61
5. Hamamlar	62
6. Diğer Yapılar.....	65
6.1. Askerî Yapıların İnşası ve Onarımı	65
6.1.1. Rumeli Hisarı ve Buna Bağlı Yapılar.....	65
6.1.2. Yedi Kule Surlarının Onarımı	66
6.1.3. Diğer Surların Onarımı.....	66
6.1.4. Diğer Askeri Yapılar	67
6.2. Çeşmeler ve Su Yolları	67
6.3. Kütüphaneler	70
6.4. Mektepler	70
6.5. Tekke ve Zaviyeler.....	70
6.6. Hanlar ve Kervansaraylar	73
6.7. Darüşşifalar	74
SONUÇ	75
KAYNAKÇA.....	77
EKLER.....	87

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.y.	Adı geçen yazar
a.g.t.	Adı geçen tez
C.	Cilt
ev.	Çeviren
Ed.	Editör
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
s.	Sayfa
S.	Sayı
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

1.Fetih Öncesi Konstantinopolis'in Sosyo-Kültürel ve Psikolojik Durumu

İstanbul'un II. Mehmed tarafından fethini anlatmadan evvel Bizans İstanbul'unda Sosyo-Kültürel duruma temas etmek gerekir. Zira çalışmanın konusu olan fetih sonrası yeniden yapılandırma hususu ancak bu şekilde daha iyi anlaşılabilir.

Bizans, Batı'nın yardımını almak ve Roma ile Bizans kiliselerinin birleşmesini sağlayarak Osmanlılara karşı güç birliği yapmak için girişimde bulunmasına rağmen her iki tarafın birbirlerine karşı olan husumetinden kaynaklı istenilen amaca ulaşamamıştı. Ancak dini anlamda motivasyonu arttırmak ve şehrin savunma gücünü yükseltmek için kiliselerin birleştirilmesini İmparator Konstantinos mecburen istemekteydi.¹ Bu sebeple 1452 Ekim ayında Papa'nın temsilcisi Kardinal İsidorus yanında 200 askerle Konstantinopolis'e ulaştı. Bu birleşme II. Mehmed'in tehdidine karşı zoraki bir birleşme olarak yapıldı ve Kasım 1452'de ortak ayin yapıp resmi olarak Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleştirildiği ilan edildi. Ancak bu birleşme Bizans'ın Latinlere teslimiyeti anlamına geliyordu.²

Osmanlıların İstanbul'u fethi öncesinde Konstantinopolis de gerçekleştirilen bu birleşme, sembolik olmaktan öteye geçememişti. Adeta zorlama yapılan bu eylemin ortaya çıkardığı tabloyu Dukas şöyle izah etmektedir: *"Kent halkı sözde birleşmenin gerçekleştiği günden başlayarak Ayia Sophia'dan sanki Yahudilerin havrası imiş de içinde ne kutsal adak sunma ne kurban ne de tütsü varmış gibi kaçınıyorlardı. Resmi ayin günlerinde papazın biri orada ayin yapacak olursa, dua edenler sunu törenine kadar kilisenin içinde kalıyorlar ve hemen sonra erkekler, kadınlar, keşişler ve manastır rahibeleri dışarı çıkıyorlardı... Bunların tümü sanki o tapınağın puta tapıcılar sunağı olduğuna ve orada yapılan ayinin Apollon için yapılmış kurban töreni olduğuna inanıyorlardı."*³

Bununla beraber fetih öncesi Latinler ile Bizans'ın birbirlerine nasıl baktıklarını özetleyen şu söze bakmak gerekir. *"Kentin içinde Latin başlığının egemen*

¹ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2015, s. 523.

² Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453*, (çev. Bilge Umar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2009, s. 464-465.

³ Mikhael Doukas, *Doukas Tarihi 1326-1462*, (çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul: 2008, s. 232.

olduğunu görmektense Türklerin sarığının egemen olduğunu görmemiz yeğdir” sözü, Ayan meclisi üyelerinden Loukas Notaras’ın sarf ettiği bir cümleydi.⁴

Bizans, mevcut şartlardan dolayı Osmanlı kuşatmasına ne ekonomik ne siyasi ne de psikolojik açıdan hazırlıklı değildi. Zira daha önceki kuşatmalarda mutlaka bir çıkış yolu bulabiliyor iken bu defa Osmanlılar tarafından alınan önlemler ve Bizans’ın içinde bulunduğu durum buna müsaade etmemekteydi. Kritovulos’un anlatısına göre Bizans’ın içinde bulunduğu durum onları daha II. Mehmed’in kuşatmasının başlarında maneviyatlarının çökmesine, umutsuzluğa kapılmalarına ve çaresizliğe itmişti. Daha önceki kuşatmalarda başarılı olacaklarına dair inanç bu defa yoktu. Hem denizden hem de karadan kuşatılmış olan Konstantinopolis, dışarıdan askeri yardım alamadığı gibi deniz ticaretini sürdüremiyordu. Temel ihtiyaç maddelerinde dahi sıkıntı yaşayan Bizans hazinesinde para da kalmamıştı.⁵ Üstüne üstlük bundan önceki kuşatmalarda Bizans’ın elinde olan teknolojik üstünlük, bu kuşatma öncesinde Osmanlıların eline geçmişti.⁶ Bu durumda *“Bizanslılar kadere boyun eğmişler, kötümserlik nöbetleri geçiriyorlardı.”*⁷

Kuşatma öncesinde tüm olumsuz havaya rağmen Bizans cephesinde birtakım hazırlıklar yapılmaya devam ediliyordu. Bu bağlamda Haliç’in en dar noktasında denizin altına büyük bir zincir çekilmiş, kilise ve şahıslardan para toplanarak erzak stoğu yapılmıştı. Aynı zamanda surların ihtiyaç hissedilen kısımları da tahkim edilmişti.⁸ İmparator, 1452-1453 kışı boyunca kadın-erkek herkesi surları onarmaya yardım etmek ve silah temini için teşvik etmişti. Bununla beraber tüm muhalifler her şeye rağmen şehri savunmak için gerekli tedbirleri almaya devam ediyordu.⁹

Kuşatma öncesi Bizans’ta yaşanan kargaşa ortamını anlatan bir başka husus, şehrin civarındaki tarım ürünlerinin zamanından önce hasat edilmesi ve Venedikli, Cenovalı tüccarlar ile iletişime geçilip ellerindeki ürünlerin satın alınmasıydı.¹⁰

Osmanlı kuşatmasının uzaması ve II. Mehmed’in bu konudaki ısrarı Konstantinopolis’teki havayı iyice olumsuz bir noktaya taşımıştı. Şehirde yaşanan

⁴ Doukas, (2008), a.g.e, s. 233; Ostrogorsky, (2015), a.g.e, s. 524; Şerif Baştav, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara: 1989, s. 12.

⁵ Kritovulos, *İmrozlu Kritovulos’un Tarihi 1451-1467*, (çev. Ari Çokona), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul: 2018, s. 40-41.

⁶ Ostrogorsky, (2015), a.g.e, s. 525.

⁷ Nicol, (2009), a.g.e, s. 465.

⁸ Kritovulos, (2018), a.g.e, s. 42.

⁹ Donald M. Nicol, *Bizans’ın Son Yüzyılları 1261-1453*, s. 466.

¹⁰ Donald M. Nicol, (2009), a.g.e, s. 463.

yiyecek kıtlığı ve askerlerin maaşlarını düzenli alamıyor olması psikolojik olarak hem ahali hem de askerler için bir yıkım ortamı meydana getirmişti. Surların tamiri için para bulunamayınca kilisenin değerli eşyalarına el koyan İmparator, bunları eritip gümüş paraya çevirmek suretiyle ihtiyaçları gidermişti. Hatta kıtlığın ulaştığı boyut şehirde bir salgın hastalık tehdidini belirgin hale getirmişti. Buna önlem almak ve halk ile askerlerin moralini yükseltmek için zenginlerden ve kiliseden toplanan paralar halka eşit miktarda yiyecek olarak dağıtıldı.¹¹ Bizans birçok kez veba salgını tehdidine maruz kalmış hatta bu noktada muzdarip olmuştu. En son yaşanan veba salgını 1422 kuşatmasından sonra 1435'deki veba salgınıydı. Bu salgın aynı zamanda Osmanlı kuşatmasının surlara verdiği zararı telafi etmek için yapılan girişimleri sekteye uğratmıştı.¹²

Fetih öncesinde Osmanlıların yaptığı manevralar da Konstantinopolis'te yaşanan sorunları arttırmıştı. Buna en iyi örneklerden biri Osmanlı donanmasının Haliç'i aşarak karadan gemileri geçirmesidir. Bu duruma hazırlıksız yakalanan Bizans ordusu, savunmasız bıraktığı surlara asker sevkıyatı yapmak mecburiyetinde kalınca karadan saldıran Osmanlı ordusuna karşı savunma gücü zayıflamıştır. Osmanlıların bu girişimi nedeniyle korunaklı bir yerde olan ticaret gemileri artık tehlike altındaydı. Dahası şehri savunma noktasında tüm yetki elinde olan Justino'nun bu gemileri püskürtme girişimi toplan sayesinde geri tepmişti.¹³

Bu manevra ile beraber top atışlarıyla surların yıkılması ve tamirinin zorlaşması üzerine İmparator Konstantin, II. Mehmed'e elçiler yollayarak kuşatmayı kaldırıp gitmesi karşılığında istediği miktarda haraç vereceğini vaat etmişti. Ancak II. Mehmed, buradan geri dönüş olmayacağını ifade ederek o meşhur sözünü sarf etmişti. *"Ya ben İstanbul'u alırım. Ya İstanbul beni"*¹⁴

II. Mehmed böylece kararlılığını göstermiş oluyordu. Son taarruz öncesinde artık Bizans halkının manevi anlamda da gücü kalmamış, şehirden kaçanlar olmuş ve ayaklanmalar baş göstermişti. Latinler ve Bizans'ın yerli halkı arasında bu ortamda ayrışma daha da artmıştı. Aynı zamanda batıdan son ana kadar umut edilen yardım da

¹¹ Ebru Altan, "İstanbul'un Fethi Sırasında Şehirde Yaşananlar Psikolojik Durum", *Tarih Dergisi*, s. 66, 2017, s. 71-72.

¹² Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, (çev. Ülker Sayın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2007, s. 28.

¹³ Kritovulos, (2018), *a.g.e.*, s. 68-69.

¹⁴ Doukas, (2008), *a.g.e.*, s. 245.

gelmemişti.¹⁵ Zaten Batı Devletleri her zaman Bizans İmparatorluğu’nu kıskanmış, bu sebeple aynı dinden olan Bizanslılara düşmanca duygular beslemişler, onları Hristiyanlığa ihanet ile suçlamışlar ve neticede yardım için pek gönüllü olmamışlardır, hatta ellerine fırsat geçtiğinde başkent İstanbul’u ve dolayısıyla imparatorluğu hedef almaktan çekinmemişlerdir.¹⁶

Fetihten üç-dört gün önce İmparator Konstantin, halkın maneviyatını arttırmak için büyük bir ayin tertip ettirmişti. Bu ayin Ortodoks mezhebine göre Paskalya’dan önce yapılan ve kutsal ikonların şehirde dolaştırıldığı bir merasimdi. Bu merasim sırasında yaşanan olay halkın maneviyatını iyice bozmuştu. Hristiyan inancına göre kutsal ikonların yere düşmesi hayırlı bir olay olarak nitelendirilmiyordu. Bu merasim sırasında Meryem Ana ikonasının yere düşmesi ve uzun süre kaldırılamaması büyük bir paniğe sebep olmuştu. Kritovulos yaşanan bu hadiseyi ayrıntılı bir şekilde anlatmış ve halkın tedirginliğini tasvir etmiştir.¹⁷

İmparatorluğun fetih öncesi nüfusu ve yapılaşması hakkında da bilgi vermek fetih sonrası nüfus ve imar faaliyetleri bağlamında Osmanlılar tarafından yapılanların daha iyi anlaşılması için gereklidir. Konstantinopolis’in nüfusu hakkında oldukça farklı görüşler ortaya atılmıştır. Ancak bilinen bir gerçek varsa o da şehrin XI. yüzyıldan itibaren sürekli artan nüfusunun, 1204 yılındaki IV. Haçlı istilasından sonra büyük bir şekilde düşüş eğiliminde olduğudur. Nüfusun İstanbul’un fethi öncesinde ise en düşük seviyede olduğu ifade edilmektedir.¹⁸

Nüfusa dair sayıların tahmini ve tartışmalı olduğunu ifade etmekle beraber Konstantinopolis’in nüfusunun nasıl seyrettiğinden kısaca bahsetmek gerekir. Konstantinopolis 330’da kurulduktan sonra yüzyılın sonunda nüfusu 200.000 kişiyi bulmuştu. V. yüzyılda 300.000, VI. yüzyılda ise 500.000 olan nüfus, IX. yüzyılda ise 1 milyona ulaşmıştı. Ancak bazı dönemlerde meydana gelen yangınlar, veba salgınları ve diğer muhtelif sebepler şehrin nüfusunu önemli ölçüde etkilemiştir. Bu bağlamda nüfusun XII. yüzyılda 400.000 civarında olduğu varsayılmaktadır.¹⁹ Fetih öncesinde

¹⁵ Baştav, (1989), *a.g.e.*, s. 129.

¹⁶ Birsnel Küçükspahioğlu, “Birinci Haçlı Seferi’nden Fethiye Kadar Batılıların İstanbul’u Ele Geçirme Çabaları”, *Tarih Dergisi*, Sayı 66 (2017 / 2), İstanbul: 2017, s. 35-46.

¹⁷ Kritovulos, (2018), *a.g.e.*, s. 69-70; Feridun Dirimtekin, İstanbul’un Fethi, İstanbul: 1976, s. 184; John Julius Norwich, *Bizans*, C. 3, (çev. Selen Hırçın Riegel), Kabalcı Yayınları, İstanbul: 2013, s. 356.

¹⁸ Yunus Koç, “Bizans Döneminde İstanbul Nüfusu”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (ed. Coşkun Yılmaz), İBB Kültür AŞ Yayınları, İstanbul: 2015, s. 462-466.

¹⁹ Işın Demirkent, “İstanbul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 2001, s. 205; Murat Keçiç, “Bizans Döneminde İstanbul’un Kent Yönetimi”, *Antik*

İstanbul'un nüfusunun 40.000 kadar olduğu tahmin edilirken fetihten yaklaşık 25 yıl sonra nüfusun 70.000 civarına çıktığı ifade edilmektedir.²⁰ Nüfusun artışında birinci bölümde ifade edileceği üzere Fatih'in iskân siyasetinin büyük katkısı bulunmaktadır.

1204'deki Haçlı istilasını Konstantinopolis'te mimari açıdan büyük bir yıkım yaptığı gibi, kargaşa ortamı halkın şehri terk etmesine neden olmuştu. Şehir, 1261'de tekrar Bizans hâkimiyetine geçince sadece imkân ölçüsünde önemli görülen yapılar tamir edilebilmişti. Bu arada bazı değişiklikler meydana gelmiş, öncekine göre şaşalı olan sütunlu yolların yerine ağaçlı yollar yapılmıştı.²¹ Bu durum hiç şüphesiz şehrin eski mimari ihtişamını kaybetmesi anlamına gelmekteydi. Zira haçlılar, şehirde meskenleri, sanat yapılarını, kiliseleri yağmalamış ve yakıp yıkmıştı. Çağdaş kaynaklara göre yapılan tahribat o zamana kadar görülmemiş boyuttaydı.²² Özellikle bu saldırının etkisiyle yaşanan durum, Fetih öncesinde Konstantinopolis'i adeta köy durumuna getirmişti.²³

Bizans döneminde Konstantinopolis'in tasvirini yapan seyyahların nasıl bir şehir profili çizdiklerini belirtmek çalışma açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple İbn Battuta, Clavijo ve Broquiere'nin seyahatnamelerinde İstanbul'u nasıl yorumladıkları irdelenecektir.

İbn Battuta (1304-1369) tahminen 1300'lü yılların ilk çeyreğinde Konstantinopolis'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir. İbn Battuta, Konstantiniyye olarak adlandırıldığını ifade ettiği şehrin Haliç ile ikiye ayrıldığını ve şehrin en önemli yerlerinin de Haliç'in doğu kısmında kalan yerlerden ibaret olduğunu ifade etmektedir. İmparator ve soylular bu kısımda ikamet etmektedir. İbn Battuta'nın belirttiğine göre Haliç'in üzerinde bir zamanlar bulunan köprü şu anda harap haldedir. Şehir, denize doğru uzanan bir tepenin üzerinde kurulmuş, etrafı hem denizden hem de karadan devasa surlarla çevrilmiştir. Şehir on üç mahalleden oluşmaktadır. İbn Battuta Galata'dan da bahsederek burayı şehrin öteki tarafı olarak tanımlamaktadır. Haliç'in

Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, (ed. Coşkun Yılmaz), İBB Kültür AŞ Yayınları, İstanbul: 2015, s. 19.

²⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, (çev. Halil Berktaş), Eren Yayınları, İstanbul: 2000, s. 54; Yunus Koç, "Osmanlı Dönemi İstanbul Nüfus Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 8, S. 16, 2010, s. 180.

²¹ Yunus Koç, (2015), a.g.m, s. 465.

²² Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. 3, (çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2008, s. 109.

²³ Halil İnalçık, "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, 1988, s. 215.

Batı yakasında bulunan bu kısımda çoğunlukla Cenevizli ve Venedikli ticaret erbabı kimseler ikamet etmektedir. Burası Bizans İmparatoruna vergi vererek Bizans'a bağlı bulunmalarına rağmen zaman zaman isyan etmeleri ile meşhurdurlar.²⁴

Clavijo, Battuta ve Broquiere'in zaman dilimi olarak arasında kalan bir zamanda İstanbul'a ziyaret gerçekleştirmiştir. Tahmini XIII. yüzyılın sonları ile XIV. yüzyılın başlarında hem Avrupa'dan Türkistan'a giderken hem de dönüş yolunda iki kez İstanbul'a yolu düşmüştür. Seyyah, öncelikle Konstantinopolis'in kiliselerinden bahsettikten sonra diğer seyyahların ifade ettiği gibi meşhur İstanbul surlarının tarifini yapmıştır. Clavijo, surların üçgen şeklini andırdığını ve her bir köşenin altı mil olduğunu belirtmiştir. Seyyaha göre şehir geniş olmakla beraber nüfusu sık değildir.²⁵

Broquiere'in Konstantinopolis ziyareti İbn Battuta'dan bir yüzyıl sonra gerçekleşmiştir. 1433 yılında bu ziyareti gerçekleştiren Broquiere, şehri büyük ve cezbedici bir yer olarak nitelendirmektedir. Onun şehri ziyaret ettiği tarihten önce Osmanlılar tarafından şehir dört kez kuşatılmış ve seyyahın ifade ettiğine göre İmparator, Osmanlı hükümdarına (II. Murad) vergi vererek boyun eğmiş durumdadır.²⁶

2. Fetih Öncesi Hazırlıklar ve İstanbul'un Fethi

Osmanlılar tarafından İstanbul'un fethine dair ilk girişimler, Yıldırım Bayezid zamanında 1395 ve 1396 yılları arasında gerçekleşmişti. Bundan önce Rumeli fetihleri sırasında hatta Orhan Bey döneminden beri bu arzu var olmasına rağmen yeterli teçhizat ve askeri güç sağlanamadığı için herhangi bir girişim gerçekleşmemişti. Bundan sonra Musa Çelebi'nin fetret döneminde 1412'de bir İstanbul kuşatması yaptığı bilinmektedir. II. Murad tarafından 1423'de başka bir İstanbul kuşatması kayıtlara geçmiştir. Bu kuşatma sırasında İstanbul'un surları toprakla dövülmesine rağmen kaleden içeri girmek mümkün olmamıştır. Ancak II. Murad'ın ısrarlı tavrı karşısında Bizans İmparatoru VIII. *Ioannis*, haraç vermek karşılığında bu kuşatmadan II. Murad'ı vazgeçirmeyi başarmıştı.²⁷

²⁴ İbn Battuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi*, Üçdal Yayınları, İstanbul, s. 265.

²⁵ Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Ses Yayınları, İstanbul 1993, s. 54-55.

²⁶ Bertrandon de la Broquiere, *Deniz Aşırı Seyahati*, (çev. İlhan Arda), Eren Yayınları, İstanbul: 2000, s. 214-227.

²⁷ Haldun Eroğlu, "Osmanlıların 1453 Öncesi İstanbul Kuşatmaları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, s. 35, 2004, s. 92-99.

II. Mehmed'in genç yaşta tahta çıkışı Bizans İmparatorluğu'nda baskının azaldığı hissini doğurmuştu. Ancak kısa süre sonra Sultan II. Mehmed, boğazın en dar kısmına bir hisar yaptırmak için keşiflere başlayınca Bizans'ta tekrar bir endişe havası hâkim olmaya başladı. 1451 kışında başlayan keşif seferleri 1452 baharında somut adıma dönüştürüldü ve hisar inşaatına başlandı. Rumeli Hisarı (Boğazkesen) olarak adlandırılan bu yapı hiç şüphesiz uzun süredir Osmanlıların hedefinde olan İstanbul'un fethine malik olmak için yapılmaktaydı.²⁸

Kritovulos'un tarifine göre bahar mevsiminde başlanılan hisarın inşası yaz mevsiminde bitirilmişti. Çok sayıda işçinin çalıştırıldığı ve oldukça yüksek meblağlara mal olan bu hisar o zamana kadar yapılmış en sağlam hisar olma özelliğine sahipti. Hisarın bir başka özelliği ise oldukça kalın duvarlara, çok sayıda burç ve tabyaya sahip olmasıydı.²⁹ Tursun Bey'in ifade ettiğine göre bu hisarın denize bakan yönüne yirmi kapı konulmuş, bu kapıların her birine devasa toplar yerleştirilmiştir.³⁰

İstanbul kuşatmasından önce II. Mehmed, Bizans'ı yalnızlaştırmak için onlara yardım edebilecek tüm devletler ile anlaşma imzaladı. Bu bağlamda Macaristan ile ilişkilerde birtakım tavizler de verilmişti.³¹ Daha sonra büyük kuşatmanın bir hazırlığı olarak şehrin kırsal kesimlerindeki yerleşim yerleri yağmalanmış ve bunların bir kısmı cebren, bir kısmı ise sulh yoluyla ele geçirilmişti. Yine kuşatma öncesinde karadan ziyade deniz savaşının daha etkin olacağı düşünüldüğünden yeni gemiler inşa edildiği gibi eskiler tamir ettirilmiş, gemilerin her türlü lojistik ihtiyacı eksiksiz giderilmişti. 1453 kışında yapılan bu hazırlıklar tamamlandığında nakliye, ticaret ve sair görevler haricinde Osmanlı donanması 350 parçadan oluşmaktaydı. Kritovulos'un tanımıyla bu gemiler topluluğu o zamana kadar denize açılmış en büyük donanmaydı.³²

Kritovulos, Osmanlı ordusunun toplam asker miktarına 300 binden fazla derken³³ Dukas bu miktarın 400 binden fazla olduğunu belirtmiştir.³⁴ Osmanlı ordusuna karşı Bizans kuvvetleri ise gönüllüler ve az miktarda Batı'dan gelen kuvvetler ile birlikte 5000 kişi civarındaydı. Yani Bizans büyük oranda kendi

²⁸ Ebru Altan, (2017), a.g.m, s. 64-65.

²⁹ Kritovulos, (2018), a.g.e, s. 22.

³⁰ Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, (haz. Mertol Tulum), Baha Matbaası, İstanbul: 1977, s. 45.

³¹ Baştav, (1989), a.g.e, s. 125-126.

³² Kritovulos, (2018), a.g.e, s. 43-45.

³³ Kritovulos, (2018), a.g.e, s. 46.

³⁴ Doukas, (2008) a.g.e, s. 235.

imkânlarıyla şehri savunmaya çalışmıştı.³⁵ II. Mehmed, ordusunu surlara yakın bir noktada konuşlandırdıktan sonra son bir kez Bizans İmparatoruna şehri teslim etmesi karşılığında sulh teklifinde bulunmuştu. Ancak bu teklif İmparator Konstantinos tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine Sultan, ordu komutanlarına muhtelif görevler vererek kuşatmanın gerçekleşmesi için son hazırlıklarını yapmaya başladı.³⁶

Büyük saldırı öncesinde birkaç başarısız girişim gerçekleşmişti. Konstantinopolis'i daha dar bir alanda sıkıştırmak için II. Mehmed, Haliç'e çekilen zinciri açacak başka bir yol olan gemileri karadan yürütme fikrini gerçekleştirdi. Kritovulos'un ifade ettiğine göre 67 adet gemi altına kazıklar koyulmak suretiyle çekilerek Kasımpaşa körfezine indirilmişti. Bu girişim sayesinde surların savunmaya ihtiyaç duyulmayan tarafı da saldırıya açık hale geldi.³⁷

29 Mayıs'ta son büyük taarruzu gerçekleştirmek üzere geceden yapılan hazırlık, sabahın ilk saatlerinde taarruza dönüşmüştü. II. Mehmed'in ordusuna verdiği saldırı emriyle üç koldan Konstantinopolis'e saldırı gerçekleşti. İlk saldırı Bizans askerleri tarafından püskürtülmesine rağmen Osmanlı ordusu saldırıya devam ediyordu. Bir an önce fethi tamamlamak isteyen Sultan II. Mehmed, içinde yeniçerilerin de bulunduğu yedekte bekletilen Hassa ordusunu savaşa gönderdi. Bu ordu Krivotulus'un ifade ettiğine göre daha önce savaşanlardan daha acımasız ve gözü pek savaşçılardan müteşekkildi. Bu sebeple göğüs göğüse çarpışmanın şiddeti daha da artmıştı. Surları savunan Bizans komutanı Justino'nun ağır yaralanması üzerine önemli miktarda Bizans askeri savaş alanını terk edince Osmanlı ordusu kısa sürede surlardan içeri girmeyi başardı. Savaşın bu çetin geçtiği zaman diliminde Bizans İmparatoru XI. Konstantinos Dragas ta öldürülmüştü.³⁸ Böylece Osmanlılar Konstantinopolis'i fethederek Osmanlı toprağı haline getirdiler.

Gerek Kritovulos'da gerekse Dukas'da Osmanlı ordusunun şehre girişi ve yağma faaliyetlerinin vuku bulması ile ilgili detaylı bir anlatı bulunmamaktadır. Yağma gerçekleşmekle beraber bunun fazla uzun sürmediğini Fatih'in Ayasofya'da yağmaya devam eden askerleri görüp, yağmayı sonlandırmasından anlayabiliriz.³⁹

³⁵ Baştav, (1989), *a.g.e.*, s. 127.

³⁶ Kritovulos, (2018), *a.g.e.*, s. 49-50; Bu arada kuşatma gerçekleştirilmeden evvel yapılan devasa topun yapılış şekli ve özellikleri ayrıntılarıyla Kritovulos'da anlatılmıştır. (s. 52-57)

³⁷ Kritovulos, (2018), *a.g.e.*, s. 66-68.

³⁸ Kritovulos, (2018), *a.g.e.*, s. 78-83; Ostrogorsky, (2015), *a.g.e.*, s. 526; Tursun Bey, (1977), *a.g.e.* s. 52-54; Norwich, (2013), *a.g.e.* C. 3, s. 359.

³⁹ Doukas, (2008), *a.g.e.*, s. 264; Kritovulos, (2018), *a.g.e.*, s. 82-84.

3. Literatür Değerlendirmesi

Fetih sonrası Osmanlı İstanbul'u hakkında mahalle yapılanması, nüfus istatistikleri ve imar çalışmaları bağlamında birçok çalışma yapılmış olsa da bunların hepsinin bir arada değerlendirildiği ve Türk-İslam kültürünün İstanbul'da bu sac ayakları üzerinden nasıl şekillendiğini derli toplu bir şekilde ortaya koyan başka bir çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla bazı eksikleri olsa da bu çalışmanın düşünülen bağlamda bir ön ayak olması hedeflenmiştir.

Fatih dönemi ve hemen sonrasında fethe ve İstanbul'daki yapılandırma hareketine şahitlik etmiş kaynaklara bakıldığında hepsinde Fatih'in oldukça titiz davrandığı görülecektir. Gerek iskân gerekse imar ve nüfus yapılanmasında adeta bir seferberlik hali ilan edilmiş ve buna ileri gelen devlet adamları da iştirak etmiştir. Bu titizliği ve özeni Kritovulos'un ve Tursun Bey'in tarihlerinde görmek mümkündür.

Fetih sonrası İstanbul'un yeniden yapılandırılması meselesi iskân, nüfus ve imar çalışmaları kapsamında ele alınmıştır. İstanbul'un Türk-İslam şehrine dönüşmesi meselesi bu üç başlığın odak noktası olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda her bölüm için öne çıkan kaynaklar da birbirinden farklıdır.

Bilhassa giriş ve birinci bölüm için fethin canlı tanığı Kritovulos'un tarihi bu çalışmada ön plana çıkmıştır. İskân ve İmar hususuna dair anlatıda detaylar olmasa da bu kaynak önem arz etmektedir. Bu sebeple olabildiğince Kritovulos'un çalışmasından istifade edilmiştir. Bundan başka Tursun Bey'in ve Aşık Paşa'nın tarihleri özellikle fetih sürecinde ve fethin hemen sonrasında, ilk yirmi günlük zaman diliminde İstanbul'da neler yapıldığına şahittir. Bu noktada Kritovulos'un eserinin daha detaylı bilgiler verdiğini söylemek gerekir. Bu kaynaklardan başka meseleye Bizans penceresinden bakan Dukas'ın kronolojisi de fetih süreci ve hemen sonrasında yaşananları tüm ayrıntılarıyla gözler önüne sermektedir. Bu sebeple giriş ve birinci bölümde bu kaynaktan da istifade edilmiştir.

Nüfus ve iskân meselesinde, mahalle yapılaşması ve buna dair istatistiki verilerin elde edilmesinde hiç şüphesiz vakıf kayıtları ve tahrir defterlerine bakmak gerekir. Bu bağlamda vakıf kayıtlarını esas alarak çalışma yapan Halil İnalıcık, İlber Ortaylı, Mehmet Canatar gibi otoritelerin çalışmalarından istifade edilmiştir.

Halil İnalıcık'ın “Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul’un Yeniden İnşası”, “Fatih, Fetih ve İstanbul’un Yeniden İnşası”, adlı makaleleri ile Türkiye Diyanet Vakfı

İslam Ansiklopedisinde yayımlanan 20 sayfalık “İstanbul”, maddesi ve Türkiye İş Bankası yayınlarından çıkan Fatih Sultan Mehmed Han, adlı kitabı hem ikinci bölümdeki mahalle yapılanması ve ticari faaliyetler hem de imar çalışmaları bağlamında iskanın önemini anlatan değerli çalışmalardır.

Vakıf kayıtlarından istifade ederek İstanbul'daki nüfus ve mahalle yapılaşması hakkında değerli bilgiler veren Mehmet Canatar'ın "1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Nefs-i İstanbul'da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler", ve “İstanbul'un Nahiye ve Mahalleleri” adlı makalelerinden istifade edilmiştir.

İmar çalışmaları hususunda yapılan eserler için yine vakıf kayıtlarına bakılması gerekir. Bu sebeple vakıf kayıtlarından istifade ederek eserini kaleme alan Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Fatih Dönemi Mimari Eserleri adlı eseri çalışmanın üçüncü bölümü için oldukça kıymetlidir. Külliye bünyesinde inşa edilen eserlerden başka müstakil olarak yapılmış cami, mescit, hamam, türbe, kervansaray ve diğer tüm mimari yapılara dair vakıf kayıt bilgileri ve mimari detaylar hakkında bilgiler başlıca bu eserden istifade edilerek yazılmıştır. Bu bölümde Hüseyin Ayvansarayî'nin *Hadikatü'l-Cevami* adlı eseri bilhassa camiler ve mescitler konusunda başlıca kaynaklardan biri olmuştur. Bu eser bazı cami ve mescitlerin yerini ve ismini zaman zaman hatalı bir şekilde ele almışsa da Fatih döneminden sonra bu konuda yazılmış ilk eser olduğu için bilgi güvenilirliği noktasında oldukça değerlidir. Semavi Eyice'nin Diyanet İslam Ansiklopedisi için kaleme aldığı külliye, cami, mescit, hamam ve benzeri yapılara dair maddelerden de oldukça fazla istifade edilmiştir.

Fatih'in temelini attığı ve mümkün olduğunca daha fazlasını yapmaya çalıştığı bu yeniden yapılanma faaliyetlerinin oğlu II. Bayezid döneminde de devam ettiği ve Bayezid'in bilhassa boş kalan kiliseleri camiye ve mescide çevirerek bu duruma eşlik ettiği görülmektedir.

I. BÖLÜM

İSTANBUL'UN FETHİ SONRASI İLK YAPILANDIRMA FAALİYETLERİ VE NÜFUS HAREKETLERİ

1. Fetih Sonrası Düzenleme ve Yapılan İlk Faaliyetler

Fatih, son saldırının emrini vermekle beraber askerlerini teşvik etmek için üç günlük yağma sözü vermişti. Bu arada şehirdeki bina ve arazilerin hükümdarlığa ait olduğunu, kalan taşınır mal, erzak ve esirlerin askerlere tahsis edildiğini ilan etmişti. Fakat Osmanlı ordusunun şehre girip yağma yapmasına sadece bir gün müsaade eden Fatih, şehrin daha fazla zarar görmesine rıza göstermedi. Çünkü İstanbul'u başkent yapmak istiyordu. 30 Mayıs'ta şehri inceleyip teftiş ettikten sonra Ayasofya'yı camiye çevirerek İstanbul'u devletin merkezi ilan etti.⁴⁰ Âdet olduğu üzere fethin sembolü olan Ayasofya'da fethin dördüncü günü Cuma namazı kılındı ve Fatih daha sonra Fransisken Manastırı'na yerleşti.⁴¹

Fetihten sonra Manastırların ikametgâh olarak kullanılmasından başka zanaatkârlar için dükkân olarak tahsis edilmesi durumu da söz konusudur. Bu bağlamda bazı manastırlar Türk dervişler için ikametgâh olarak tahsis edilmiştir. Pantokrator Manastırı ise ayakkabıcı ve diğer meslek erbaplarına çalışma yeri olarak verilmiştir.⁴² Manastırların devlet ricaline ikametgâh olarak verildiği de bilinmektedir. Bu bağlamda 1455 tahrir defterindeki kayıtlara göre Kırıl Tımarhanesi Manastırı İrkibdar Başına, Aya Marina Manastırı Baba Ali Haydari'ye ve İstrudhya Manastırı Hamza Beg'e verilmiştir.⁴³

Kritovulos, Fatih'i nazara vererek evlerin boşaldığını, şehrin büyük bir tahribata uğradığını görerek şehrin askerleri tarafından yağmalanmasına üzüldüğünü belirtmektedir. Müellifin tarifiyle şehirdeki yıkım oldukça büyüktü. Hatta İstanbul'a denk büyüklükteki başka bir şehrin fethi daha önce böylesine tahripkâr olmamıştı.⁴⁴

⁴⁰ Halil İnalcık, "İstanbul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 2001, s. 220; Norwich, (2013), *a.g.e.*, C. 3, s. 361.

⁴¹ Alfons Maria Schneider, "On Beşinci Yüzyılda İstanbul'un Nüfusu", *Belleten*, C. 16, s. 61, 1952, s. 40.

⁴² Halil İnalcık, *Fatih Sultan Mehmed Han*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul: 2019, s. 216.

⁴³ İbrahim Canbulat, "Fetih Sonrası İstanbul'un İskânı Değişen Şehirli ve Evini 1455-1471 Kaynakları Üzerinden Okumak", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, C. 9, 2019, s. 728.

⁴⁴ Kritovulos, (2018), *a.g.e.*, s. 90.

Konstantinopolis artık Osmanlılar tarafından fethedilmiş ve şehir Osmanlıların eline geçmişti. Kritovulos'un ifade ettiğine göre Fatih, maiyetiyle beraber şehre girerek şehrin nasıl iskân edileceğine dair planlar yapmaya başladı. Fatih'in aklından geçen şehri tamamen değiştirmek ve yeni bir düzen kurmak üzerinedir. Oldukça stratejik bir konumda olan bu şehri devletin başkenti yapmak istiyordu. Öncelikle maiyetine ve komutanlarına bağ, bahçe ve konut olarak kiliseler tahsis etmişti. Daha sonra ise yapımı 1455'de tamamlanacak olan ancak sultanın kullanmadan başka bir saray yapılmasını emrettiği eski sarayın yeri tayin edildi.⁴⁵

Fetihten üç gün sonra Fatih, aman verildiğini ilan ederek şehir ahalisinin kendi evlerinde oturmalarına ve kaçanların kısa bir süre zarfında geri dönmeleri halinde şehirde kalmalarına izin vermişti. Din adamlarının özgür olduklarını ve ayin yapabileceklerini duyurdu.⁴⁶ Aynı zamanda şehirde ikamet eden Rum, Ermeni ve Yahudi topluluklarının mevcut dini liderlerinin görevlerinin başında olduğunu ilan etmişti.⁴⁷

Askerlerin bir süre şehri yağmalamasına müsaade edildikten ve ganimet taksimi yapıldıktan sonra Fatih, Galata'da bulunan Latinlerin durumunu netleştirmek istedi. Fethin üzerinden beş gün geçtikten sonra yapılan düzenleme ile burada ikamet edenlerin taşınmazları ile birlikte kayda alınmasını emretti. Zira harbin neticelenmesiyle burada bulunan Latinler gemilerle şehri terk etmişti. Birçok ev bu sebeple boş duruyordu. Buralarda iskânın yeniden düzene girmesi için gerekli sayımlar yapılmakla beraber geri dönenler için üç aylık bir süre tanındı. Bu süre zarfında İstanbul'a geri dönenler mallarını alabilecekti. Aksi takdirde bu mallar hükümdarın sayılacaktı. Bu düzenlemeden sonra Galata surlarının denize bakan kısımları yıktırıldı.⁴⁸ Olası bir Venedik saldırısına karşı böyle bir tedbir alınmıştı.⁴⁹

2. Fatih Dönemi İskân Politikası ve Nüfus

İnalcık'ın ifade ettiğine göre Konstantinopolis fetihten önce ölü bir şehirdi. Fatih, İstanbul'u devletin merkezi haline getirmek için büyük enerji sarf ederek hem iskân hem de yoğun imar faaliyetleriyle şehri canlandırma gayreti içinde oldu. Zira

⁴⁵ Kritovulos, (2018), *a.g.e*, s. 97-98.

⁴⁶ İnalcık, (2001), *a.g.m*, s. 220-221.

⁴⁷ Selçuk Seçkin, Fatih Dönemi İstanbul Mescitleri, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2002, s. 4.

⁴⁸ Doukas, (2008), *a.g.e*, s. 278.

⁴⁹ İnalcık, (2019), *a.g.e*, s. 215.

Fetih öncesi, meskûn olanların bir kısmı şehirden firar etmiş, geriye kalanların önemli bir kısmı da esir edilmişti. Bir şekilde kurtulanlar ise iskân için yeterli sayıda değildi. Üstelik sadece gayrimüslim nüfus ile iskân politikası gerçekleştirilemezdi. Adeta boş hale gelen şehrin yeniden meskûn hale getirilmesi zaruriydi.⁵⁰ Bu bağlamda Fatih, yirmi gün kadar İstanbul'da kaldıktan sonra şehre vali olarak Karışdırın Süleyman Bey'i atayarak işlerin kendinden sonra aksamadan devam etmesini temin etmişti. Süleyman Bey özellikle şehrin iskânı için görevlendirmişti.⁵¹

İstanbul'un nüfusunu arttırmak ve canlı bir şehir olmasını sağlamak için özel çaba sarf eden Fatih, Tursun Bey ve Âşık Paşa'da belirtildiği üzere kendi isteği üzerine İstanbul'a gelip yerleşenlerin mesken tuttıkları mülklerin sahibi olacaklarının sözünü vermişti. Bu bağlamda birçok yerden gelen insanlar İstanbul'a yerleştiler. Tursun Bey, ayrıca İstanbul'a kısa zamanda meşhur birçok âlimin de yerleşmek üzere geldiğini belirtmektedir.⁵²

Kuşatma sırasında yağma seferleri ve güvenlik sorunu nedeniyle surların dışında yer alan civar köylerden 160 kadarı boşalmıştı. İstanbul'un tarımsal ihtiyacını karşılayan bu köylerde iktisadi aktivitenin sekteye uğraması, nüfusu arttırılmaya çalışılan kentte istenmeyen bir durum olacaktı. Bu sebeple boşalan bu köylerin tekrar iskân politikası çerçevesinde gelişebilmesi için önce sürgün yöntemiyle buralara Yörükler ikamet ettirildi. Daha sonra ise balkanlarda yapılan seferlerle ele geçirilen topraklardaki esirler bu köylere getirilip yerleştirildi. Bunlar genellikle Sırp ve Rum kökenli insanlardan oluşmaktaydı.⁵³

Fatih, fetihten yaklaşık yirmi gün sonra Edirne'ye dönmeden evvel şehirde surların onarımı ve diğer işlerin yapılabilmesi için 1500 kadar yeniçeri bırakmıştı. Sayıca az olarak nitelendirilecek bu miktara bakıldığında şehirde nüfusun fazla olmadığı gerçeği ortaya çıkar.⁵⁴ Bu durum haliyle İstanbul'un mamur hale getirilmesi için oldukça fazla mesai harcanılması anlamına gelmektedir. Nitekim Fatih, biraz sonra anlatılacağı üzere bu konuda oldukça titiz davranmıştır.

⁵⁰ İncalcık, (1988), a.g.m, s. 215-216.

⁵¹ Kritovulos, (2018), a.g.e, s. 100; İncalcık, (1988), a.g.m, s. 215.

⁵² Tursun Bey, (1977), a.g.e, s. 67; Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (haz. Kemal Yavuz-Yekta Saraç), Mas Yayınları, İstanbul: 2003, s. 219.

⁵³ Halil İncalcık "Fatih, Fetih ve İstanbul'un Yeniden İnşası", *Dünya Kenti İstanbul*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 2019, s. 32.

⁵⁴ İncalcık, (2019), a.g.e, s. 215; Schneider, (1952), a.g.e, s. 40.

Fatih sonrası ilk iskân faaliyeti Fatih'in ganimet olarak kendi payına düşen esirlerin beşte birinin iskânıdır. Haliç'e bu kişiler aileleriyle birlikte yerleştirilmiştir. Aynı zamanda onlara tahsis edilen evlerde belli bir süre vergiden muaf tutulmuşlardır.⁵⁵

Fatih, Edirne'ye dönmeden evvel Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerinden 5000 ailenin Eylül ayının sonuna kadar şehre yerleştirilmesi talimatını vermişti. Bu talimata uymayanların cezalandırılması, hatta idam edilmesi dahi istenmekteydi.⁵⁶ Görüldüğü üzere Fatih, İstanbul'un iskânına oldukça önem vermektedir ve bu konudaki ciddiyetini açıkça ortaya koymuştur. Bu yönteme sürgün adı verilmekteydi ve yeni bir uygulama değildi. Devletin muhtelif yerlerinde ikamet eden insanların mamur edilmek istenilen bölgelere zorla getirilmesiyle bu insanlar hem tarımsal faaliyetlerin hem de ticaret ve mimarinin gelişmesine, dolayısıyla şehrin gelişmesine katkı sağlamışlardı. Bu bağlamda Fatih'in verdiği bu emirle Müslüman, Hristiyan ve Yahudi ailelerin İstanbul'a getirtilmesi kararı verilmişti.⁵⁷ İstanbul'un iskânı bağlamında yeniden yapılandırılması yapılırken ticaret ve zanaat erbabı kimselerden daha doğrusu iş ehlinen olmasına dikkate edildiği görülmektedir.⁵⁸

Öte yandan sürgün yöntemi dışında İstanbul'a kendi isteğiyle gelenler de bulunmaktaydı. Fatih'in fermanıyla hem Anadolu'dan hem de Rumeli'den kendi istekleriyle gelen Türkler, Rumlardan boşalan evlere yerleştirilmişti. Kendi istekleriyle İstanbul'a yerleşenlerin arzu ettikleri mevkide yerleşme hakları bulunuyordu. Bu ayrıcalıkla beraber bu yeni gelenler daha önce ikamet ettikleri yerin coğrafi adını benimseyerek İstanbul'da yeni yerleştikleri yere de aynı adı verdiler. Sadece Müslüman nüfus değil, gayrimüslimlerden de kendi istekleriyle İstanbul'a yerleşenler olduğu bilinmektedir. Bunlar daha çok İstanbul'un çevre mekânlarına yerleşmiştir. Müslümanlar ise merkezde evler edinmiştir. Bu ayrışma etnik ve dini kökende birbirinden ayrı mahallelerin kurulmasına neden olmuştur.⁵⁹

Gönüllü yerleşmelerin sürgün yöntemine göre oldukça zayıf kaldığı görülmektedir. Zira mevcut kurulu düzenlerini terk etmek istemeyen insanlar yer değiştirme konusunda istekli davranmazlar. Bu bağlamda savaş sonrası düzeni henüz

⁵⁵ Kritovulos, (2018), *a.g.e*, s. 98; İnalçık, (2001), *a.g.m*, s. 221.

⁵⁶ Doukas, (2008), *a.g.e*, s. 278.

⁵⁷ İnalçık, (2001), *a.g.m*, s. 221.

⁵⁸ Yahya Başkan, "İstanbul'un Fethi ve Yahudiler", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 3, C. 11, 2014, s. 65.

⁵⁹ Öznur Özdemir, Fatih Döneminde İstanbul'un İslamlaşma Süreci, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2012, s. 44.

kurulmamış bir şehir birçok açıdan risk taşımaktadır. Halk kitlesi olarak gönüllü şehre yerleşenler bu sebeple sürgün yöntemine göre oldukça düşük miktarda kalmıştır. Şehre daha çok zanaat sahibi kimseler ve yoksul insanlar gönüllü olarak yerleşmiştir.⁶⁰

Fetihle ele geçen esirlerin bir kısmı fidyelerini ödedikleri için serbest bırakılmış ve onlara evler verilerek vergiden bir süreliğine muaf tutulmuşlardı. Bunlara fidyelerini belli bir süre isteyip, peşinen ödemeyenler de dâhil edildi. Şehirde yerleşmelerine müsaade edilen yerli halkın bir kısmı ya Konstantinopolis'te saklanmış ya da Galata'ya sığınmıştı. Bu arada iskânın hızlanması için fidyelerini nakdi olarak ödemeyenlere inşaat işlerinde çalışarak bu bedeli ödemeleri sağlanmıştı. Şehrin ilk nüfusunu oluşturan bu kitleye rağmen Fatih, diğer şehirlerde olduğu gibi İstanbul'da da Müslüman nüfusun daha fazla olmasına özen göstermiştir.⁶¹

İstanbul'un nüfusunu arttırmak için sürgün aileleri getirterek yeterli mesafe kat edilemediğini gören ve işi daha da hızlandırmak isteyen Fatih, metruk mahalleleri mamur etmek için şehrin yerli sakinlerini zorunlu ikamete tabi tutmuştu. Bu mahalleler surların dışında kalanlardan oluşmaktaydı.⁶²

Fetih yılının güz aylarında Edirne'den İstanbul'a geri dönen Fatih, iskân siyasetinin istediği gibi gerçekleşmediğini ve oldukça yavaş ilerlediğini fark etti. Bu sebeple Bursa'ya giderek buradan bir miktar ailenin İstanbul'a aktarılması emrini verdi. Sadece Müslüman nüfusun değil iş yükünü çekmek ve ticari hayatı arttırmak için gayrimüslim nüfusu da şehre ikamet ettirmektedir. Bu bağlamda şehirdeki Rum nüfusunu arttırmak için onların üzerinde manevi etkisi olan ve eski hesaplaşmalar ve kiliselerin birleşmesinden ötürü düşmanı olduğu Latinlere karşı olan Yorgi Scholarius'u patrik olarak atadı. Fetihden yaklaşık 7 ay sonra yapılan bu girişimle Fatih bir kez daha İstanbul'un iskânına ne kadar önem verdiğini ortaya koymuştur. 1455 yılı sonbaharında İstanbul'a bir kez daha gelen Fatih, sürgün olarak şehre getirilen Müslümanların geri döndüğünü müşahade edince bir kez daha bu ailelerin en kısa sürede İstanbul'a geri getirilmeleri emrini vermiştir.⁶³

1455 yılı tahriri incelendiğinde İstanbul'un nüfusunun iki yıl içinde hızlı bir şekilde arttığı ve sadece müstakil evler ile manastırlarda yaşayanların toplamının

⁶⁰ Özdemir, (2012), a.g.t, s. 45.

⁶¹ Kritovulos, (2018), a.g.e, s. 98; İnalçık, (2001), a.g.m, s. 221-222.

⁶² Koç, (2015), a.g.m, s. 466.

⁶³ İnalçık, (2001), a.g.m, s. 221.

37.500 kişiden az olmadığı görülür. Bu sayının, Fetih öncesi Konstantinopolis nüfusuyla karşılaştırılınca daha fazla olduğu görülecektir.⁶⁴

Şehre çeşitli zamanlarda iskân ettirilen Yahudi nüfustan da bahsetmek gerekir. Bu nüfusun ikinci bölümde ifade edildiği üzere ilk olarak ticari kaygılardan kaynaklı Hristiyanlar ile denge unsuru olması için şehre ikamet ettirildiğinden bahsedilmiştir. Burada ise sadece iskân siyaseti çerçevesinde mesele irdelenecektir. Kritovulos'da her kavimden insanların İstanbul'a getirtildiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda Hristiyanlardan başka Yahudilerin de İstanbul'a yerleştirildiği ifade edilebilir.⁶⁵ Bundan başka Edirne'den, İstanbul'dan, Bursa'dan, Kefe'den ve Balkan fetihleri kapsamında Sırbistan'dan birçok Yahudi'nin İstanbul'a getirtildiği bilinmektedir.⁶⁶

Yahudilerden başka Ermeni nüfusunun da yoğun bir şekilde İstanbul'a geldiği ve getirildiği bilinmektedir. Bu bağlamda şehrin nüfusunu arttırmak için Karaman bölgesinden Türkçe ve Yunanca bilen Rumlar ile Ermeniler getirilmiştir. İstanbul'a yoğun bir şekilde Ermeni göçünün yaşanmasıyla şehirde dini açıdan onları temsil edecek bir patriklik tesis edilmesi gündeme gelmiştir. Ermenilerin dini yapılanmasında olmadığı halde İstanbul'da bir patriklik kurulmuştur. Bu durum şehre oldukça yoğun miktarda Ermeni nüfusunun göç ettiğini göstermektedir.⁶⁷

Sürgün yöntemiyle İstanbul'a getirilen Müslümanların neden geri döndükleri Âşık Paşa Tarihinde; fetih yoluyla ele geçirilen ve gayrimüslimlerden boşalan evlere bedelsiz yerleştirilen bu ahaliden bir süre sonra kira ücreti alınmaya başlanınca insanlar bu duruma tepki göstererek geri döndüler şeklinde açıklanmaktadır. Daha sonra kira alma işinden vazgeçilerek nüfus artışının önündeki engel kaldırılmıştır.⁶⁸

İstanbul'un fethinden sonra yapılan seferlerde alınan yerlerden, sürgün yöntemiyle birçok zengin ve sanat-ticaret erbabı kimseler İstanbul'a gönderilmiştir. Bu kesimin şehrin hem iktisadi hayatını hem de entelektüel birikimini arttırmak için özellikle seçildiği anlaşılmaktadır. Sadece balkanlarda yapılan seferlerde değil aynı zamanda Karadeniz'in kuzeyine gerçekleştirilen seferlerde de ele geçirilen esirler

⁶⁴ İbrahim Canbulat, (2019), a.g.m s. 728.

⁶⁵ Kritovulos, (2018), a.g.e, s. 122.

⁶⁶ Başkan, (2014), a.g.m, s. 68-75.

⁶⁷ İlber Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yayınları, İstanbul: 2007, s. 13-67.

⁶⁸ Âşık Paşazade, (2003), a.g.e, s. 219.

İstanbul'a taşınmıştır. Ayrıca savaş esirlerinin çiftçilikle uğraşan kesimi ise İstanbul'un tarımsal ihtiyacını gidermek için kırsal alanlara meskûn edilmiştir.⁶⁹

Fetih yoluyla İstanbul'a Hristiyan ahali; 1460'da Eski ve Yeni Foça'dan, 1463'de Argos'tan, 1459'da Amasra'dan, 1460'da Trabzon'dan, 1458'de Mora'dan 1459'da Taşoz ve Samotra adalarından, 1462'de Midilli adasından, 1473'de Eğirboz'dan ve 1475'de Kefe'den getirtilmişti. Bundan başka Anadolu sınırları dâhilinde Konya ve çevresinden 1468-1471 yılları arasında Hristiyan nüfusun İstanbul'a nakledildiği bilinmektedir. İstanbul'a gelen bu sürgün Müslüman ve Gayrimüslim ahali yerleştikleri mahallelere geldikleri yerin ismini vererek burada bir geleneğin yerleşmesine neden olmuşlardı.⁷⁰

Nüfus sayımı günümüzde olduğunu gibi detaylı değil tahmini rakamlara ve iktisadi yapılanma unsurlarına göre yapılmaktaydı. Bu sebeple rakamlar hane başı tahmini sayılar üzerinden tespit edilmekteydi. Bu durum haliyle kaynaklarda verilen sayıların birbirini tutmamasına neden olmaktaydı. Osmanlı Devleti için ise nüfus sayımı genelde toprak yazımı ve onun kayda alınması üzerine gerçekleştiği için net bir sayı vermek mümkün olmamıştır.⁷¹

Halil İnalçık'ın ifade ettiğine göre Aralık 1455/Muharrem 860 tarihli İstanbul ve Galata'ya ait bir sayım defteri bulunmaktadır. Fatih, Aksaray ve Marmara kıyılarını kapsayan bu sayım defterinde Bizans'tan kalma 918 evin 291'inin boş veya kullanılamaz halde olduğu kayıtlıdır. Evler tek katlı, iki katlı ve geniş olmak üzere tasnif edilmiştir.⁷²

Galata'nın durumu Bizans döneminde Konstantinopolis'ten ayrı değerlendirilmeye tabi tutuluyordu. Çünkü şehir bu dönemde Cenevizlilerin etrafı surlarla çevirili bir kolonisiydi. Fetihden sonra Galata, Fatih'in şehre atadığı voyvoda ve kadı ile doğrudan Osmanlı idaresine bağlandı. İnalçık'ın belirttiğine göre Galata'da bulunan ahali 1455 sayımına göre üç kategoride değerlendirilmiştir. İlki kentte geçici olarak bulunan Venedik ve Cenevizli tüccarlar, ikincisi Osmanlı tabiiyetini kabul eden

⁶⁹ İnalçık, (1988), a.g.m, s. 217.

⁷⁰ İnalçık, (1988), a.g.m, s. 217-218.

⁷¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara: 1943, s. 6-7; Hatice Bayartan, "Geçmişten Günümüze İstanbul'da Nüfus", *Coğrafya Dergisi*, S. 11, İstanbul: 2013, s. 7.

⁷² İnalçık, (2001), a.g.m, s. 221.

yerli Cenevizliler, üçüncüsü ise fetihten önce Galata'ya yerleşmiş, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler idi.⁷³

1455 Tahriri sadece nüfusun ne kadar olduğu tayin etmek için değil esasında iktisadi kaygılar ile yapılmıştı. Bu bağlamda şehirdeki cizye ödemekle yükümlü kişi sayısı tespit edilerek ne kadar mülkün miri hazineye devredileceği ve kira alacaklarının ne kadar olduğunu tespit etmek gayesi güdülmüştü.⁷⁴ Bu bağlamda şehrin fiziki yapılanması değiştirildi. Vergi geliri için tespit edilen on üç mahallede çoğunlukla Cenevizliler varken bu durum 1460'lardan sonra Floransalılar lehine değişti.⁷⁵ Ancak Türk iskânları bağlamında yukarıda ifade edildiği gibi Müslüman nüfusu arttırma esas gaye idi.

Fetih sonrası ilk nüfus sayımı mahiyetinde olan 1455 tahririnde Galata nüfusunun büyük yekunu Rumlardan oluşmaktaydı. Aşağı doğru sırayla Latinler, Ermeniler ve Yahudiler gelmekteydi. Fatih döneminde Galata'da Türk iskânı öncelikle askeri kademelerde olduğu görülmektedir. Sivil halkın tamamen yerleşmesi ise İncalcık'ın belirttiğine göre fetihten sonra yarım yüzyıllık bir süreçte gerçekleşmiştir. Askeri iskân Galata'nın merkezinde değil, daha tenha olan Batı kesimlerinde olmuştur. Askeri kökenli ilk yerleşimlerde denizci tayfasının ağırlıklı olduğu görülmektedir. Zira denizci azaplar, yeniçeriler ve kaptanlar ilk iskân edilenlerdi. Galata kulesi etrafında alınan askeri tedbirlerle beraber Galata surlarının denize bakan kısımları zaman zaman güvenlik endişesiyle yıktırılıyordu. Galata'daki sivil yerleşimlerin başını çekenler ise ticaret ve zanaat erbabı kimselerdi. Bu bağlamda ifade edildiği üzere dokuma ve kürk tüccarlarından başka bir demirci, hamamcı ve bir nakkaştan bahsedilmektedir. Hızlı bir şekilde Türkleşen Galata şehrinde Fatih'in saltanatının son yılında Türk mahalle sayısı yirmiye bulmuştur. İstatistiki verilere göre 1478 yılı nüfus sayımına göre nüfusun hemen hemen yarısı Müslümanlardan oluşmaktadır. Müslüman mahalleri ile gayrimüslim mahalleleri birbirinden kesin hatlarla ayrılmış, ancak Pazar yerinde ortak kullanım alanı ile ticarete dair tüm bileşenler bir arada icra edilmiştir.⁷⁶

Fatih'in İstanbul'u yeniden yapılandırırken düşüncelerini her bir açıdan yansıtan hususları ifade etmek gerekir. Fatih Sultan Mehmed'in Türk devletlerinde

⁷³ İncalcık, (2019) a.g.m, s. 33-34.

⁷⁴ Tuba Akar, "Fatih'in İstanbul'unda Konut Mimarisi" *Osmanlı İstanbul'u IV*, (ed. Feridun Emecen), Gök Matbaacılık, İstanbul: 2016, s. 161.

⁷⁵ İlber Ortaylı, "Galata", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 13, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1996, s. 303.

⁷⁶ İncalcık (2019) a.g.m, s. 34.

süregelen fethedilen devletlerin siyasi miraslarını devralma geleneğini benimsemesinden başka İstanbul'a hâkim olanın Bizans İmparatorluğu'na hâkim olması gerçeğini aynı potada erittiği görülmektedir. Bunun yanı sıra yukarıdaki hususlarla ilintili olarak patrikliğin yeniden ihyasını da ilave etmek gerekir. İstanbul'un yeniden yapılandırılmasında bu anlayışı İslam'ın gaza ve cihat politikasıyla birlikte değerlendirmek gerekir. İnalcık'ın ifade ettiğine göre Fatih, fethedilen memlekette halkın gözünde egemenliğini meşrulaştırmak için eski geleneği politik bir amaç üzere kullanmıştır. Aynı zamanda Hristiyan âleminde Roma'nın dünya üzerindeki tek meşru güç olduğu gerçeğinin henüz nihayete ermediği bir dönemde Hristiyanlar üzerinde etkili olmak için Roma geleneğinden istifade etmiş olabileceği muhtemeldir. Ayrıca bir yandan eski Roma toprağı olan Kırım'a ve Roma İmparatorluğu'nun merkezi olan İtalya topraklarına çıkarma yapması batılı tarihçiler tarafından Roma'nın varisi olma şeklinde yorumlanmıştır.⁷⁷ Bu düşünceleri, İstanbul'un yeniden yapılandırılması kapsamında yorumlamak ve değerlendirmek gerekir. Dolayısıyla Hristiyan nüfusun iskânı, patrikliğin canlandırılması ile İstanbul'un Ortodoksluğun merkezi vasfını devam ettirmesi gibi hususları doğru okumak gerekir.

Franz Babinger ise Patriklik atamasını İslam hukukuna aykırı olmakla beraber Fatih'in olası bir Haçlı seferi kaygısı ve İstanbul'un iskânına katkı sağlaması bağlamında yorumlamıştır. Öte yandan Ortodoks kilisesine ve din adamlarına birtakım ayrıcalıklar tanınmıştı. Buna göre: Kiliseler Camiye dönüştürülmeyecek, Hristiyanların düğün, cenaze ve diğer törenlerine müdahale edilmeyecek, Paskalya kutlamaları serbestçe yapılabilecekti. Ayrıca üç gün süren bütün bu kutlamalar ve dini törenlerde Rum semtinde Fener mahallinin kapıları açık tutulacaktı. Fethedilen Hristiyan şehirlerinde Osmanlı Devleti'nin genel bir dini hoşgörü politikası uygulanı gelen bir politika olarak göze çarpmakla beraber İstanbul için bazı ilave durumlar da söz konusuydu. Ortodoks Hristiyanlığının merkezi olan İstanbul'un bu vasfının devam ettirilmesi başkaca bir arayış içine girilmeden Osmanlı Devleti'nin egemenliğini tanımak anlamına gelmekteydi. Bu sayede Fatih, İstanbul'un yeniden yapılandırılmasında Müslüman varlığının yanı sıra Hristiyan varlığını da koruyarak onlara hamilik yapmıştır. Onlardan gelebilecek herhangi bir direnişin önüne geçildiği

⁷⁷ İnalcık, 2019, *a.g.e.*, s. 218-220.

gibi vergi toplama konusunda da olası problemlerin önüne geçilmişti.⁷⁸ Böyle yapmakla Fatih, İstanbul'un imarı, iskânı ve her açıdan yeniden yapılandırılmasında yaşanabilecek en ufak olumsuzlukların da önüne geçmiş oluyordu.

İstanbul'un nüfusunu arttırmak için fetih sonrası Haliç'ten sürülen bazı gayrimüslimlerin 1459'dan sonra geri dönmelerine müsaade edildiği bilinmektedir. Bunların bir kısmı daha sonra kenti terk ederken, bir kısmı ise fatih döneminde 1466-67 ve 1472'deki veba salgınlarında hayatını yitirmiştir. İstanbul'un nüfusunun tüm olumsuzluklara rağmen Fatih dönemi sonlarında 65 bin ila 80 bin arasında olduğu tahmin edilmektedir. Nüfusun yüzde 58'i Türklerden oluşurken, yüzde 23'ü Rumlardan, geri kalan kısım ise Frenk, Ermeni ve Yahudilerden oluşmaktadır.⁷⁹

1467'deki veba salgınında İstanbul'da 600'den fazla kişinin öldüğü bilinmektedir. Aynı zamanda ciddi miktarda insanın şehirden kaçması sonucu nüfus bir miktar azalmışsa da daha sonraki yıllarda şehre olan ilgi devam ettiği için nüfus artışı devam etmiştir.⁸⁰ Öte yandan sadece 1467'de değil 1455 ve 1472'de de meydana gelen veba salgınlarıyla İstanbul'un nüfusunda bir miktar azalma olduğu gözlenmiş ancak bu durum nüfus artışının genel hızına büyük oranda olumsuz yönde etki etmemiştir.⁸¹

1467 yılına dair veba salgını hakkında Kritovulos detaylı anlatım yapmıştır. Makedonya bölgesinde çıkan veba salgını çok geçmeden İstanbul'a da sıçramıştır. Kritovulos bu veba salgınının İstanbul'da büyük hasara yol açtığını, her gün çok sayıda insanın öldüğünü ifade etmiştir. Öyle ki ölüleri gömmek için yeterli insanı bulmanın dahi müşkül olduğunu belirtmektedir. Kritovulos bu hastalık hakkında İstanbul'daki durum ile alakalı oldukça karamsar bir tablo çizmiştir. “...*Felaket gün geçtikçe yaygınlaşıyor, artık her yaş grubunu hedef alıyor, gittikçe kötüleşiyordu. Bazıları salgında öldüklerinden, bazıları daha önce anlattığım gibi evlerini terk ettiklerinden, bazıları da mahkûm gibi evlerine kapandığından şehir yerli ve yabancı sakinlerini kaybediyor, hiç insan yaşamayan bir viraneye benziyordu.*”⁸² Bu bilgilerde çalışmayı

⁷⁸ Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, Oğlak Yayınları, İstanbul: 2003, s. 105.

⁷⁹ Müller-Wiener, (2007), *a.g.e.*, s. 29.

⁸⁰ Mehmet Öz, “1455 Tahriri ve İstanbul'un İskân Tarihi Bakımından Önemi,” *Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu I*, 29 Mayıs- 1 Haziran 2013, s. 113.

⁸¹ Heath W. Lowry, “Pushing The Stone Uphill: The Impact of Bubonic Plague on Ottoman Urban Society in The Fifteenth and Sixteenth Centuries”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. 23, 2003, s. 103; Özdemir, (2012), *a.g.t.*, s. 52; Zafer Karaca, “Fetihten Sonra İstanbul ve Rum Topluluğu”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 104, 1992, s.15.

⁸² Kritovulos, (2018), *a.g.e.*, s. 241-242.

ilgilendiren husus, şehrin nüfusunun nasıl etkilendiğidir. Şehirden kaçanlar ve ölen kişiler abartılı bir şekilde ifade edilmediyse bu salgının şehir nüfusuna etkisi oldukça fazla olmalıdır. Aynı şekilde hayatın bu denli olumsuz etkilenmesi hem ticari hayatı hem de yeniden yapılandırma kapsamında devam eden imar faaliyetlerini de sekteye uğratmış olmalıdır.

Öte yandan iskân siyasetinde tek amacın İstanbul'a nüfus yerleştirmek değil, bundan istifade ederek ticari gelişimi de sağlamak olduğunu özellikle belirtmek gerekir. Bu bağlamda şehrin ticaretinde Hristiyanlara karşı denge unsuru oluşturmak için onlarla birçok açıdan problemlili olan Yahudilerin şehre yerleştirilmesi gerçekleştirilmişti. İlk olarak Bizans döneminde Pera'da (Beyoğlu) ikamet eden yaklaşık yüz Cenevizli zengin Yahudi tüccarın İstanbul'un kalbi olan Altın Boynuz'da Haliç kıyısı etrafına yerleştirildiği bilinmektedir. Bu sayede ticari gelişimde bütün inisiyatifi Hristiyanlara vermeden Yahudilerin bu noktadaki becerilerinden istifade etmek amaçlanmıştı. Lewis, Yahudileri ekonomik açıdan etkin ve siyasi yönden güvenilir bir halk olarak tasvir etmektedir. Daha sonra Yahudi nüfusun şehre iskân edildiği ve muhtemelen yine ticari anlamda şehrin gelişimine katkı sağlamaları için onlardan istifade edildiği anlaşılmaktadır. Zira 1477 tarihli tahrir defterinde İstanbul'da ikamet eden Yahudi nüfusunun 1647 hane ile toplam nüfus içinde yaklaşık yüzde 11'lik bir kesimi temsil ettikleri görülmüştür.⁸³

⁸³ Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, (çev. Bahadır Sina Şener), İmge Yayınları, İstanbul: 1996, s. 142.

II. BÖLÜM

YENİ YERLEŞİM BİRİMLERİ VE TİCARİ CANLILIK UNSURLARI

1. Yeni Yerleşim Birimleri Bağlamında Şehrin Kazandığı Karakter

Yeni yerleşim birimleri kurulurken bundan bağımsız olmayan ticari canlılık unsurları da harekete geçirilmiştir. Örneğin yeni kurulan bir semtte sadece ikametgâhlar değil, meslek erbablarının bir arada olduğu pazarlar, çarşılar ve dükkânlar inşa edilmiştir. Dolayısıyla bu iki hususu bir arada değerlendirmek gerekmektedir. Ticari canlılık kapsamında inşa edilen pazar ve çarşıların mimarisi ve diğer ayrıntılarından üçüncü bölümde bahsedileceği için burada sadece isimleri, konumları ve kısaca işlevi anlatılacaktır.

Fetihten sonra iskân politikası çerçevesinde şehre gelip yerleşenler ilk bölümde ifade edildiği üzere genellikle geldikleri yörenin ismini kurdukları mahalleye vermişlerdi. Bu bağlamda Bursa Yenişehir'den gelenler Yenimahalle'yi kurarak Kumkapı ve Langa arasındaki mevkide yerleşmişlerdi. Aksaray'dan gelenler yine aynı isimle Aksaray semtini, Balat'tan gelenler aynı şekilde Balat'ı kurmuşlardı. Bundan başka Manisa'dan gelenler Macuncu Mahallesi'ni, Bursa merkezden gelenler Eyüp semtini, Karamanlılar ve Konyalılar, Büyük ve Küçük Karaman mahallelerini kurmuştu.⁸⁴

Fatih döneminde İstanbul, Bizans döneminde olduğundan farklı bir şekilde şehir gelişimi göstermiştir. Osmanlı kuşatması sebebiyle Bizans, güvenlik endişesi yaşadığı için kent gelişimi daha ziyade sur içinde kalacak şekilde olmuşken, Fatih döneminde surun dışına taşan, hatta sur içinin iyice daraldığı ve surların kent yaşamında anlamının giderek azaldığı bir süreç yaşamıştır. Burada başkenti büyütme ve ihtişamlı hale getirme kaygısının hatırı sayılır bir katkısı olduğunu ifade etmek gerekir.⁸⁵ Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki sur içi toplam alanı 13 km² olan İstanbul'un tümünün iskânı yirminci yüzyıla kadar mümkün olmamıştır.⁸⁶

Fatih döneminde İstanbul genel olarak iki bölgeye ayrılmış ve sınıflandırılmıştır. Bunlardan biri sur içi olarak isimlendirilen, hükümdarlık sarayı ve devlet erkânının

⁸⁴ Robert Mantran, *İstanbul Tarihi*, (çev. Teoman Tunçdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul: 2005, s. 195.

⁸⁵ Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi: Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*, (çev. Zeynep Rona), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul: 1996, S. 209; Özdemir, (2012), a.g.t, s. 122.

⁸⁶ İbrahim Canbulat, (2019), a.g.t, s. 708.

yerleştiği Fatih ve Eminönü, diğeri ise Bilad-ı Selase olarak isimlendirilen Eyüp, Galata ve Üsküdar'dır.⁸⁷ Fetihden sonra da başşehir olma vasfını sürdüren İstanbul, bu özelliği dolayısıyla Osmanlı idari taksimatı dışında tutulmuştur. Hususi bir mülki ve mali idare yapısına sahip kılındığı için de İstanbul'un mülki ve beledi hizmetleri doğrudan merkezî idare tarafından yürütülmüştür.⁸⁸

2.Yeni Kurulan Yerleşim Birimleri

2.1. Mahalleler

Birçok müellifin belirttiği gibi Fatih İstanbul'u fethettiğinde şehir harap bir haldeydi. Bunun nedenleri ile alakalı ilk bölümde detaylandırıldığı için burada tekraren bir yorum yapılmayacaktır. Şehrin fethinden sonra iskân politikasıyla beraber yeni yerleşim yerlerinin ortaya çıkması doğal bir durum olarak bazı düzenlemelerin yapılmasına neden olmuştur. Bu bağlamda öncelikle surların onarımı yapılmıştır. Fetihden hemen sonra İstanbul'da ilk yerleşimler ve mahalle oluşumu haliç sahili etrafında meydana gelmiştir. Burası liman ticareti için hayati öneme sahip bir konumdadır. Buradan başlayan şehir gelişimi yamaçlara ve Marmara sahiline doğru ilerlemiştir.⁸⁹ Bu arada surların muhafazası ve onarımı Fatih dönemi ve sonrasında şehrin Batı'ya doğru gelişimine engel teşkil etmiştir.⁹⁰ Fatih döneminde şehir, anlaşıldığı kadarıyla Batı kısmı hariç olmak üzere bir gelişim kaydetmiştir.

Şehirde fetih sonrası yeni mahalleler kurulmadan evvel ilk olarak Bizans'a ait evlerden müteşekkil yeni mahalleler kurulmuştur. Fatih döneminde zaman içinde genellikle mescitlerin etrafında yeni Müslüman mahalleleri teşekkül etmiştir. Bu mahallelerin ilki ve en bilineni Ayasofya Cami etrafında büyüyen mahalledir. Bundan başka Fatih, İmrahor, Küçük Ayasofya, İlyas Bey, Fenari İsa, İmrahor, Kalenderhane, Eski İmaret, Koca Mustafa Paşa, Bodrum, Atik Mustafa Paşa, Molla Gürani, Ahmet Paşa, İbrahim Paşa vs. gibi mescitlerin etrafında yeni mahalleler kurulmuştur. Bu mescitlerin bir kısmı yeni inşa edilirken bir kısmı ise Bizans'tan kalma kiliselerin dönüştürülmesiyle iskân mahallinin gelişimi sağlanmıştır.⁹¹

⁸⁷ Mehmet Canatar, "İstanbul'un Nahiye ve Mahalleleri", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 3, Mas Yayınları, İstanbul: 2015, s. 218; Özdemir, (2012), a.g.t, s. 122.

⁸⁸ Canatar, (2015), a.g.t, s. 218.

⁸⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleler Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Doğu Matbaası, Ankara: 1958, s. 4-83; Canatar, (2015), a.g.t, s. 218.

⁹⁰ Doğan Kuban, (1996), a.g.e, s. 209.

⁹¹ Canatar, (2015), a.g.t, s. 218.

Ekrem Hakkı Ayverdi, fetihten Fatih'in vefatına kadar geçen süreçte Fatih dönemi mahallelerini alfabetik sırayla incelemiş ve onlara dair detayları kaleme almıştır. Bu bağlamda mahallelerin bazıları Bizans'tan kalma olup yeniden imar edilerek ve mevcut evlere iskânlar yapılarak kullanılırken, bazıları da bir mescit etrafında hızlıca yapılaştan ve gelişen mahallelerdir. Buna göre Fatih'in hükümdarlığının sonlarında İstanbul'da toplam tespit edilen mahalle sayısı 262'dir. Bunların 181'i sur içinde yani Fatih, Eminönü muhitindedir. Geri kalan 8 mahalle Eyüp'te, 2 tanesi Kasımpaşa'da, 61 tanesi Galata'da, 10 tanesi ise Üsküdar ve Boğaziçi'nde yer almaktadır. Sur içindeki mahalleler ise Saraçhane ve Haliç sahilinde yoğun bir şekilde yer almıştır.⁹²

İstanbul'un başkent olması ve Osmanlı idari yapılanmasında ayrı bir öneme sahip olması nedeniyle idari birimin en küçük yapılanması olan mahalleye ayrı bir parantez açmak gerekir. Zira harap haldeki İstanbul'un yeniden inşasında mahalleler büyük önem arz etmiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi bir mescit veya ticarethane etrafında iskân mahallerinin yapılmasıyla yeni yerleşim birimlerinin çekirdeği mahalle bünyesinde teşekkül etmiştir. Hem idari hem de sosyal bir ünite olan mahalleler toplumun sahip olduğu değerler bütününe yansır. Aynı zamanda İstanbul'da iskân siyaseti çerçevesinde Müslüman ve gayrimüslim mahallelerinin büyük oranda birbirinden farklı muhitlerde teşekkül etmesi de yeniden yapılanmanın ayrı bir boyutunu temsil eder. Üçüncü bölümde ifade edileceği gibi yoğun bir şekilde ibadet merkezleri çevresinde şekillenen mahalle yapılanmasında bir hiyerarşi göze çarpmaktadır. Buna göre bizzat Fatih tarafından inşa ettirilen mescitlerin etrafında şekillenen mahalleler diğerlerine göre daha yoğun ev ve insan nüfusuna sahip olmuştur. Fatih'in adeta seferberlik ilan ettiği 1459'dan sonra yapılan özellikle büyük devlet adamlarının iştirak ettiği yapılaşma yarışında meydana gelen mahalleler ise diğer devlet görevlileri ve varlıklı kişilerce yapılan yapıların etrafında şekillenen mahallelerden daha büyük olmuştur.⁹³

2.2. Nahiyelele

Mahallelerin birkaçının bir araya gelmesiyle nahiyelele meydana gelmiştir. İfade edildiği üzere Osmanlı döneminde Sur içi denilen kısımda 13 nahiye meydana

⁹² Ayverdi, (1958), *a.g.e*, s. 10-69.

⁹³ Canatar, (2015), *a.g.t*, s. 221.

gelmiştir. Ancak bu nahiyelerin anlaşıldığı kadarıyla 7 tanesi Fatih döneminde kurulmuştur. Bunlar; Ayasofya Nahiyesi, Mahmut Paşa Nahiyesi, Murat Paşa Nahiyesi, Ebu'l-Vefa Nahiyesi, Sultan Mehmet Han Nahiyesi, Topkapı Nahiyesi ve İbrahim Paşa Nahiyesi'dir.

İstanbul'un ilk idari birimi olan Ayasofya Nahiyesi, fethin hemen ardından imar ve iskân edilen yerleşim birimidir. Aynı zamanda İstanbul'un kuruluşuna başlangıç teşkil eden nahiyedir. 1459'daki umumi imar seferberliği ile Mahmud Paşa Külliyesi etrafında teşekkül eden bir başka nahiye Mahmud Paşa Nahiyesi'dir. Ticari açıdan oldukça işlek olan bu nahiye bedesteni içine almakla beraber Tahtakale'den Bahçekapı rıhtımına uzanmaktadır. Aynı zamanda 19. yüzyıla kadar önemli ticaret merkezi olarak varlığını devam ettirmiştir. Bir başka külliye olan Murat Paşa Külliyesi'nin etrafında gelişen nahiye yine aynı adı taşımaktadır. Fatih döneminde kurulmuş ancak II. Bayezid döneminde nüfusun artması ve yeni evlerin inşasıyla oldukça büyümüştür. Fatih'in Ebu'l-Vefa için yaptırdığı cami ve zaviyenin etrafında büyüyen Ebu'l-Vefa nahiyesi, Eski Saray ile Un Kapanı caddesi arasında yer almaktaydı. Aynı zamanda bu nahiye içinde üçüncü bölümde tafsilatı yapılacak olan Molla Hüsrev, Hızır Bey ve Molla Gürânî tarafından yapılan mescitler de bulunmaktaydı. Bu sebeple mezkûr nahiye İstanbul'un en seçkin yerleşim birimlerinden biri haline gelmişti. Fatih dönemi iskân ve ikamet politikası doğrultusunda meydana gelen bir başka nahiye, sultanın kendi adını taşıyan Sultan Mehmed Han Nahiyesi'dir. Bu nahiye, Fatih'in külliyesi etrafında meydana gelmiştir. Fatih'in inşa ettirdiği, Sufiler veya Ereğli Mescidi olarak bilinen ibadethane etrafında meydana gelen Topkapı Nahiyesi bir başka Fatih dönemi nahiyesi olarak bilinmektedir. Son olarak Çandarlı İbrahim Paşa'nın yaptırdığı ve içinde cami ve medrese bulunan külliyenin etrafında meydana gelen İbrahim Paşa Nahiyesi Fatih dönemi bilinen 7. nahiyedir. Kapalı Çarşı ve Haliç Limanı arasında oldukça işlek bir yerde gelişen bu nahiyenin bazı kesimleri Fatih döneminin varlıklı kimseleri tarafından kurulmuştu.⁹⁴

⁹⁴ İnalçık, (2001), a.g.m, s. 222-225; Canatar, (2015), a.g.t, s. 219.

Nahiye	Mahalle Sayısı
Ayasofya	17
Mahmud Paşa	9
İbrahim Paşa ⁹⁵	10
Ebu'l-Vefa	12
Sultan Mehmed	41
Topkapı	7
Murad Paşa	23
Toplam	119

Fatih Dönemi Kurulan Nahiye ve Mahalle Sayısı (<https://islamansiklopedisi.org.tr/istanbul#3-turk-devri>)

Yukarıdaki Tablo 953/1546 yılına ait olup bundan sonra 1600 yılı tahrir defterini inceleyen Mehmet Canatar'ın yapmış olduğu çalışmaya göre Fatih dönemi nahiyelerinin mahalleleri 1546 yılına göre sadece 4 mahalle artmıştır. Bu çalışmaya göre Fatih ve II. Bayezid dönemlerinde kurulan nahiyelerde yer alan mahallelerin ayrıntılı dökümü ekler kısmında verilecektir. Yukarıdaki tablo ile ekler kısmında verilecek olan veriler arasında büyük bir sapma olmadığı için ek 2'de yer alan tablo büyük oranda çalışmada değerlendirilen mahalleleri kapsamaktadır.

Sürekli bir şekilde yeni nüfusun İstanbul'a aktarılması ve imar faaliyetleri kapsamında şehrin genişlemesi yeni mahallelerin kurulmasını sağlamıştı. Ancak ilk etapta mevcut Bizans evleri ve mahalleleri kullanılmış, bir süre sonra ise yeni Türk tipi evler inşa edilmeye başlanmıştır. Kritovulos'un ifade ettiğine göre ilk Türk tipi İstanbul evleri 1454'den itibaren Bursa'dan Eyüp'e yerleştirilen ilim sahibi ve zanaat erbabı kimselerin gelmesiyle başlamıştır. Kritovulos'un ifade ettiğinin ötesinde şehirde eş zamanlı geliştirilen vakıf müesseselerinin bir sonucu olarak tutulan vakfiyelerde de İstanbul'da fetihten sonra Fatih döneminde ciddi miktarda ev inşa edildiği görülmektedir. 1461'de Trabzon'un fethi sonrası buradan duvar ustalarının

⁹⁵ Bu nahiye'nin bir kısmı Fatih dönemindeki varlıklı kimseler tarafından inşa edilmiştir. Büyük bir kısmı daha sonra II. Bayezid döneminde inşa edilmiştir.

İstanbul'a yeni evler ve binalar inşa etmek için gönderildiği bilinmektedir. İstanbul'un Türk İslam şehrine dönüştürülmesi bağlamında sadece ibadethaneler ve buna bağlı yapılardan başka mahalle ve ev yapılanmasında da aynı şekilde bir terakkinin gerçekleştiği görülmektedir. Bu bağlamda Dikilitaş ve Ayasofya'da bulunan Meşruta evleri yeniden yapılandırma kapsamında Türk tipi evler olarak bilinmektedir. Ayrıca Odun Pazarı, Ayazma Kapı, Unkapanı, Eyüp, Galata, Balık Pazarı, Sarı Timurcu Mahallesi ve Tophane Kapı gibi mahallerdeki evler de yine bu bağlamda örnek verilebilecek evler olarak göze çarpar. Ancak bu evlerden geriye bir kalıntı kalmamıştır. Onların varlığı vakfiye kayıtlarından bilinmektedir.⁹⁶

Yeri gelmişken şunu da ifade etmek gerekir: Fetih öncesinde Wiener'in ifade ettiğine göre şehrin büyük bir bölümü manastırlara bağışlanmıştı. Geri kalan kısmı ise imparatorluğa ve soylulara aitti. Nüfusun önemli bir kısmı ahşap evlerde ve iktisadi olarak oldukça zor şartlarda hayatını devam ettirebiliyordu. Bu arada halkın bir kısmı ise yine Wiener'in tabiriyle harabe evlerde ikamet etmekteydi.⁹⁷ Bu ifadeden anlaşılan İstanbul'un zaten imara ve iskâna muhtaç bir halde olduğudur. Nitekim Fatih, oldukça hızlı bir şekilde hem iskân hem de imar faaliyetlerine başlamıştır.

Yukarıda ifade edildiği gibi hemen inşa edilmeyen Türk tipi evlerin yerine Bizans evleri onarılmış ve olabildiğince Türk tipine dönüştürülmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda 1455 tahririnde yer alan bilgilere göre bazı eski Bizans mahallelerinde evlerin içinde bölmelerin yapılarak evin iç mimarisinin değiştirilmesi buna örnek olarak verilebilir. Ancak evin dış mimarisinde bir değişiklik yapıldığı bilinmemektedir. Ayrıca 1455 tahririnde Türk tipi evin dış mimarisinde belirgin unsur olan Gurfe'nin⁹⁸ varlığına rastlanılmazken daha sonra Ayasofya ve civarında özellikle Haliç'e bakan tarafta kümelenen bu tip evler yapılmıştır.⁹⁹

1455 tahririne göre fetih sırasında top atışları ve diğer nedenlerle evlerin sadece yüzde 3'ü ağır bir şekilde tahrip olmuştu. Bu da adet olarak 34 eve tekabül etmekteydi. Bu arada tahriri kayıp olan üç mahalleye ait bilgi bu sayıya dâhil değildir. 1455 tahriri yapıldığı sırada İstanbul Sur içinde yıkık ev kalmamışken tahriri yapılan 1120 evin henüz 497 tanesinin boş olduğu görülmektedir.¹⁰⁰

⁹⁶ Canbulat, (2019), a.g.t, s. 737.

⁹⁷ Müller-Wiener, (2007), a.g.e, s. 28.

⁹⁸ Gurfe, çıkıntılı balkon veya cumba olarak tarif edilen bir çeşit dış mimari şeklidir.

⁹⁹ Canbulat, (2019), a.g.t, s. 737.

¹⁰⁰ Canbulat, (2019), a.g.t, s. 721-722.

Saraçhane Semti: Fatih'in fetihten sonra yeniden yapılandırma kapsamında yaptığı imar faaliyetlerinde ilk kurulan semt Saraçhane'dir. Bu semt, Fatih ilçesinin temellerinin atıldığı ilk yerleşim birimi olma özelliğine sahiptir. Oldukça büyük bir alana yayılan Saraçhane semti, sınırlarında fetih sonrası Osmanlı ekonomisine birinci derecede katkı sağlayan Saraçhane Çarşısı'nı barındırmaktadır. Bu semtin inşa süreci Fatih'in kendi adına külliye inşa ettirmesiyle başlamıştır. 1475'de yapımı tamamlanan Saraçhane Çarşısı oldukça geniş bir alana kurulmuştu. Bugünkü Fatih Kaymakamlığı, Saraçhanebaşı Parkı ve etrafındaki evleri kapsamaktaydı. Aynı zamanda bu çarşı Horhor semtine kadar uzanmaktaydı.¹⁰¹

Saraçhane semtinin kurulması ve burada Saraçhane olarak inşa edilen çarşıdaki esnafa imtiyaz tanıdığını Fatih'in özel bir fermanından öğrenmekteyiz. Bu fermanın hükmü tahminen bir yüzyıl devam etmiş ve çeşitli gerekçelerle hükümsüz kalmıştır. Bu fermana göre saraçlığa has eşya İstanbul genelinde sadece bu çarşıdaki zanaatkârlar tarafından üretilecek, başka semtlerdeki saraçlar bu eşyalardan üretemeyecektir.¹⁰² İstanbul'un İmparatorluğa yakışır bir başkent olması için sadece nüfus bakımından değil, kendi kendine iktisadi anlamda yetebilmesi de gerekliydi. Bu bağlamda inşa edilen çarşı pazarların en önemlilerinden biri olan Saraçhane çarşısına has bir imtiyazı, Fatih'in hızlı bir şekilde İstanbul'u yapılandırmak için gereken her türlü tedbiri almasıyla yorumlamak gerekir. İstanbul'a ilk olarak gelen ve şehrin iktisadi hayatına canlılık kazandıran saraçların, bu yeni yapılan saraçhaneye gelmeleri için bu hususta bir imtiyaz verilmesi gerekli bir durum olarak ta düşünülebilir.

3. Ticari Yapılar ve Diğer Unsurlar

3. 1. Bedestenler ve Çarşılar

3.1.1. Bedestenler

3.1.1.1. Cevahir Bedesteni

Fatih dönemi sur içinde inşa edilen bedestenler Kapalı Çarşı'yı meydana getirecek olan yapılar topluluğu olarak neşet etmiştir. Bu sebeple ayrıca Kapalı Çarşı için bir değerlendirme yapılmayacaktır. Kapalı Çarşı'nın ilk parçası Cevahir Bedesteni'dir. Bu bedestenin varlığına dair hem Tursun Bey'de hem de Kritovulos'da

¹⁰¹ Süleyman Faruk Güncüoğlu, "İstanbul'un Fethi Sonrası Kurulan İlk Semt: "Saraçhane", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 22, 2010, s. 29.

¹⁰² Mustafa Çağatay Uluçay, "İstanbul Saraçhanesi Saraçlarına Dair Bir Araştırma", *Tarih Dergisi*, S. 5, C. 3, 1953, s. 152.

bilgi bulunmaktadır.¹⁰³ Tursun Bey’de detay verilmeden sadece çarşı ve bedesten yapıldığına dair bilgi verilmiştir.¹⁰⁴ Ancak bu çarşının yapımına dair Kritovulos’da biraz daha fazla bilgi bulunmaktadır. Kritovulos, bu çarşığı: “... Şehrin merkezinde ve sarayın yakınlarında, dış tarafı güçlü surlarla korunan, içi büyük ve güzel galerilere ayrılmış, üstü pişmiş kiremit kaplı ve şeffaf taşlarla döşenmiş büyük ve güzel bir çarşı” ifadeleriyle tarif etmiştir.¹⁰⁵ Surların kale gibi sağlam ve kalın inşa edilmesi yangın ve hırsızlık riskine karşı alınmış bir tedbirdir. Çakırağa mahallesinde kurulan bu bedesten, zaman içinde diğer bedestenlerin de eklenmesiyle Kapalı Çarşı’nın oluşmasına ve şehrin ekonomi merkezi haline gelmesine zemin hazırlamıştır.¹⁰⁶

Kapalı Çarşı’nın çekirdeğini oluşturan Cevahir Bedesteni’nin Bizans’tan kalma olduğu iddiası doğru değildir. Zira Bizans’tan kalma benzer bir çarşı yapılanmasının olmadığı bilinmektedir. Bizans çarşılarının direkli caddeler arasında şehre yayılarak şekillendiği bilinmektedir. Buna karşılık Bizans’ta depo ve atölye olarak kullanılan toplu ve büyük yapılar topluluğu da bulunmaktaydı. Fatih dönemiyle İstanbul, ilk defa üstü kapalı ve bir bütün halinde bir arada bulunan çarşılar topluluğuyla tanışmış oldu.¹⁰⁷

Birkaç bedesteni bünyesinde barındıran Kapalı Çarşı’nın teşekkülünü sağlayan hususlar, buna dair vakıf kayıtlarında bulunmaktadır. Buna göre Kapalı Çarşı’daki dükkânlar ve hanlar Ayasofya Camii vakfına aittir. Bu çarşının kuruluşunda vakıf kültürüne bakan yönüyle iki amaç gözetilmiştir. İlki İstanbul’un iskân ve imar bakımından gelişimini sağlamak ve yapılan imaretlerin gelirlerini sağlayarak bu noktada bir devamlılığın oluşmasına imkân sağlamaktır. İkincisi ise şehrin ticari hayatını vakıflar yoluyla büyütmektir. Bedestenlerin ticari açıdan İstanbul’a yapacağı katkı açısından ise halkın günlük ihtiyaçlarını güvenli ve emin bir şekilde temin etmesi esası gözetilmiştir. Ayrıca bu bedestenler yeniden inşa edilecek İstanbul’un ticari olarak çekirdeğini teşekkül ettiği için önem arz etmektedir. Öte yandan vakıf kapsamında kurulan bu çarşının sorumlusu Rumeli Kazaskeri’dir ve vakfın bir mütevellî heyeti bulunmaktadır.¹⁰⁸

¹⁰³ Yaşar Baş, İstanbul Kapalı Çarşısı, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: 2008, s. 39-40.

¹⁰⁴ Tursun Bey, (1977), a.g.e, s. 67.

¹⁰⁵ Kritovulos, (2018), a.g.e, s. 121.

¹⁰⁶ İnalçık, (2001), a.g.m, s. 223.

¹⁰⁷ Baş, (2008) a.g.t, s. 37.

¹⁰⁸ Baş, (2008) a.g.t, s. 37-38.

3.1.1.2. Sandal Bedesteni

Kapalı Çarşı'nın Fatih dönemindeki diğer yapısı ise Sandal Bedesteni'dir. Bu Bedesten Kapalı Çarşı'nın en eski parçalarından olup inşaatı 1471'de tamamlanan ikinci etap yapılarından sonra yapımına başlanmış ve 883/1478'de bitirilmiştir. Bu bedestenin yapımına 877/1472'de başlanmıştır. Bu bilgilere Fatih dönemi vakıf kayıtlarından ulaşılmaktadır. Bu kayıtlara göre inşasından sonra bir süre Mahmud Paşa Dükkânları içinde değerlendirilen Sandal Bedesteni dükkânları daha sonra müstakil olarak değerlendirilmeye alınmıştır.¹⁰⁹

İstanbul'un fethinden sonra ticari canlılığı sağlamak için kubbeli ticari yapılar inşa edilmiştir. Bunlardan biri daha sonra yapılan eklemeler ile büyüyen ve Büyük Çarşı adını alan bugünkü Kapalı Çarşı'dır. Fatih döneminde çekirdeği oluşturulan bu yapı, fetih sonrası kurulan vakıflara gelir sağlamak için inşa edilmiştir. Büyük Çarşı adını almadan evvel Bezzazistan, Bedesten-i Atik, İç Bedesten gibi isimlerle anılmıştır. Fatih'in yaptırdığı kısım hâlihazırda çarşının tam ortasında yer almaktadır. Çarşı içinde yer alan dükkânların üstleri beşik tonozlar ile örtülmüştür. Bu dükkânlar ilk yapıldığında dış tarafta kalanların önünde direkli caddeler sıralı bir şekilde yer almaktaydı. Büyük Çarşı ya da Kapalı Çarşı'nın vakıf kayıtlarından büyük oranda Fatih döneminde kurulduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁰ 1461'de temeli atılan bu çarşının mimarı Mimar Hayreddin'dir.¹¹¹

Son olarak şunu belirtmek gerekir ki İtalyan Buendelmonte'nin çizdiği haritalara bakıldığında Cevahir ve Sandal Bedestenleri ve daha sonra yapılan çarşılar ile Kapalı Çarşı adını alan bu yapı için herhangi bir bina yıkılmamıştır. Zira bu alan tamamen boş bir alandır.¹¹²

3.1.1.3. Galata Bedesteni

Bizans döneminde İtalyan tüccarların özerkliğinde ancak Konstantinopolis'e bağlı olan Galata şehri, fetihten sonra Osmanlı idaresine girmekle beraber kısmen de olsa müstakil gelişim özelliğini korumuştur. Zaten başlı başına bir ticaret şehri olan Galata'da inşa edilen bedesten, önemli bir eksikliği de gidermiştir. Her bedestende

¹⁰⁹ Baş, (2008) a.g.t, s. 59.

¹¹⁰ Semavi Eyice, "Büyük Çarşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1992, s. 509.

¹¹¹ Arzu Erçetin, "Geçmişten Günümüze Gelişen Mekân Kurgu ile Kapalı Çarşı", *Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, S. 9, 2019, s. 71.

¹¹² Baş, (2008) a.g.t, s. 37.

olduğu gibi civarına hanlar ve küçük çaplı dükkânlar inşa edilmiştir. Galata Bedesteni Fatih dönemi diğer benzer yapılardan farklı olarak kare şeklinde inşa edilmiştir. Dış duvarları moloz taşından inşa edilmiştir.¹¹³ Vakıf kayıtlarında yer almamasına rağmen Fatih dönemine ait bir eser olduğu bilinen Galata Bedesteni, Kapalı Çarşayı meydana getiren cevahir ve sandal bedestenleri gibi kubbeli bir yapıdır. Kubbelere Osmanlı mimarisine uygun bir şekilde inşa edilmiştir.¹¹⁴

3.1.2. Çarşılar

Fatih, şehrin ticari hayatını canlandırmak için bir takım imar faaliyetleri gerçekleştirmişti. Bu bağlamda Haliç boyunca yapılan ambarlara ilave olarak, tuz, balmumu, un ve sabun pazarları kurduruldu. Bu limanda Fatih döneminde Tahtakale adıyla meşhur bir ticari bölge meydana gelmiş oldu.¹¹⁵

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin ifade ettiğine göre bedestenler ve diğer çarşı gruplarını oluşturan dükkânlar fatih döneminde herhangi bir tahrir tabi tutulmadığı için bunların sayıca ne kadar olduğunu kestirmek mümkün değildir. Dolayısıyla sadece vakıf dâhilinde değerlendirilen çarşılar ve dükkânlar hakkında bilgi sahibi olunduğu için bunlardan bahsedilebilir. Bilhassa belirtmek gerekirse Fatih dönemi yapılan bedestenlerin tamamı Ayasofya vakfına bağlıdır.¹¹⁶

Yine Ayverdi'nin verdiği malumata göre bedestenler ve Büyük Çarşı'dan başka Fatih dönemine ait irili ufaklı 25 adet çarşıdan bahsedilmektedir. Bu çarşıların bazıları devlet adamları tarafından yapılan külliyelerin bir parçası olarak inşa edilmiştir. Buna Mahmud Paşa'nın külliyesi dâhilindeki çarşılar örnek olarak verilebilir. Çarşılar konum itibarıyla genel olarak Fatih ve Eminönü çevresinde toplanmıştır. Bu çarşıların bir kısmı zaman içinde başka yere taşınmışken, bir kısmı ise tamamen yok olmuştur. Ayverdi'nin "Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri" adlı eserinde mezkûr çarşılarından bazıları şunlardır: Acemi Oğlanlar Çarşısı, Ayasofya Çarşısı, Bakırcılar Çarşısı, Balık Pazarı Çarşısı, Bat Pazarı Çarşısı, Bey Kervansarayı Çarşısı, Çıkırıkçılar Çarşısı,

¹¹³ Semavi Eyice, "Bedesten", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1992, s. 306.

¹¹⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, C. 4, İstanbul Fetih Cemiyeti Enstitüsü, İstanbul: 1989, s. 576.

¹¹⁵ Mantran, (2005), *a.g.e.*, s. 197; Halil İnalcık- Bülent Arı, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 6, C. 3, 2005, s. 40.

¹¹⁶ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 4, s. 548.

Debbaghane Çarşısı, Dikili Taş Çarşısı, Hoca Piri Çarşısı, Lonca Çarşısı, Salhane Çarşısı, Un Kapanı Çarşısı, Yemiş Kapanı Çarşısı ve Yeni Saray Çarşısı.¹¹⁷

3.2. Darphaneler

Ticari hayat ile doğrudan ilgili olduğu için Fatih döneminde faaliyet gösteren darphanelerden de bahsetmek gerekir. Fatih vakfiyesinde tespit edildiği üzere Dikilitaş civarında bir pul darphanesi bulunmaktaydı. Ayverdi bu darphanenin tam olarak nerede bulunduğunu tespit etmenin zor olduğunu ifade etmektedir. Bu mevkide bulunan yaklaşık seksen dükkânın bittiği yerde bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu darphaneden başka Bayezid'de akçe darphanesi mevcuttur. Bu darphane Fatih'in İstanbul'da kurduğu ilk darphanedir.¹¹⁸

Fatih'in kurmuş olduğu bu darphanenin faaliyete geçme tarihi net olarak bilinmese de bu konuda acele edildiğini söylemek gerekir. Yani fetihten sonra çok geçmeden belki bir sene sonra darphane faaliyete geçmiş olmalıdır. Zira para, hakimiyetin ve bağımsızlığın sembolü olması sebebiyle ön plana çıkmaktadır. Darphane-i Amire adıyla bilinen bu binanın Fatih dönemindeki çalışma yapısı geleneksel dönem olarak bilinmektedir. Geleneksel metotlarla potada eritilen altın ve gümüş madeni kalıplara dökülerek para haline getiriliyordu. Bu şekilde Fatih dönemi ve iki yüzyıl sonrasına kadar bu yöntem kullanılmıştır. Altın Sultanî, Bakır Mangır ve Gümüş Akçe bu şekilde basılmıştır.¹¹⁹

¹¹⁷ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 4, s. 549-555.

¹¹⁸ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 4, s. 548.

¹¹⁹ Ömerül Faruk Bölükbaşı, "Darphane-i Âmire", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (ed. Coşkun Yılmaz), İBB Kültür AŞ Yayınları, İstanbul: 2015, s. 271-272.

III. BÖLÜM

İMAR FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti'nde fetihler sonrası yeniden imar faaliyetleri kapsamında şehrin kendi kendine yetebilmesi için vakıflar kurulurdu. İlk zamanlardan beri uygulanmış olan bu usul, fethedilen yeni coğrafyalarda iskânın arttırılması için de yapılmaktaydı. Bu şekilde mamur edilen yeni şehirler kendi içinde bir dinamik oluşturarak zaman içinde merkezi ekonomiye katkı sağlamaya başlıyordu. Payitaht yapılmak istenilen İstanbul içinse daha fazla ihtimam gösterildiği ve iskân ile imarın bir arada hızlı bir şekilde sürdürüldüğü görülmektedir. Bütün bunlar yapılırken geliş güzel bir şekilde değil merkezinde caminin ve ona bağlı vakıf geliri getirecek külliye'nin bulunduğu bir sistem inşa edilmiştir. Bu düzen klasik İslam şehri görüntüsündedir. Fatih, İstanbul'daki imar ve iskân politikasıyla bizzat ilgilenerek devlet adamlarını da teşvik etmiştir.¹²⁰

1459'dan itibaren seferber olan devlet adamları kendi adlarına külliye'ler inşa ettiriler. Bu şekilde imar faaliyetleri hız kazandığı gibi yeni yerleşim birimleri de kuruldu.¹²¹ Kritovulos bu durumu şöyle anlatmaktadır: “... Zengin ve büyük mal varlığına sahip yüksek makam sahipleriyle yanında ayrıcalıklı konumda bulunanları huzuruna çağırarak şehir içinde nerede isterlerse gösterişli konutlar inşa etmelerini emretti. Hamamlar, hanlar, çarşılar ve dükkânlar inşa etmelerini, camiler ve mescitler yaptırmalarını, zenginlik ve güçlerine göre hiçbir masraftan kaçınmadan bu tür yapılar ile şehri süslemelerini istedi.”¹²² Fatih'in emri gereği adeta seferber olan devlet görevlileri ve zengin kimseler birçok yapı inşa ettirdiler. Bunların bir kısmı külliye olarak vücut buldu.

Osmanlı şehri genel olarak cami ve bedestenin merkezde olduğu ve buna ilaveten imaret siteleriyle örülen bir yapılaşmayla meydana gelmiştir. İmaratların mali organizasyonu olan vakıflarla beraber kamu hizmetlerine yönelik ihtiyaçlar karşılanmaktadır. Camilerin yanı sıra fetihten sonra İstanbul'da bedestenlerin şehrin merkezinde yer aldığı, bu çarşıların etrafında şekillenen bir şehir hayatı meydana geldiği görülmüştür. Bedestenlerin etrafında ise uzak yerlerden mal satmak ve almak

¹²⁰ Mahmut Ak, “Fatih Döneminde İstanbul'da İmar Faaliyetleri ve Mahalle Yerleşimi Hakkında”, *İstanbul Şehir ve Medeniyet*, Klasik Yayınları, İstanbul: 2004, s. 241; Recep Yıldırım, İstanbul Saraçhanesi ve Saraç Esnafı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2010, s. 4.

¹²¹ İnalçık, (2001), a.g.m, s. 224.

¹²² Kritovulos, (2018), a.g.e, s. 157.

için gelen ziyaretçilerin konaklamalarına imkân sağlayacak hanlar bulunmaktadır. Bu hanlar genellikle şehrin merkezinde bulunan caminin hemen yanı başına inşa edilmiştir.¹²³ Fatih'in İstanbul'u yeniden yapılandırması bağlamında imar faaliyetleri de Ayasofya cami merkezli ve hemen yanı başında bir çarşının bulunduğu, diğer imaretler olan han ve hamamlar ile bunun desteklendiği bir yapılaşma ile gerçekleşmiştir.

Fatih dönemi İstanbul'un yeniden yapılandırılması kapsamında inşa edilen Çarşılar, Camiler, Hamamlar ve diğer tüm yapılara dair anlatı başkentin Türk-İslam şehrine dönüştürülmesi noktasında değerlendirilecektir. Ayrıca Fatih döneminde gerek inşa edilen gerekse Bizans yapılarından dönüştürülerek kullanılan ibadethaneler hakkında müstakil bir tez yazılabilecek argüman bulunduğu için önemli görülen yapılar dikkate alınacaktır.

1. Külliyeler

TDK'nın sözlüğünde “*Bir caminin çevresinde cami ile birlikte kurulmuş medrese, imaret, sebil, kitaplık, hastane vb. yapıların bütünü*”¹²⁴ olarak tabir edilen Külliyeler, Türk-İslam mimarisinin önemli bir parçasıdır. Bu bağlamda Fatih döneminde inşa edilen bu yapılar topluluğu ile alakalı genel olarak bilgi verildikten sonra ayrı ayrı başlıklar halinde bu külliyelerdeki binalardan bahsedilecektir. Fatih dönemi bilinen külliyeler, Fatih'in kendi adına yaptırdığı binalardan başka, Sadrazam Mahmud Paşa'nın 1459'dan itibaren yaptırdığı Eminönü'nde bulunan külliye ve yine Fatih döneminde kısa bir süre Sadrazamlık yapan Rum Mehmed Paşa külliyeleridir. Külliye geleneği Türk-İslam yapılaşmasında caminin merkezde olduğu yapılar topluluğudur.¹²⁵ Anadolu'da bilindiği kadarıyla ilk olarak Artuklular tarafından yapılmıştır. Daha sonra Selçukluların da devam ettirdiği bu gelenek, Osmanlılarda daha fazla binayı barındıran yapılar topluluğu olarak varlığını sürdürmüştür.¹²⁶

¹²³ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2008, s. 148.

¹²⁴ <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi 30/01/2020.

¹²⁵ Gözde Ramazanoğlu, “16. Yüzyılda Osmanlı Külliyesi”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 3, C. 17, 2008, s. 334.

¹²⁶ Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Külliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2002, s. 542.

1.1. Fatih Külliyesi

Fatih'in kendi adına inşa ettirdiği külliyesi Bizans için oldukça değerli olan On İki Havarî Kilisesi'nin yerine yapılmıştı. Cami merkezde olmak üzere medrese, tabhane, darüşşifa, çarşı ve hamam gibi birçok yapıyı bünyesinde barındıran bu yapının İstanbul için bir ilk olduğunu ifade etmek gerekir. Bu yapının özellikle On İki Havarî Kilisesi'nin yerine inşa edilmesi kuşkusuz şehrin Türk-İslam kültürüne dönüştürülmesi noktasında bir mesaj niteliği taşımaktadır. Bu sebeple Fatih Külliyesi, İstanbul'un yeniden yapılandırılmasında büyük öneme sahiptir. Zaman içinde İstanbul'un en önemli dini merkezlerinden biri haline gelen bu külliyenin tüm yapıları titizlikle ve simetrik ayrıntılar gözetilerek inşa edilmiştir. Ancak 19. yüzyılın sonlarında inşa edilen yeni yapılar ile bu düzen bozulmuştur.¹²⁷

Külliyenin yapıldığı alanda yer alan On İki Havarî Kilisesi fetihten hemen sonra Ortodoks patrikliğine verilmişti. Ancak iki yıl kadar burada barınabilen patrik, Fatih'ten başka bir yere taşınma talebinde bulundu. Bunun üzerine Ortodoks patrikliği başka bir kiliseye taşınmış, burada harap halde bulunan kilise yıktırılarak külliye tahsis edilmiştir. Külliyenin inşaatı 867/1463'de başlamış 875/1470 yılı sonlarında bitirilmiştir. Cami ve diğer yapıların mimarı konusunda tartışma olsa da ağırlıklı olarak Atik Sinan tarafından yapıldığı kabul edilmektedir. İnşa tekniği, süsleme sanatı ve diğer tüm yönleriyle Türk mimari geleneğinin nadide örneği olan bu külliye Bizans sanatından bir iz bulunmaz.¹²⁸

Hadika'da Fatih Cami'nin yerinde daha önce bir kilise olduğu ve harap olduktan sonra boş halde bir süre kaldığı kayıtlıdır. Fatih bu yere birer şerefe ile iki minareli bir cami yaptırmıştır. Camiden başka külliyenin diğer yapıları ile alakalı da bilgi verilmiştir.¹²⁹

Büyük bir dershaneyi andıran Fatih Cami ve külliyesi Süheyl Ünver'e göre dünya çapında müstakil bir üniversite örneğidir. Cami mevki olarak Büyük Karaman ile Küçük Karaman semtleri arasında inşa edilmiştir. İki minareli ve kubbeli bir yapıdır. Kubbesi Ayasofya ve Süleymaniye camilerinden sonra büyüklük bakımından üçüncü sıradadır. Caminin Hristiyanlar için önemli olan ancak o sırada harap halde

¹²⁷ Semavi Eyice, "Fatih Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1995, s. 244.

¹²⁸ Eyice, (1995), a.g.m, s. 244.

¹²⁹ Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevami*, C. 1, s. 8.

bulunan kutsal bir mekân üzerine inşa edilmesi İstanbul'un Türk-İslam memleketi olduğunu ispatlayan sembolik bir durumdur.¹³⁰

Fatih'in İstanbul'u inşa sürecinde en yakınında bulunan Kritovulos'un bu cami ve külliye hakkında gözlemlerine yer vermek icap eder. *"Sultan kendi eserlerine, yani caminin ve sarayın inşaatlarına da büyük bir titizlikle bizzat nezaret ediyordu. Sadece eserlerin inşaatında kullanılması zaruri olan malzemeleri değil, özellikle pahalı ve gösterişli olanları da sağlamaya özen gösteriyordu. Her yerden yapı ustalarının, taş ustalarının, marangozların ve benzer diğer sanatlarda deneyimli ve usta zanaatkarların en iyilerini getirtiyordu. Her bakımdan şehrin eski eserlerinin en büyük ve en güzellerine eş değer büyüklükte ve görülmeye değer eserler inşa ediliyordu. Bu yüzden çok sayıda işçinin, en iyi kalite çeşitli malzemelerin kullanılması ve yapılacak büyük harcamaların özenle denetlenip gözetilmesi gerekiyordu. Bu tür işlerdeki bilgi ve deneyimleriyle sivrilen çok sayıda önemli adamı inşaatların denetimini yaptığı halde, bizzat kendisi de eserlerin yapımının sürekli denetim ve gözetimini ihmal etmiyor, her işini büyük bir tutku, estetik kaygısı ve krallara özgü yaklaşımıyla yerine getiriyordu."*¹³¹ Dönemin en canlı tanıklarından olan Kritovulos bu anlatımıyla Fatih'in her bakımdan titiz davrandığını ortaya koyar. Bizans'tan kalma eserlerden görkem ve büyüklük açısından aşağı kalmayacak hatta daha iyi olması planlanan bu eserlerde en ufak ayrıntılar dahi gözetilmiş ve mümkün olduğunca daha iyi olması için özel çaba sarf edilmiştir. Fatih'in bir yandan mali açıdan yapılan harcamaları da denetlediği görülmektedir.

Caminin yontma taşlardan yapıldığı bilinmektedir. İlk yapıldığı sıralarda yeni cami olarak da ünlenen bu eser daha sonra yeni camilerin inşasıyla eski cami adını almıştır. O dönemde İstanbul'da yapılan ilk büyük bina olan bu caminin Ayasofya'ya göre ihtişamlı olmasına özen gösterilmiştir. Yukarıda Kritovulos'un da ifade ettiği gibi Fatih'in bizzat cami inşaatını teftiş etmesi verilen ehemmiyeti gösterir. Caminin iç süslemesinde çini kullanılmış ve çini üzerine eski Türk resimlerinden örnekler nakşedilmiştir. Ayrıca cami içine pencerelerin üzeri de dahil olmak üzere muhtelif Kuran ayetleri işlenmiştir.¹³²

¹³⁰ Süheyl Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul: 1953, s. 26-30.

¹³¹ Kritovulos, (2018), *a.g.e*, s. 167-168.

¹³² Ünver, (1953), *a.g.e*, s. 31-35.

1481'de Gebze yakınlarında vefat eden Fatih'in naaşı, kendi adına inşa edilen külliye'nin içindeki türbesine gömülmüştür. Bu türbe Fatih Cami'sinin kible duvarı önünde yer alan hazire alanında yapılmıştır. Türbe'nin tam olarak ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Fatih'in türbesi mimari açıdan sekiz kenarlı gövdeye sahip olup üzerinde kubbe olan bir yapıdır. Türbenin içinde Fatih'in naaşından başka bir sanduka bulunmamaktadır. Fatih'in türbesinden başka külliye içinde hanımı Gülbahar Hatun'un türbesi ve daha sonraları ilave edilen II. Mahmud'un annesi Nakşidil Sultan'ın türbesi bulunmaktadır.¹³³

875/1470'de inşaatı biten külliye'de yer alan medreselerin dördünde kütüphane kurulmuştur. Bu kütüphaneler Sinobiyye, Şeyhiyye, Muslihuddin ve Kasımiyye medreseleri içinde yer almıştır. Fatih'in vefatından sonra müstakil bir kütüphane kurularak külliye'de bina sayısı arttırılmıştır. Vakıf kaynaklarına göre kütüphanede bulunan kitapları korumak için dört görevli tahsis edildiği ve onlara günlük 5 akçe verildiği bilinmektedir.¹³⁴

Sekiz yılda tamamlanan bu külliye, 100.000m²'lik alanı kaplamaktaydı. Külliye'deki yapıların cami etrafında belli bir düzende sıralandıkları görülmektedir. Örneğin cami etrafında iki yanda paralel sekiz küçük sekiz büyük medrese mevcuttur. Bu külliye çevresinde ulema için evler yaptırılmıştı. Bu binaların masraflarını karşılamak için de gelir getiren muhtelif ticari yapılar yapılmış ve Fatih Külliyesine bağlanmıştı. Bunlar; 280 dükkândan oluşan Sultan Pazarı, ikinci bölümde anlatılan Saraçhane Çarşısı, Çukur Hamam ve Irgatlar Hamamı'dır. İncalcık, bu vakfın gelirinin yıllık yaklaşık 32 bin altın olduğunu belirtmektedir.¹³⁵

Sahn-ı Seman Medreseleri Fatih Külliyesi dahilinde olduğu için bu kısmı müstakil bir başlıkta değerlendirmek yerine burada ele almak daha isabetli olacaktır. Bu medreseler sekiz ayrı binadan oluşmaktadır ve hepsine ayrı birer isim verilmiştir. Bu medreselere aynı zamanda Kurşunlu Medreseler de denilmekteydi. Bu medreselerin inşaatının 875/1470'de tamamlandığı bilinmektedir. Sayı olarak sekiz adet medrese inşa edildiği için "Sahn-ı Seman" ismi almıştır.¹³⁶ Bu medreselerden önce Fatih'in sekiz farklı camide sekiz medrese kurulması talimatını verdiği

¹³³ Eyice, (1995), a.g.m, s. 245-246.

¹³⁴ İsmail Erünsal, "Fatih Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1995, s. 250.

¹³⁵ İncalcık (2019), a.g.m, s. 32.

¹³⁶ Süheyl Ünver, (1953), a.g.e, s. 39; Fahri Unan, "Sahn-ı Seman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 35, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 2008, s. 532.

bilinmektedir. Bu bağlamda Bizans'tan kalma kiliseler camiye çevrilip bunlara medrese ilavesi yapılmıştır. Ancak İstanbul'da Fatih dönemi sistematik bir şekilde talimin yapıldığı yerler bu Semaniye medreseleridir. Bu medreseler, bugünkü anlamda bir ilkokulu, liseyi ve dini ilimleri ihtiva eden okulları içine alan tam teşkilatlı bir yapılanmaydı. Medrese binası dışında ayrıca bir kütüphanesi de bulunuyordu.¹³⁷ Fatih'in Semaniye medreseleri ve öncesinde yeni binaların inşa edilmesine kadar eğitimde herhangi bir boşluğa meydan vermeden kiliseleri dönüştürerek eğitimi ivedilikle ele alması bu konudaki hassasiyetine işaret eder.

Sahn-ı Seman medreseleri kendi içinde sınıflandırılarak çeşitli adlar almıştır. Temelde Semaniye ve Tetimme olarak ikiye ayrılan bu medreselerin Marmara tarafında bulunanlarına Akdeniz, Haliç tarafında bulunanlarına ise Karadeniz medreseleri denilmiştir. Medreselerin zeminleri tuğla döşeli olup öğrencilerin her türlü ihtiyaçlarını giderebilecekleri şekilde tasarlanmıştır. Kaynaklarda odaların planı, büyüklüğü ve diğer detaylara dair bilgiler etraflıca verilmektedir. Bu medreseler caminin iki yanında sıralı olup belli bir üslupla inşa edilmiştir. Hem caminin sağında hem de solunda olan baş medreseler tek formda, ortada bulunanlar ise birbirine bitişik bir şekilde yapılmıştır. Bu medreselere Kurşunlu Medrese ismi verildiği gibi zaman içinde müderrislerin ismiyle de anılmış ancak bu geçici olmuştur.¹³⁸

Medresenin Kuzeydoğusunda Şifahane bulunmaktadır. Bunun tam tersinde ise Tabhane (misafirhane) bulunmaktadır. Şifahanenin bulunduğu tarafta büyük bir mahalle teşekkül etmiştir. Misafirhanenin müstakil bir mescidi ve din görevlileri bulunmaktadır. Misafirhanede çıkarılan yemeklere özel ehemmiyet verildiği, bu konuda baştan savma iş yapılmadığı bilinmektedir. Misafirlerin üç gün boyunca ağırlandığı vakıf kayıtlarından tespit edilmektedir. Bu misafirhanede aynı zamanda ihtiyaç sahipleri de gelip yemeklerden istifade edebilmektedir. Zira vakıf kültürünün bir yansıması olarak burası hizmet vermektedir. Uzak diyarlardan gelip külliye'nin misafirhanesinde kalanların hayvanlarının barınabilmesi ve onların yem ihtiyacının karşılanması hususları da göz ardı edilmemiştir. Süheyl Ünver'in misafirhanede gösterilen inceliğe dair bir anlatısı dikkate değerdir. 15. yüzyılın ortalarında İstanbul'a gelerek Fatih Külliyesi misafirhanesinde kalan Râdiyüddin Gazzi isimli bir şahıs burada karşılanmasını anlatırken *"Her şeyleri gibi yatak ve yorganları da temizdi"*

¹³⁷ İnalçık, (1988), a.g.m, s. 221.

¹³⁸ Unan, (2008) a.g.m, s. 532.

ifadesini kullanmaktadır.¹³⁹ Tüm bu bilgiler İstanbul'un mimari açıdan yapılanırken üstün bir medeniyet örneği göstererek her yerden gelen insanları cezbeden bir şehre dönüştüğünü göstermektedir.

Fatih Külliye'sinin yemekhanesinde verilen hizmet ve bir bütün halinde hayır kurumu gibi vazife görmesi noktasında Süheyl Ünver'in şu ifadeleri kayda değerdir. *"Her gün binlerle insanı doyuran bir imaret aşhanesi ancak bu kadar değişik, lezzetli ve gıdası çok yemek verebilir. Velhasıl Külliye'nin yaşayabilmesi için her şey düşünülmüş, hiçbir şey ihmal edilmemiştir."*¹⁴⁰

Tabhane ve imaretin bulunduğu avlunun Güneydoğusunda bir kervansaray yapılmıştır. Bu kervansarayın mahiyeti hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Sadece kervansarayın varlığına dair işaretler vardır.¹⁴¹

1.2. Mahmud Paşa Külliyesi

Mahmut Paşa'nın milliyeti hakkında kaynaklarda muhtelif bilgiler olsa da devşirme kökenli olduğu bilinmektedir. Edirne sarayında aldığı tahsilden sonra ocak ağalığı yapmaya başlamış ve fetih sırasında Fatih'in yanında yer almıştır. Çandarlı sülalesinin sadrazamlık makamından uzaklaştırılmasıyla bu görevi üstlenen Mahmud Paşa, Osmanlı Devleti'nde sadrazamlık görevini üstlenen devşirme kökenli devlet adamı olarak bu yolu açanların başında gelmiştir. İki defa sadrazamlık görevinden azledildikten sonra 1474'de idam edilmiştir. İstanbul'daki külliye'den başka Ankara, Bursa, Edirne ve Sofya'da muhtelif mimari eserler yaptırmıştır.¹⁴²

Mahmud Paşa, Eminönü'nde kendi adını taşıyan semt sınırları içinde bu külliye'yi inşa ettirmiştir. Yapımına 1460-1461'de başlanılan bu yapılar topluluğunun inşaatı 1474'de tamamlanmıştır. Türk-İslam mimarisinin klasik unsuru olarak merkezde caminin bulunduğu bu külliye'de türbe, hamam, han, medrese ve imaret bulunmaktaydı. Ancak bu külliye'nin cami, türbe ve han yapısından başka hamamın erkekler kısmı ve medresenin dersane bölümü günümüze ulaşabilmiştir.¹⁴³

¹³⁹ Ünver, (1953), *a.g.e.*, s. 43-48.

¹⁴⁰ Ünver, (1953), *a.g.e.*, s. 92.

¹⁴¹ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 3, s. 403; Ünver, (1953), *a.g.e.*, s. 48-49.

¹⁴² Şehabeddin Tekindağ, "Mahmud Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2003, s. 376-378.

¹⁴³ Ayvansaraylı, *a.g.e.*, C. 1, s. 191; Filiz Gündüz, "Mahmud Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2003, s. 380.

Mahmud Paşa külliyesi hakkında dönemin canlı tanığı Kritovulos, *"Mahmud'un Görkemli İnşaatları"* tanımlamasını yapmaktadır. Bu külliye, İstanbul'da inşa edilmiş ilk vezir külliyesidir. Kritovulos, Mahmud Paşa'nın yaptırdığı bu yapılar topluluğunu şu şekilde tasvir etmektedir: *"Saydam taşları ve mermerleri parlıyor, sütunları boyut ve güzellikleriyle dikkati çekiyordu. Resim ve heykel sanatının en güzel örnekleriyle donanmıştı. Yapımında kullanılan gümüş ve altınla ışıldıyordu. Başka birçok güzel hediye ve adakla süslenmişti. Cami çevresinde... hayranlık uyandıran imaret, han ve hamamlar yaptırdı. Ayrıca kendisi için etraflarına insanları eğlendirmek, hoş tutmak ve mutlu etmek üzere her türden bitkiler ektirdiği bahçeler bulunan görkemli ve gösterişli saraylar yaptırdı."*¹⁴⁴

Külliyenin türbesi 1473'de inşa edilmiştir. Sekiz kenarlıdır ve dış mekânı yoğun bir süslemeye sahiptir. Buna karşılık türbenin içi oldukça sade tutulmuştur. Üst kısmı kasnaksız bir kubbe ile örtülmüştür. Türbenin içi ahşap döşeme ile kaplanmış ve bunun altına tuğla döşenmiştir. Türbenin içinde Mahmud Paşa'nın kabrinden başka oğluna ait bir sanduka daha bulunmaktadır. Külliye'nin camisinin ortasında yüksek bir kubbe, girişinin sağında ve solunda ikişer kubbe ve ortadaki yüksek kubbenin yanlarında üçer kubbe bulunmaktadır.¹⁴⁵

Külliyenin günümüze ulaşmayan diğer birkaç yapısı da vardır. Divan kayıtlarından erişildiği üzere burada bir mahkemeden bahsedilmektedir. Bu mahkemenin işlevi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Hatta cami içinde bunun için ayrılmış müstakil odalarda mı yoksa ayrı bir binada mı vazife icra ettiği malum değildir. Mahkemeden başka sıbyan mektebi ve çeşmenin varlığından bahsedilmektedir. Ancak bu yapılardan da günümüze bir iz kalmamıştır. Külliye çevresinde yapılmış ve halihazırda da faaliyet gösteren Kürkçü Han isminde bir yapı bulunmaktadır. Bu yapı ile alakalı ayrıntılı bilgi Hanlar ve Kervansaraylar başlığında verilecektir.

Hadika'da bu Han'a ait bir mescidin varlığından bahsedilir. Kürkçü Han Mescidi; Mahmud Paşa Çarşısı yakınında yer almaktadır. Ayasofya vakfına bağlı olup

¹⁴⁴ Kritovulos, (2018), *a.g.e*, s. 159.

¹⁴⁵ Aziz Ogan, *Mahmud Paşa Külliyesi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul: 1951, s. 1-6; Gündüz, a.g.m, (2003), s. 380.

Fatih'in silahdarı olan Hacı Küçük Ağa tarafından yaptırılmıştır.¹⁴⁶ Mescit, Han'ın avlusunun ortasında yer almaktadır ve muhtemelen ahşap çatılı olarak inşa edilmişti.¹⁴⁷

1.3. Rum Mehmed Paşa Külliyesi

Osmanlı tarihçileri arasında belki de menşeyinden kaynaklı olarak olumsuz bir algının olduğu Rum Mehmed Paşa kısa süreliğine Fatih'in sadrazamı olarak görev yapmıştı. Onun menşei hakkında öne çıkan husus İstanbul'un fethi sırasında esir edilen Rum eşrafından olduğu yönündedir.¹⁴⁸ İstanbul dışında da birçok yapı inşa ettiren Mehmed Paşa'nın İstanbul'daki külliyesi kendi adıyla ünlenen mahallede yer almaktadır. 876/1471-1472'de inşa ettirilen külliye cami, türbe, medrese, hamam ve imaret yer almaktadır. Bu külliye geride sadece cami ve türbe kalmıştır.¹⁴⁹

Ayverdi caminin mimarisinin Osmanlı mimarisiyle başlayıp kubbe kısmında Bizans mimarisine dönüştüğünü, dolayısıyla Osmanlı-Bizans karışımı olduğunu ifade ettikten sonra külliye'nin Paşa'nın azlinden sonra yapıldığını yazmıştır.¹⁵⁰ Cami, tuğla ve kesme taşlardan almalı örgüde inşa edilmiş tabhaneli camilerdendir.¹⁵¹ Hadika'da camiye dair fazlaca bilgi olmamakla beraber külliye'ye dair diğer binaların ne olduğu ismen ifade edilmiştir. Bu caminin ismiyle bir mahalle teşekkül etmiştir.¹⁵²

Külliye içinde bulunan ve Rum Mehmed Paşa'nın vezirlikten azlinden sonra ölümü üzerine defnedildiği bir türbe bulunmaktadır. Türbe caminin arkasında sekiz köşeli bir yapıdır. Hamam ve medrese harap olmuş hatta medrese Osmanlı zamanında ortadan kalkmıştır. Ayverdi'nin ifade ettiğine göre caminin alt kısmında iki kemerli yapılan yer muhtemelen imaret olarak kullanılmış burada misafir ağırlanıp yemek hizmeti verilmiştir.¹⁵³

Külliye'nin masraflarının karşılanması ve görevlilere maaş ödenebilmesi için Rum Mehmed Paşa tarafından Un Kapanı'nda, Manisa'da ve Dimetoka'da muhtelif

¹⁴⁶ Ayvansarayî, *a.g.e.*, C. 1, s. 184.

¹⁴⁷ Semavi Eyice, "Kürkçü Hanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 570.

¹⁴⁸ Hedda Reindl-Kiel, "Rum Mehmed Paşa," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 2008, s. 226.

¹⁴⁹ Tuğba Erzincan, "Rum Mehmed Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 2008, s. 228.

¹⁵⁰ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 3, s. 483.

¹⁵¹ Erzincan, (2008), *a.g.m.*, s. 228.

¹⁵² Ayvansarayî, *a.g.e.*, C. 2, s. 195.

¹⁵³ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 3, s. 489.

taşınmazlar vakfedilmiştir. Bu taşınmazlar içinde evler, hamamlar, dükkanlar ve bir köy arazisi bulunmaktadır.¹⁵⁴

1.4. Davud Paşa Külliyesi

Aslen Arnavut asıllı olan ve Enderun'da yetişen Davud Paşa, vezir olana dek devletin çeşitli kademelerinde görev yapmış, birçok kez ordu komutanı olarak Osmanlı Devleti adına savaflara katılmıştır. Ankara Sancak Beyliği, Rumeli Beylerbeyliği ve Bosna Sancak Beyliği gibi görevler yapan Davud Paşa, II. Bayezid döneminde vezir olmuştur. On yıl vezirlik yaptıktan sonra 1497'de azledilerek Dimetoka'ya yollanmış ve bir yıl sonra burada iken vefat etmiştir.¹⁵⁵

Cami, medrese, imaret, mektep, çeşme ve türbeyi içeren bu külliye geniş bir vakıf gelirine sahiptir. Külliye'nin senelik toplam vakıf geliri 378886 akçedir. Külliye'nin etrafında yapılan dükkanlardan başka Anadolu'nun ve Rumeli'nin muhtelif köylerinden elde edilen gelirler vakıf arazisi olarak bu külliye'ye tahsis edilmiştir. Özellikle Üsküp, Bursa ve Beypazarı sınırları dahilinde yer alan bazı dükkân ve köylerin külliye'nin vakfına verildiği bilinmektedir.¹⁵⁶

Külliye'nin Arapça kitabesinde yapılış tarihi 1485 olarak ifade edilmiştir. Bu tarihin külliye'nin bitiş tarihi olduğu hesaba katılırsa inşaatına Fatih döneminde başlanılmış olabilir. Külliye, II. Bayezid döneminde tamamlanmış ve II. Bayezid'in vezirlerinden Koca Davud Paşa tarafından yaptırılmıştır.¹⁵⁷ Avratpazarı yakınlarında yer alan bu külliye'nin yakınlarında yer alan sur kapısı zaman içinde Davud Paşa Kapısı ismiyle ünlenmiştir.¹⁵⁸

Dış cephelerinde kesme taş kaplaması bulunan tabhaneli cami veya zaviyeli cami olarak isimlendirilen Davud Paşa Camisi Osmanlı döneminde meydana gelen depremlerden oldukça fazla etkilenmiş birçok kez tamir edilmiştir.¹⁵⁹ Ayverdi'nin ifade ettiğine göre cami, vezir camileri içinde değeri en yüksek olan ibadethanelerden

¹⁵⁴ Erzincan, (2008), a.g.m, s. 230.

¹⁵⁵ Şerafettin Turan, "Davud Paşa, Koca", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1994, s. 37.

¹⁵⁶ Ayverdi, (1989), a.g.e, C. 3, s. 327-328.

¹⁵⁷ Semavi Eyice, "Davud Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1994, s. 42.

¹⁵⁸ Turan, (1994), a.g.m, s. 37.

¹⁵⁹ Eyice, (1994), a.g.m, s. 42.

biridir. Öyle ki cami bugün bile ihtişamından bir şey kaybetmediği gibi dış görünüşüyle devrin yegâne eserlerinden biri olarak ünlenmiştir.¹⁶⁰

Hüseyin Ayvansarayî'nin Hadikatü'l-Cevami adlı eserinde bu cami için şu şekilde bir tarif yapılmıştır: "*Banisi Sadrazam Davud Paşa'dır. Medrese, imaret, mektep ve tahtında çeşme ve sair levahık vardır.*" Yine Hadika'ya göre Davud Paşa Fatih döneminde Anadolu Beylerbeyi olarak görev yapmaktadır.¹⁶¹

Külliyenin medresesi ile cami arasında bir sokak aralık bulunmaktadır. Aynı zamanda medrese caminin sol tarafında yapılmıştır. Bu yapı klasik Osmanlı medreselerinde olduğu gibi revaklı, büyük bir avlusu olan ve kubbeli bir yapıdır. Medresenin bazı mimari unsurları muhtelif Bizans eserlerinden toplanarak yapıya eklenmiştir. Talebelerin ders gördüğü odalar da revakların üstünde olduğu gibi kubbelidir.¹⁶² Medreseden başka caminin arka tarafında çocuklar için mektep, sol köşesinde ise türbe yer almaktadır.¹⁶³

1.5. Eyüp Sultan Külliyesi

1459 yılında Eyüp el-Ensari'nin türbesinin etrafına cami, medrese, kütüphane ve imaret yapılmasıyla ortaya çıkan bu külliye, daha sonraları padişahların tahta çıkmadan önce kılıç kuşandıkları sembolik özelliği ön plana çıkan bir külliye olmuştur. Bu külliye, İstanbul'un Türk-İslam şehrine dönüştürülmesi noktasında oldukça önemli bir yapıdır.¹⁶⁴ Çünkü diğer bölgelerde Bizans'tan kalma yapılardan ve uygulamalardan istifade edilirken, Eyüp Sultan Külliyesi etrafında şekillenen yerleşim biriminde özgün bir Türk yapılaşması meydana gelmiştir.¹⁶⁵ Külliye, türbe dışında cami, medrese, hamam, sebil ve imareten meydana gelmektedir.¹⁶⁶

Tursun Bey'e göre bu Külliye'nin yapımına türbe ile başlanmış, ardından cami, medrese ve hamam ile yapılar birbirini izlemiştir. Bu sayede insanların bu muhite ilgi ve alakasının arttığı ve mesken yapılaşmalarının meydana geldiğini ifade etmiştir.¹⁶⁷

¹⁶⁰ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 3, s. 329.

¹⁶¹ Ayvansarayî, *a.g.e*, C. 1, s. 104-105.

¹⁶² Eyice, (1994), *a.g.m*, s. 43.

¹⁶³ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 3, s. 336.

¹⁶⁴ Semavi Eyice, "Eyüp Sultan Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1995, s. 9; Coşkun Yılmaz, "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u İmarı", *Düşten Fethe İstanbul*, (ed. Coşkun Yılmaz), İhlas Yayınları, İstanbul: 2015, s. 157.

¹⁶⁵ İnalçık (2019), *a.g.m*, s. 32.

¹⁶⁶ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 3, s. 348-355.

¹⁶⁷ Tursun Bey, (1977), *a.g.e*, s.75.

Eyüp Sultan Camisinin Fatih dönemindeki mimari yapısı çeşitli nedenlerle bozulmuş cami birçok kez tamir edilmiştir.¹⁶⁸ Ayverdi'nin verdiği malumata göre Eyüp Sultan Cami Osmanlılar tarafından yapılan kubbeli ilk selatin cami olma özelliğine sahiptir.¹⁶⁹

Eyüp Sultan Camisinin kitabesine bakıldığında 869/1458-59 tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Cami bizzat Fatih tarafından yaptırılmış olmakla beraber iç avludaki şadırvan havuzu Çandarlı İbrahim Paşa'ya aittir. Fatih döneminden sonra da birtakım ilaveler yapılmıştır. Eyüp Sultan Külliyesine bulunduğu semt dışında Rumeli'den ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinden araziler vakfedilmiştir. Bu arazilerin miktarı ve gelirleri ile alakalı Ayverdi geniş bir malumat vermiştir. Külliye yer alan türbe ise bütün yapılardan önce var olan anıt mezardır. Fatih dönemi öncesinde yapılmış olan bu türbenin etrafına yerleştirilen binalar ile külliye meydana gelmiştir. Klasik olarak sekizgen köşeli, kubbeli ve kesme taştan yapılmış olan bu türbe bugün bile ehemmiyetini korumaktadır.¹⁷⁰

1.6. Atik Ali Paşa Külliyesi

Atik Ali Paşa Camisinin inşa edildiği alan eski bir Bizans anıt alanıdır. Bu anıt alan İmparator I. Konstantinos'un kendi adına yaptırdığı ve "Forum Constanini" adıyla bilinmekteydi. Cami merkezde olmak üzere tekke, kervansaray ve imaret bu yapılar topluluğunun diğer unsurlarıdır. Cami tümüyle kesme taştan, toplam beş kubbeli bir yapıdır.¹⁷¹ Külliye'nin imaret ve tekkesi yıllar içinde harap olmuş ve tamamen ortadan kalkmıştır. Ayrıca külliye muhtemelen daha sonra bir türbe ilave edilmiştir.¹⁷²

II. Bayezid'in vezirlerinden Atik Ali Paşa'nın kendi adına yaptırdığı külliye içinde bulunan cami 902/1496-97'de inşa edilmiş olup Dikilitaş yakınlarında bulunmaktadır. Vezir Ali Paşa'nın isminden başka Sedefçiler ismiyle de bir dönem meşhur olan bu caminin içinde Hadika'da belirtildiği üzere Hz. Hızır'ın makamı bulunmaktadır.¹⁷³

¹⁶⁸ Sevil Derin, "Tarihi Süreçte Eyüp Sultan Camisi", *Sanat Tarihi Dergisi*, s. 25, 2016, s. 180-182.

¹⁶⁹ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 3, s. 348.

¹⁷⁰ Eyice, (1995), *a.g.m.*, s. 9-10; Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 3, s. 348-350.

¹⁷¹ Semavi Eyice, "Atik Ali Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1991, s. 64-67.

¹⁷² Semavi Eyice, "Atik Ali Paşa Camiinin Türk Mimari Tarihindeki Yeri", *Tarih Dergisi*, C. 14, s. 19, 1964, s. 100-105.

¹⁷³ Ayvansarayî, *a.g.e.*, C. 1, s. 149-150.

Atik Ali Paşa Cami mimari özelliği bakımından Osmanlıda üç şerefeli camilerin öncülerindendir. Aynı zamanda bu cami Fatih Külliyesinde bulunan Fatih Cami'sinin ilk orijinal mimarisi ile neredeyse aynıdır.¹⁷⁴

1.7. Karamanî Mehmed Paşa (Nişancı) Külliyesi

Hadika'da sadece cami hakkında bilgi bulunmaktadır. Buna göre camiye yaptıran Fatih'in son sadrazamı Karamanî Mehmed Paşa, Mevlâna'nın neslindendir.¹⁷⁵ Külliye'de cami ile beraber bir mescit, Nişancı Mehmed Paşa'nın türbesi ve bir çift hamam bulunmaktadır. Kumkapı'da yer alan ve 880/1475-76'da yapılan caminin avlusu oldukça büyüktür. Türbe caminin batı tarafında, hamam ise tam karşısındadır.¹⁷⁶

Külliye'ye dahil olan mescit, Nişancı Mehmed Paşa Cami sokağı civarında bulunmaktadır. Ayverdi'nin verdiği malumata göre bu külliyenin içinde camiden başka Karamanî Mehmed Paşa'nın evinin avlusunda olan başka bir ibadethane yani mescit bulunmaktadır. Diğer külliyelerde genellikle bilinen tek ibadethane varken bu külliye içinde iki tane bulunmaktadır. Külliye'de bulunan mescit kargir malzemeyle, minare ise kesme taştan örülerek inşa edilmiştir.¹⁷⁷

1.8. Şeyh Vefa Külliyesi

Vefa semtinde Şeyh Muslihuddin Mustafa İbnü'l-Vefa'ya ait olan bu külliye içindeki yapıların çeşitliliği bakımından oldukça büyük bir külliye'dir. Cami, medrese, hamam, imaret, hangah, tabhane, kütüphane, türbe ve çeşmeden oluşan bu yapılar topluluğu 881/1476'da inşa edilmiştir. Önce caminin inşa edildiği daha sonra medrese, mutfak ve kütüphane ilavesiyle alanın büyütüldüğü bilinmektedir. 1481-1490 yılları arasında yapıldığı düşünülen bu binalardan başka 1491'de Şeyh Vefa'nın ölümü ile külliye içine bir türbe inşa edilmiş ve külliyenin banisi buraya defnedilmiştir. Ayrıca şunu ifade etmek gerekir ki Külliyenin camisi ve hamamı bizzat Fatih tarafından Şeyh Muslihuddin adına inşa edilmiştir. Vakfiyelerde külliye içinde bir kütüphaneden bahis olsa da bunun müstakil bir yapı olup olmadığı bilinmemektedir.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Semavi Eyice, (1964), a.g.m, s. 105-110.

¹⁷⁵ Ayvansarayî, a.g.e, C. 1, s. 209.

¹⁷⁶ Ayverdi, (1989), a.g.e, C. 3, s. 476-477.

¹⁷⁷ Seçkin, (2002), a.g.t, s. 169; Ayverdi, (1989), a.g.e, C. 3, s. 477.

¹⁷⁸ Aziz Doğanay, "Şeyh Vefa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 2010, s. 72; Abdülkadir Erdoğan, *Fâtih Mehmed Devrinde İstanbul'da Bir Türk Mütefekkeri Şeyh Vefa, Hayatı ve Eserleri*, Ahmed İhsan Basımevi, İstanbul: 1941, s. 21-23.

Şeyh Vefa Zeyniyye tarikatına mensup olduğu için cami aynı zamanda tevhidhâne olarak da vazife görmüştür. Hadika'da cami içindeki mihrabın önünde Şeyh Vefa'nın halvethanesi olduğu kayıtlıdır.¹⁷⁹

Cami, Fatih zamanında inşa edilmişken medrese daha sonra II. Bayezid döneminde külliyyeye ilave edilmiştir. Medrese caminin tam önüne U biçiminde bir mimari yapılanmayla inşa edilmiştir. Ayrıca medrese odaları büyüklük bakımından birbirine müsavi odaların yan yana dizilmesiyle meydana getirilmiştir. Cami ile medrese aynı avlu içindedir. Medreseden başka külliyyenin diğer yapısı olan hamam hakkında kaynaklarda yeterince bilgi olmamasının yanı sıra bu yapı günümüze ulaşmamıştır. Külliyyeye en son eklenen yapılardan olan türbe kesme taştan ve tuğladan almalı örgüde inşa edilmiştir. Bu türbe etrafında meydana gelen hazirede 470 kabrin olduğu tespit edilmiştir.¹⁸⁰ Külliye içinde var olan imaret ve hamamdan hiçbir iz kalmamıştır. Bu yapıların varlığına dair bilgi vakıf kayıtlarından elde edilmektedir.¹⁸¹

Şeyh Vefa Külliyesinin imarethanesinin fakirlere yardım etmesi hususunda Hadika'da kayıtlı olan şu bilgiler kayda değerdir. "...*Mecmu evlere aş ve birer çift ekmek tayin olunup imaretten müstakil hadım ile irsal ve her haneye veriliyorsa amam olup...*" denilmek suretiyle ihtiyaç sahibi ahaliye imaretten pişirilen yemeklerden hazırlandığı ve özel bir görevli ile bunun ulaştırıldığı ifade edilmektedir.¹⁸²

2. Cami ve Mescidler

2.1. Bizans'tan Dönüştürülen Cami ve Mescitler

Ayasofya: Bizans mimarisiyle yapılan ibadethanelerden ilk dönüştürülen Ayasofya'dır. Bizans'ın sembol kiliselerinden olan bu yapı camiye dönüştürülmüş, binaya yeni eklemeler yapılmakla beraber etrafında yeni binalar yapılmıştır. Böylece Ayasofya vakfı ve Ayasofya külliyesi meydana gelmiştir.¹⁸³

İmparatorluk topraklarının değişik yerlerinden toplanan malzemeler ile 532'de inşaatına başlanılan 27 Aralık 537'de açılan Ayasofya Kilisesi, bazilika tarzda inşa edilmiştir ve kubbeli bir yapıdır.¹⁸⁴ Osmanlı egemenliğine girene kadar birçok kez

¹⁷⁹ Ayvansarayî, *a.g.e*, C. 1, s. 130.

¹⁸⁰ Doğanay, (2010), *a.g.m*, s. 73-74.

¹⁸¹ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 3, s. 506.

¹⁸² Ayvansarayî, *a.g.e*, C. 1, s. 130-131.

¹⁸³ Yılmaz, (2015), *a.g.m*, s. 154.

¹⁸⁴ Feride İmrana Altun, *İstanbul'un 100 Roma, Bizans Eseri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, İstanbul, 2015, s. 27.

özellikle kubbelerinde meydana gelen çökmeler nedeniyle tamirat görmüştür.¹⁸⁵ Ayasofya, Fatih döneminde Ulu Cami vazifesi görmüştür. Cami hizmetlerini yerine getirmek için altmıştan fazla görevli tahsis edildiği bilinmektedir.¹⁸⁶

İstanbul'da yapılan imar çalışmaları kapsamında ilk olarak Bizans'tan kalma yapıların dönüştürüldüğü ve kısa bir süre sonra ise yeni imar çalışmalarına geçildiği bilinmektedir. Bu bağlamda Bizans'tan kalma camiye dönüştürülerek kullanılan ilk yapı Ayasofya'dır.¹⁸⁷ Şehir zorla alındığı için askerin yağma hakkı bulunduğundan bir süre yağma yapılmasına müsaade edilmişti. Ancak kaynaklarda ifade edildiği üzere şehrin yağmadan kaynaklı daha fazla zarar görmesini istemeyen Fatih, özellikle Ayasofya Cami'nde gördüğü manzara sonrası yağmayı durdurmuş ve mimari eserlerin korunması noktasında şu sözleri sarf etmişti: "*Sizin aldığınız hazineler ve tutsak etmeleriniz yeter. Kentin yapıları ise bana aittir.*"¹⁸⁸ Görüldüğü gibi Fatih, zorla ele geçirilmesine rağmen şehri mimari açıdan korumak istemiş ve bu hususta olabildiğince hassas davranmıştır. Nitekim camiye veya diğer farklı imaretlere dönüştürülerek Türk-İslam yapısı haline getirilen mimari eserlerden başka olabildiğince hızlı bir şekilde yeni yapılar inşa edilmiştir.

Fatih, Ayasofya'nın batıdaki kubbesinin yanında bulunan ağırlık kulesine ahşap bir minare yaptırmıştır. Fetih'ten sonra Ayasofya'daki bir başka değişim vaftizhanede meydana gelmiştir. Ayasofya içinde yer alan vaftizhane 1453'den sonra cami içindeki aydınlatıcılar olan kandillere yağ sağlamak için depo olarak kullanılmıştır.¹⁸⁹ Ayverdi, bu minarenin tuğladan yapıldığını belirtmekte ancak mezkûr minarenin alt kısmında yedi sıra kesme taş bulunduğunu da ilave etmektedir.¹⁹⁰ Ayasofya Cami'sine diğer minarelerin daha sonraki devirlerde yapıldığı bilinmektedir. II. Bayezid, II. Selim ve I. Mahmud dönemlerinde cami ilaveler ve tamiratlar görmüştür.¹⁹¹ Hadika'da Ayasofya'ya tuğla minare ve bir medrese ilave

¹⁸⁵ Semavi Eyice, "Ayasofya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1991, s. 206.

¹⁸⁶ Semavi Eyice, "Ayasofya", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 1, Ana Basım Yayınları, İstanbul 1993, s. 448.

¹⁸⁷ Doukas, (2008), *a.g.e.*, s. 264; İnalçık, (2001), *a.g.m.*, s. 220.

¹⁸⁸ Doukas, (2008), *a.g.e.*, s. 264.

¹⁸⁹ Haluk Çetinkaya, "Ayasofya", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (ed. Coşkun Yılmaz), İBB Kültür AŞ Yayınları, İstanbul: 2015, s. 76.

¹⁹⁰ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 3, s. 318.

¹⁹¹ Eyice, (1991), *a.g.m.*, 206-207.

edildiği ifade edilmiştir. II. Bayezid döneminde ise Ayasofya'ya bir minare daha eklenmiştir.¹⁹²

Mustafa Çavuş Mescidi: Kyra Martha Manastırı'nın Fatih'in hizmetinde bulunan Mustafa Çavuş tarafından mescide çevrilmesiyle meydana gelmiştir. Masrafları Fatih'in vakfından karşılanmış dikdörtgen planlı bir ibadethanedir. Fatih döneminden günümüze ulaşan ana iskeleti Bizans'a ait tek ibadethane Mustafa Çavuş Mescidi'dir. Mihrap ve ahşap kaplamalı minber ilavesi yapılan bu Bizans şapeli mescide dönüştürülmüştür. Bu mescidin duvarları almaşık örgüde yani belli sıralarda tuğla ve moloz taştan inşa edilmiştir.¹⁹³

Kalenderhane Cami: Kiliseden dönüştürülen bu cami Fatih Sultan Mehmed'in yapısı olarak kayıtlara geçmiştir. Hadika'da Kalenderhane Cami'sine bağlı bir medrese ve daha sonra Arpa emini Mustafa Efendi tarafından yapılan bir mektebin varlığından bahsedilmektedir. Bu haliyle Cami ufak çaplı bir külliye dönüşmüş olmalıdır.¹⁹⁴

İbadethane, son araştırmalara göre Akataleptos veya Meryem Manastırı'ndan camiye çevrilmiştir. Cami Şehzadebaşı civarında Vezneciler semtinde bulunmaktadır. Bu cami aynı zamanda kalenderi dervişleri tarafından zaviye olarak kullanılmıştır. Kilisenin keşiş odaları zaviye olarak, İstanbul'un fethinde büyük yararları bulunan bu dervişlere bizzat Fatih tarafından verilmiştir. Caminin önünde şadırvanlı bir avlu olduğu tahmin edilmektedir.¹⁹⁵

Cami vasfından başka medrese ve imaret özelliği de bulunan bu yapı, yetimleri doyuran, Mevlevi ayinlerinin yapıldığı ve masrafları vakıf giderlerinden karşılanan bir hayır kurumu gibi işlev görmektedir. Nitekim Ayverdi'nin belirttiği şu husus caminin imaret tarafını göz önüne sermektedir. *"İstanbul'da oturan, kız olsun erkek olsun, anasız, babasız yetimlerin beherine günde yarımşar dirhemden 100 dirhem tayin eylemektedir. Bu yetimlerin sicili İstanbul Kadılığı tarafından tutulacaktır."*¹⁹⁶ Bu uygulama genelde külliye vasfını taşıyan yapılar içinde yapılırken burada farklı bir gelenek meydana çıkmıştır.

¹⁹² Ayvansarayî, *a.g.e*, C. 1, s. 3-4.

¹⁹³ Seçkin, (2002), *a.g.t*, s. 18-19.

¹⁹⁴ Ayvansarayî, *a.g.e*, C. 1, s. 166.

¹⁹⁵ Semavi Eyice, "Kalenderhane Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 2001, s. 251-252.

¹⁹⁶ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 3, s. 428.

Zeyrek Cami: Haliç'e hâkim bir yerde bulunan Zeyrek Cami, aslında 12. yüzyılda Hz. İsa adına büyük manastırın (Pantokrator Manastırı) bir kilisesi olarak inşa edilmişti. Üç farklı zamanda inşa edilen üç ayrı parçadan oluşan bu yapının ilk parçası Bizans İmparatoru II. İonnes Komnenos tarafından yaptırılmış, daha sonra yapılan ilaveler ile büyük bir yapıya dönüşmüştür. Belki de bu özelliğinin vermiş olduğu avantaj ile Fatih tarafından camiye çevrilmekle beraber yanına bir de medrese ilave edilerek Fatih Külliyesi yapılarına kadar aktif bir şekilde kullanılmıştır. Medresenin ilk müderrisi olan Zeyrek Mehmed Efendi'nin ismine atfen bu adı alan caminin minberi Bizans eserlerinden devşirilerek yapılmıştır.¹⁹⁷

Camiden başka bu kilise bünyesinde faaliyet gösteren medrese fetihten sonra İstanbul'un ilk eğitim kurumu olmuştur. Medrese büyük ihtimalle manastırın keşiş odaları kullanılarak vazife görmüştür. Fatih Külliyesindeki medreselerin faaliyete geçmesiyle buradaki medrese zaviyeye dönüştürülmüş ve Abdullah İlahi'ye tahsis edilmiştir. Yapının camiye dönüştürülmesi için batı cephesine tuğladan bir minare eklenmiştir.¹⁹⁸

Eski İmaret Cami: Bizans'ın Pantepopte manastırından dönüştürülmüştür. Sahn-ı Seman medreseleri faaliyete geçene kadar popülaritesini korumuş, yeni inşa edilen imaret nedeniyle eski imaret ismini almıştır.¹⁹⁹ İmparator I. Alexios Komnenos'un annesi tarafından yaptırılan bu kilise Fatih'in İstanbul'da camiye çevirdiği ilk yapılardan biridir. Cami ile beraber Fatih Külliyesi yapılarına kadar burada bulunan imareten kaynaklı bu ismi aldığı düşünülen caminin kapsamlı bir imaret vazifesi gördüğü bilinmektedir.²⁰⁰

Fatih'in külliyesi yapılarına kadar Bizans kiliselerinin geçici olarak camiye çevrilmesinden başka bu binaların külliyelerin çeşitli görevlerini üstlenmesi İstanbul'un yeniden yapılandırılmasında bir plan dahilinde hareket edildiğini gösterir. Sosyal devlet mantalitesiyle inşa edilen külliyelerden önce bunların, iptidai özellikte olan bu kiliselerin geçici bir görev gördüğü ifade edilebilir.

¹⁹⁷ Semavi Eyice, "İstanbul'da Kiliseden Çevrilmiş Cami ve Mescidler ve Bunların Restorasyonu", s. 283,

<http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/860/Eyice.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim Tarihi 01/03/2020.

¹⁹⁸ Hayri Fehmi Yılmaz, "Zeyrek Kilise Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 2013, s. 377.

¹⁹⁹ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 3, s. 347-348.

²⁰⁰ Eyice, *a.g.m.*, s. 283.

Vefa Kilise Cami: İsmi tam olarak tespit edilemeyen bir Bizans kilisesinden çevrilen ve vefa semtinde dar bir sokağın içinde bulunan bu kilise cami, temelleri daha önce eski bir yapının üzerinde yükselmiştir. Fetih öncesi son dönem Bizans mimarisinin ayrıntılarını taşıyan bu eser, Molla Güranî Vakfı olarak camiye çevrilmiş bir eserdir.²⁰¹ Bu cami orta dönem Bizans yapısı olup kapalı haç planına sahip bir kilisedir.²⁰² Bu yapı taş ve tuğla karışımından birbirini takip eden sıralar halinde yani almaşık örgüde inşa edilmiştir.²⁰³

Ayverdi'nin belirttiğine göre Molla Gürani ismiyle Fatih döneminde dört ayrı mescitten bahsedilir. Bunların ikisi kiliseden çevrilme olup diğer ikisi ise yeniden inşa edilmiştir. Bu camilerden biri Vefa'da Saint Theodore Kilise'sinden dönüştürülmüştür. Diğeri ise Galata'da ismi tespit edilemeyen bir kiliseden mescide çevrilmiştir.²⁰⁴

Gün Görmez Mescidi: Tam olarak hangi Bizans kilisesinden dönüştürüldüğü bilinmeyen bu mescidin Büyük Bizans sarayına ait bir ibadethaneden mescide çevrildiği tahmin edilmektedir. Sultan Ahmed Cami yakınlarında yer alan bu mescit, Fatih'in vakfına aittir. Fatih'in vefatından yaklaşık on yıl sonra yıldırım düşmesi sonucu bu mescit harap olmuştur.²⁰⁵ Ayrıca bu mescidin adıyla müsemma bir mahalle teşekkül ettiği de vakıf kayıtlarından tespit edilmektedir.²⁰⁶

Karaköy Mescidi: Ayrıca Fatih'in kiliseden mescide çevirdiği başka bir ibadethane de bulunmaktadır. Hadika'da kayıtlı olduğu üzere bu mescit, Karaköy Mescidi'dir. San Domingo Latin Kilise'sinden dönüştürülen bu mescit Fatih tarafından cuma camisi yapılmıştır. Kileci Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır. Bu mescidin kendi adıyla bir mahallesi bulunmaktadır ve şu an da mevcut değildir.²⁰⁷

Fenarî İsa Cami: II. Bayezid döneminde terk edilmiş olan kiliselerin kamuya kazandırılması ve dini amaçla ihyası çalışmaları kapsamında Lips Manastırı Kilisesi camiye çevrilmiştir. Kesin bir tarih vermek zor olsa da muhtemelen 1495'den sonra bu

²⁰¹ Eyice, a.g.m, s. 283.

²⁰² Semavi Eyice, *Son Dönem Bizans Mimarisi*, Baha Matbaası, İstanbul: 1963, s. 63.

²⁰³ Hazal Şentürk ve Nur Urfalıoğlu, İstanbul'da Bulunan Son Dönem Bizans Yapılarında Cephe Bezemeleri", *Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, C. 6, S. 2, 2017, s. 765.

²⁰⁴ Ayverdi, (1989), a.g.e, C. 3, s. 459-462.

²⁰⁵ Ayverdi, (1989), a.g.e, C. 3, s. 410.

²⁰⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, "Fatih Devrinde İstanbul Mahalleleri", <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1379/Ayverdi.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim Tarihi 03/03/2020.

²⁰⁷ Ayvansarayî, a.g.e, C. 1, s. 173; Ayverdi, (1989), a.g.e, C. 3, s. 429.

dönüşüm yapılmıştır. Fenarîzadeler'den Kazasker Alâeddin Efendi tarafından yapılan bu işlem ile burada bulunan manastır da zaviyeye dönüştürülmüştür.²⁰⁸

Balaban Ağa Mescidi: Hadika'da mahallesi olan mescitlerden biri olarak yazılan bu yapının Ayasofya vakfına bağlı olduğu belirtilmiştir.²⁰⁹ Bu mescit Şehzadebaşı'nda Acemi Oğlanlar Hamamının yakınında bulunmaktaydı. Yapı, muhtemelen Sainte Vierge de Curateur kilisesinden dönüştürmedir.²¹⁰ Bu yapı cumhuriyetin ilk yıllarında tamamen yıkılmış geriye sadece bu isimde bir mahalle kalmıştır. Bu mescidin bilinen ilk vakıf kaydı 888/1483 yılına aittir.²¹¹

Toklu Dede Mescidi: Aya Tekla adlı kiliseden dönüştürülen mescit, II. Bayezid'in vakfına bağlıdır. Hadika'da belirtildiği üzere İstanbul'un fethine iştirak eden Toklu İbrahim Dede adlı şahsın mescide çevirdiği bu yapının adına bir mahalle de teşekkül etmiştir. Aynı zamanda bu Toklu İbrahim Dede'nin kabri mescidin avlusunda bulunmaktadır.²¹²

Sekban Başı İbrahim Mescidi: Un Kapanı civarında kiliseden bozma küçük bir mescittir. Mescide çevrildikten sonra mihrabın iki tarafına büyük pencereler koyulmuştur. Hadika'da bu mescit adına müstakil bir mahalle olduğu yazılıdır.²¹³ Ayverdi'nin verdiği malumata göre 1934'de bu mahalle Kırk Çeşme Mahallesinin içine alınmıştır.²¹⁴

2.2. Yeni İnşa Edilen Camiler ve Mescitler

Fatih döneminde toplam 192 adet cami ve mescidin yapıldığı bilinmektedir. Bunların 163 tanesi Sur içindedir. Geri kalanları ise Kasımpaşa, Galata, Boğaziçi ve Üsküdar'da bulunmaktadır. Bu ibadethanelerden bir kısmı günümüze ulaşmamıştır.²¹⁵ Bu ibadethanelerin tamamını yazmak mümkün olmayacağından kayda değer olanlar hakkında bilgi verilecektir. Özellikle bu noktada mahallesi olanlar, Türk-İslam yerleşimlerinin meydana gelmesinde katkısı olanlar ve İstanbul'da iz bırakmış olan

²⁰⁸ Semavi Eyice, "Fenarî İsa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1995, s. 337-338.

²⁰⁹ Ayvansarayî, *a.g.e.*, C. 1, s. 62.

²¹⁰ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 3, s. 323.

²¹¹ Semavi Eyice, "Balaban Ağa Mescidi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1992, s. 2.

²¹² Ayvansarayî, *a.g.e.*, C. 1, s. 143-144.

²¹³ Ayvansarayî, *a.g.e.*, C. 1, s. 126.

²¹⁴ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 3, s. 496.

²¹⁵ Yılmaz, (2015), *a.g.m.*, s. 159.

camii ve mescitler hakkında bilgi verilecek, diğlerleri hakkında ise sadece ismen bir tanıtım yapılacaktır.

Ayverdi, Fatih döneminde bizzat Fatih Sultan Mehmed'in on dört adet camii ve mescit yaptırdığını ifade etmektedir. Bunların yedi tanesi kiliseden çevrilmedir. Vakıf kayıtlarına göre tespit edilen kiliseden dönüştürülen camiler, Ayasofya, Zeyrek, San Domingo Kilisesi, Silivri'de bulunan kilise, Gün Görmez, Eski İmarek ve Kalenderhane Kilisesi'dir. Bunlardan başka Fatih Camii, Vefa Zade Camii, Kazlı Çeşme Camii, Şadırvan Üstü Mescidi, Yedi Kule, Rumeli Hisarı ve Anadolu Hisar'ında bulunan mescitler Türk-İslam mimarisine göre inşa edilen ibadethanelerdir.²¹⁶

Fatih döneminde inşa edilip günümüze ulaşmayan mescitler ile alakalı Ekrem Hakkı Ayverdi'nin eserinden istifade edilerek hazırlanan tabloda 90 adet mescitten bahsedilmektedir. Bu mescitlerin 1456'dan sonra inşa edildiğı, bazılarının da Fatih'in ölümünden sonraya tarihlendirilmesine rağmen tabloda yer aldığı görülmektedir. Muhtemelen Fatih'in talimatının yerine getirilmesi nedeniyle onun adına kayıtlara geçilmiştir. Mescitlerin bazılarında ise tarih verilmez. Günümüze ulaşmayan bu mescitlerin büyük çoğunluğu ise yine Sur içinde inşa edilmiştir. Ayrıca belirtmek gerekirse bu mescitlerin bir kısmı Bizans ibadethanelerinden dönüştürülmüş ve mimari açıdan bazı değişikliklere uğramıştır. Tahta Minare, Akşemseddin, Yarhisar, Sofular, Timurtaş, İshakpaşa, Çakırağa ve Yatağan mescitleri bunlardan sadece bazılarıdır.²¹⁷

Bayezid Ağa Camii: Fatih Sultan Mehmed'in Sekbanbaşı Bayezid Ağa tarafından kendi adına yaptırdığı Bayezid Ağa Camii faaliyete geçtiğı günden itibaren cuma camisi olarak kullanılmıştır. Bu camii adına bir mahalle olmamakla beraber Koca Mustafa Paşa Camii Nahiyesi sınırları içinde kalmaktadır. Ayrıca Bayezid Ağa'nın kabri de bu caminin avlusu içindedir.

Çakır Ağa Mescidi: Yeni inşa edilen mescitlerden bir diğeri Çakır Ağa Mescidi'dir. Sultan Bayezid Camii nahiyesinde yer alan bu mescit yüksekçe bir yerde yapılmıştır. Mescit adını Sultan'ın Çakırcı Başı'ndan almıştır.

Divane Ali Bey Mescidi: Bayezid Camii nahiyesinde yer alan başka bir mescit olan Divane Ali Bey Mescidi İstanbul'un en eski mescitlerindendir. Diğeri camii ve mescitlerde olduğu gibi banisinin bıraktığı vakıf geliri ile masrafları karşılanmaktadır.

²¹⁶ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 3, s. 357.

²¹⁷ Seçkin, (2002), *a.g.t*, s. 12-16.

Dülgeroğlu Cami: Saraçhane dükkanlarının hemen yanında yapılan Dülgeroğlu Cami, Can Alıcı Kilisesi'nin arazisinin bir kısmına inşa edilmiş ve buranın arsasının evkafı Dülgeroğlu Camisine verilmiştir. Bu caminin altında medrese olduğu iddiası olmakla beraber mahiyeti ve medresenin işleyişi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Saraçhane esnafının istifade edebilmesi için yapıldığı anlaşılan bu caminin bir kapısı Saraçhane Çarşısına açılmaktadır.²¹⁸

Kangılı Mescidi: Bir Türk boyuna ismini veren ve araba manasına gelen "Kangı" kelimesinden üretilen Kangılı Mescidi Fatih'in Arabacı Başısı tarafından inşa edilmiştir. Sultan Ahmed muhitinde yer alır. Bazı kaynaklarda ise "Kutlu" ve "Kangu" isimleriyle de kayıtlara geçmiştir. Ayasofya vakfına bağlı olan bu mescidin masrafları buradan karşılanmıştır.²¹⁹

Hoca Hamza Mescidi: İbrahim Paşa Cami Nahiyesi içinde bulunan Hoca Hamza Mescidi'nin vakfiyesinde 869/1465 tarihi yazdığı için en eski İstanbul camilerinden biri olduğu söylenebilir. Bu mescit moloz taşlardan inşa edilmiştir. Bu sebeple sade bir mescit olduğu ifade edilebilir. Ayrıca bu mescit adıyla müstakil bir mahalle olduğu bilinmektedir.²²⁰ Hoca Hamza Mescidi, Küçükpazar semti dahilinde bulunan mescitler içinde Fatih döneminden günümüze kalan tek mescittir.²²¹

Üç Mihraplı Mescit: 874/1469-70 yılında inşa edilmiş olan bir diğer mescit Üç Mihraplı Mescit'tir. Bu mescit daha sonra Fatih tarafından bir mihrap ve bir de minare ilavesiyle camiye çevrilmiştir. Eminönü Unkapanı arasında yer alan bu camiye daha sonra bir mihrap daha ilave edilmiş ve zaman içinde bu adı almıştır. Hadika'da Kazancılar Mescidi adıyla da anıldığı ifade edilmektedir. Bu mescidin kendi adıyla bir mahallesi bulunmaktadır.²²²

Kantarcılar Mescidi: Eminönü sahilinde ticari hayatın tam ortasında inşa edilen Kantarcılar Mescidi Fatih döneminin bir başka ibadethanesi olarak bilinir. Bu mescit yüksekçe inşa edilmiş olup altına dükkanlar yerleştirilmiştir. Minaresi tuğladan, ana gövdesi ise taş, tuğla ve derz dolgu karışımından yapılmıştır.²²³ İnşa ettiren Sarı

²¹⁸ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 3, s. 323-343.

²¹⁹ Ayvansarayî, *a.g.e*, C. 1, s. 173.

²²⁰ Ayvansarayî, *a.g.e*, C. 1, s. 110; Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 3, s. 419; Mehmet Canatar, " 1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Nefs-i İstanbul'da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler", Osmanlı İstanbul'u I, (ed. Feridun Emecen, Emrah Sefa Gürkan), *I. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri*, 2013, s. 300.

²²¹ Seçkin, (2002), *a.g.t*, s. 68.

²²² Ayvansarayî, *a.g.e*, C. 1, s. 53; Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 3, s. 510-512; Seçkin, (2002), *a.g.t*, s. 69.

²²³ Seçkin, (2002), *a.g.t*, s. 72-73.

Timurci Muhyiddin Çelebi olduğu için Sarı Demirci Mescidi ismiyle de bilinmektedir. Hadika'da bu şahıs İstanbul'un fethi için gelen gönüllüler arasında gösterilmektedir.²²⁴ Bu mescidin yapılış tarihi vakıf kayıtlarına göre 875/1471'dir. Daha sonraları minber ilavesi yapılarak cami vasfına kavuşmuştur. Ayrıca mescidin adıyla mahalle teşekkül etmiştir.²²⁵

Sarı Bayezid Mescidi: Sarı Bayezid, Fatih dönemi tanınan ilim adamlarından olup kendi adına bir mescit inşa ettirmiştir. Sarı Bayezid Mescidi'nin yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber bilinen en erken tarihli vakfiye kaydı 875/1471 yılına aittir. Bu mescitte Eminönü'nde ticaret hayatının en işlek olduğu bölgede inşa edilmiş bir mescittir. Mescidin kendi adına Fatih'te bir mahallesi meydana gelmiştir.²²⁶

Timurtaş Mescidi: Eminönü'nde yer alan bir diğer mescit Timurtaş Mescidi'dir. Bu mescidin de yapılış tarihi kesin değildir. Ancak 872/1467'de düzenlenen vakfiyede ismi geçmektedir. Dükkanlar ile aynı sırada yüksekçe bir konumda bulunan bu mescit ticaretin yoğun olduğu bir yerde ibadet ihtiyacını karşılamak için yapılmıştır.²²⁷ Fatih Sultan Mehmed'in emri altında bulunan Hacı Timurtaş'ın yaptırdığı bu mescidin kendi adına bir mahallesi meydana gelmiştir.²²⁸

Beyceğiz Mescidi: Fatih dönemi, Çarşamba'da Türk yerleşimlerinin temelini hazırlayan Beyceğiz Mescidi'nin tam olarak ne zaman yapıldığı bilinmemekle beraber 878/1478'deki vakfiyesinden bu döneme ait olduğu görülmektedir. Kare yapılı bir planla inşa edilen bu mescitte kadınlar için de ayrı bir bölüm ayrılmıştır. Cumbalı minareye sahip bu mescit, İstanbul'un en küçük ibadethanelerindendir. Ayverdi, bu mescidin hemen yanında bir mektepten de bahsetmektedir.²²⁹

Molla Aşkî Mescidi: Balat'ta Haliç'e hâkim bir yerde inşa edilen Molla Aşkî Mescidi, Haliç'te Türk-İslam yerleşimlerinin çekirdeğini oluşturmuştur. Şair ve devlet adamı olan Molla Aşkî'nin yaptırdığı bu mescidin bilinen en eski vakfiyesi 888/1483 yılına aittir. Mescit, etrafı duvarla çevrili bir avlu içinde bulunmaktadır.²³⁰

²²⁴ Ayvansarayî, *a.g.e.*, C. 1, s. 168.

²²⁵ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 3, s. 493.

²²⁶ Ayvansarayî, *a.g.e.*, C. 1, s. 135; Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 3, s. 492-493; Seçkin, (2002), *a.g.t.*, s. 74-75.

²²⁷ Seçkin, (2002), *a.g.t.*, s. 78.

²²⁸ Ayvansarayî, *a.g.e.*, C. 1, s. 70.

²²⁹ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 3, s. 324-325.

²³⁰ Seçkin, (2002), *a.g.t.*, s. 97-98.

Ekmekçi Başı Mescidi: Fatih döneminde yapılaşmanın daha çok Sur içinde olmak üzere Üsküdar, Galata ve Eyüp'te olduğu bilinmektedir. Buradan hareketle Fatih dönemi sonlarında inşa edildiği tahmin edilen Ekmekçi Başı Mescidi'nin Beşiktaş muhitinde bulunması mimari yapılaşmanın genişlediği alanı göstermesi bakımından önemlidir. Fatih'in Ekmekçi Başısı tarafından inşa edilen bu mescit ahşap malzemeden yapılmış ve Dibek Cami adıyla da meşhur olmuştur.²³¹ Türk-İslam şehirleşmesinin bir tezahürü olan cami etrafında yapılaşma geleneği hiç şüphesiz ibadethane ile beraber nüfusu ve diğer yapılaşma unsurlarını bulunduğu bölgeye çekmektedir. Bu sebeple camiler veya mescitler İstanbul'un yeniden yapılandırılmasında önemli bir yere sahiptir.

Keyci Hatun Mescidi: Fatih dönemi İstanbul'un yeniden yapılandırılmasına artı değer katan bir diğer mescit Haseki çevresinde Türk yerleşmelerinin temellerini atan Keyci Hatun Mescidi'dir. Dikdörtgen plan üzerine kuruludur. En erken vakfiye kaydı 890/1485 yılına aittir ve yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bu mescit ile beraber meydana gelen mahalle oldukça geniş bir alana yayılmıştır.²³²

Bâlâ Mescidi: Bâlâ Süleyman Ağa'nın yaptırdığı bu mescidin Hadika'da belirtildiği üzere müstakil bir mahallesi bulunmaktadır.²³³ Sekiz köşeli olarak inşa edilmiş olan bu cami emsallerine göre farklılık arz eder. Tamir edilmeden önce ahşap bir çatıya sahip olduğu bilinmektedir.²³⁴ Bu mescit Sultan II. Mahmud döneminde yeniden inşa edildiği gibi etrafına yapılan binalar ile külliyeeye dönüştürülmüştür.²³⁵

Molla Hüsrev Mescidi: İstanbul'un ilk şeyhülislamı tarafından Fatih'te inşa edilmiş olan bu mescit, iki katlı yapılmış, alt katında dükkanlar yerleştirilmiştir.²³⁶ Ayverdi'nin belirttiğine göre bu mescitten başka Molla Hüsrev adına İstanbul'da iki mescit daha bulunmaktadır. Bunların biri Vefa'da diğeri ise Sofular caddesi üstünde yer almaktadır.²³⁷

Anadolu Hisarı Cami: Anadolu Hisarının onarımı sırasında inşa edilen bu mescit birkaç kez onarımdan geçmiştir. Kare plana göre, geniş bir avlu içinde duvarla

²³¹ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 3, s. 345; Seçkin, (2002), *a.g.t*, s. 106-107.

²³² Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 3, s. 435; Seçkin, (2002), *a.g.t*, s. 108-109.

²³³ Ayvansarayî, *a.g.e*, C. 1, s. 58.

²³⁴ Muhiddin Hattatoğlu, İstanbul Silivrikapı'da Topçubaşı Balâ Süleyman Ağa Mimarî Manzumesi", *Vakıflar Dergisi*, S. 4, 1958, s. 183-185.

²³⁵ Baha Tanman, "Bâlâ Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1991, s. 554.

²³⁶ Seçkin, (2002), *a.g.t*, s. 165-166.

²³⁷ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 3, s. 462-464.

çevirili bir alanda yer almaktadır. Mescidin inşasından sonra kalıcı Türk yerleşmeleri meydana gelmiştir.²³⁸ Cami, hisarın sahil tarafında iken daha sonra yeri değiştirilmiştir.²³⁹

Şehsuvar Mescidi: Çok katlı inşa edilen bu mescidin ibadet yeri ikinci kat olup, zeminde bulunan kata iki adet dükkân yerleştirilmiştir. Bu dükkanların altında da abdesthane bulunmaktadır. Fatih dönemi denizcilerinden Şehsuvar Bey tarafından yaptırılan bu mescit, Galata'da bulunmaktadır. Fetih'ten sonra gayrimüslim nüfusun yoğunlukta olduğu bir bölgede Müslüman Türk yerleşmeleri için önemli bir sebep olan bu cami Fatih'ten sonra birkaç kez onarım geçirmiştir. Uzun süre bakımsız kaldıktan sonra yakın zamanda onarılmış ve ibadete açılmıştır.²⁴⁰

Tahta Minare Mescidi: Fatih vakfına ait Balat Çarşısı'nda bulunan bu küçük mescidin etrafında Fatih döneminde kendi adına mahalle teşekkül etmiştir. Hadika, banisinin Fatih Sultan Mehmed Han olduğunu yazar. 19. yüzyılda kapsamlı bir onarımdan geçmiştir.²⁴¹

Akşemseddin Mescidi: Fatih'in hocası Akşemseddin tarafından inşa edilen ve kendi adına mahallesi olan mescide III. Ahmed döneminde minber ilavesi yapılmıştır. Bir rivayete göre bu mescit bizzat Fatih tarafından yapılmış ve Akşemseddin'e hürmeten bir vakfa bağlanmayarak özel statüde ihtiyaçları karşılanmıştır. Kare planlı küçük bir avlu içinde bulunan bu mescit, kargir bir yapıdır.²⁴²

Hoşkadem Mescidi: Günümüze kadar ulaşmış olmasına rağmen orijinal halinden büyük oranda farklılaşmış olan bu mescit, Sekbanbaşı Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. İlk vakıf kaydının 889/1483 yılına ait olduğu bilinmektedir. Bu sebeple inşası Fatih döneminde başlamış olmalıdır. Bu mescit adına bir mahalle teşekkül etmiştir. Saraçhane'de ilk ticari yapılanmanın olduğu mevkide bulunan bu mescidin bulunduğu muhitte Türk-İslam yerleşmelerine katkı sağladığı muhakkaktır.²⁴³

Akbıyık Mescidi: Fatih döneminde mescit iken daha sonra minber ilave edilerek camiye dönüştürülen bu ibadethane İstanbul'un en eski mescitlerindendir. Bu

²³⁸ Seçkin, (2002), a.g.t, s. 183-185.

²³⁹ Ayverdi, (1989), a.g.e, C. 3, s. 316.

²⁴⁰ Ayvansarayî, a.g.e, C. 2, s. 35; Ayverdi, (1989), a.g.e, C. 3, s. 500; Seçkin, (2002), a.g.t, s. 186-187.

²⁴¹ Ayvansarayî, a.g.e, C. 1, s. 69; Ayverdi, (1989), a.g.e, C. 3, s. 507.

²⁴² Ayvansarayî, a.g.e, C. 1, s. 40; Ayverdi, (1989), a.g.e, C. 3, s. 314; Seçkin, (2002), a.g.t s. 37-38.

²⁴³ Ayvansarayî, a.g.e, C. 1, s. 99; Ayverdi, (1989), a.g.e, C. 3, s. 423; Seçkin, (2002), a.g.t, s. 99-100.

sebeple "Evvel-i Kible" ismiyle meşhur olmuştur. Vakfiyesi 869/1464 yılına aittir ve tekke olarak da kullanılmıştır. Ayverdi bu mescidin oldukça büyük bir ebatta olduğunu yazar. Bu yapının kendi adına bir mahallesi teşekkül etmiştir.²⁴⁴

Ali Fakih Mescidi: Koca Mustafa Paşa Cami yakınlarında bulunan mescit, Fatih'in Çobanbaşı Ali Efendi tarafından inşa edilmiş ve masrafları Fatih'in vakfından karşılanmıştır. Kendi adına mahallesi meydana gelmiştir. Günümüze ulaşan ancak geçirdiği onarımlar ile değişime uğrayan bu mescide sonradan ilave edilen minber ile camiye çevrildiği bilinmektedir. Ayrıca Ayverdi'nin verdiği malumata göre 2,80 metre yüksekliğiyle İstanbul'un en bodur camisidir.²⁴⁵

Haraççı Kara Mehmed Mescidi: Haraççı Kara Mehmed tarafından yapılarak Fatih Sultan Mehmed'e hediye edilen bu mescit, Fatih Mescidi olarak da bilinmektedir.²⁴⁶ Mescit adına bir mahalle teşekkül etmiştir ve bu yapı Un Kapan'ında bulunmaktadır. 879/1475 yılına ait vakfiyesi bulunmaktadır.²⁴⁷

Yatağan Mescidi: Fatih'te mescit adına teşekkül eden mahalle dahilinde bulunan bu mescit, Fatih'in Topçubaşlarından İlyas Ağa tarafından yaptırılmıştır.²⁴⁸ Bu mescidi özel kılan orijinal yapısından neredeyse hiçbir şey kaybetmeden günümüze ulaşmış olmasıdır. Hadika'da bu mescit hakkında diğerlerine göre daha fazla bilgi vererek yapının hususiyetine dikkat çekmiştir.²⁴⁹ Mescit küçük bir avlu ile çevrili olup ahşap yapı örneğinin önemli bir numunesidir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Yatağan Dede isminde bir kişinin mescide yakın bir konumda çeşme yaptırması ve bu civarda yaşaması nedeniyle bu yapı Yatağan Mescidi ismini almıştır.²⁵⁰

3. Saraylar

3.1. Eski Saray (Saray-ı Atik)

Fatih, fetihten yaklaşık 20 gün sonra İstanbul'dan ayrılmadan evvel bir saray inşa ettirilmesi emrini vermiştir. Kritovulos, bu sarayın inşası için şehrin en güzel

²⁴⁴ Ayvansarayî, *a.g.e.*, C. 1, s. 99; Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 3, s. 423; Baha Tanman, "Akbiyık Mescidi ve Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1989, s. 222-223.

²⁴⁵ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 3, s. 315.

²⁴⁶ Musa Sezer, XVI. Yüzyılda Köstendil İlıcası'nda Haraççı Kara Mehmed Vakıfları (Tahrir Defterlerine Göre)" *Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, 2017, s. 234.

²⁴⁷ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 3, s. 417.

²⁴⁸ Seçkin, (2002), *a.g.t.*, s. 137.

²⁴⁹ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 4, s. 519-520; Ayvansarayî, *a.g.e.*, C. 1, s. 249.

²⁵⁰ Seçkin, (2002), *a.g.t.*, s. 137.

noktasının seçildiğini ifade etmiştir.²⁵¹ Topkapı'daki yeni sarayın yapılmasıyla bu saray önemini kaybetmiştir.²⁵²

Tursun Bey bu saray hakkında tafsilatlı bilgi vermiştir. Eyüp Sultan Türbesine ve Tophaneye nazır olan bu yerde birçok farklı yerden mimarlar ve ustalar getirtilerek bir saray inşa ettirilmiştir. Tursun bey kesin bir süre belirtmeden bu sarayın "*az müddet içinde*" inşa edildiğini belirtmektedir. Bu sarayın etrafı bir surla çevrilmiştir. Saraya göze hoş gelen büyük bir bahçe yapıldığını da ifade etmiştir.²⁵³

İstanbul'da inşa edilen ilk Osmanlı sarayı olan bu yapının inşası 1454'de başlayıp 1455'de tamamlanmıştır. Ancak Fatih, sarayın yerini beğenmediği için burada ikamet etmeden yeni bir saray yapılması için talimat vermiştir. Bu sarayın beğenilmeyip yerine neden yeni bir saray yapıldığı konusu tarihçiler arasında tartışma konusu olup farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁵⁴ Ayverdi saray inşaatının tamamlanması tarihinin 1455 değil Evliya Çelebi'nin ifade ettiği gibi 1458 olması gerektiğini savunmaktadır. Zira ona göre bu kadar kapsamlı bir sarayın bir yıl içinde bitirilmesi mümkün değildir.²⁵⁵

3.2. Yeni Saray (Topkapı Sarayı)

Topkapı Sarayı, görkemli yapısı ve estetik açıdan Fatih Külliyesi ile beraber İstanbul'da II. Mehmed'in ihtişamını yansıtır. Bu bağlamda şehrin mimari açıdan yeniden yapılandırılmasının sembolleri bu iki yapıdır denilebilir.²⁵⁶

Kritovulos, yeni yapılacak olan bu sarayın inşasına başlama yılı olarak 1459'a işaret eder. "*Eski Byzantion'un denize açılan akropolünde, her açıdan eskilerden daha üstün, güzellik, büyüklük, gösteriş ve zarafet açısından daha da hayranlık uyandırıcı bir saray inşa edilmesini emretti*" diyerek Fatih'in daha önce yapılan sarayı gözden çıkardığını belirtir. Ayrıca Kritovulos bu sarayın inşa sürecinde Fatih'in sefer sonrası İstanbul'a her gelişinde büyük bir titizlikle sarayın inşaatını kontrol ettiğini ifade etmektedir. Bu konuda ne gerekiyorsa yaptığını, sarayın ihtişam ve görkem

²⁵¹ Kritovulos, (2018), *a.g.e.*, s. 98.

²⁵² Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 4, s. 679.

²⁵³ Tursun Bey, (1977), *a.g.e.*, s.72-73.

²⁵⁴ Banu Bilgicioğlu, "Sarayı Atık-i Amire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 2009, s. 122.

²⁵⁵ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 4, s. 678.

²⁵⁶ Gülru Necipoğlu, From Byzantine Constantinople to Ottoman Konstantiniyye: Creation of a Cosmopolitan Capital of a Visual Culture under Sultan Mehmed II," s. 262-277, http://media.library.ku.edu.tr/reserve/resfall15_16/Hist214_ANiyazioglu/week5_6.pdf, Erişim Tarihi 11/03/2020.

bakımından dikkate şayan bir eser olması için uğraş verdiğini söylemektedir. Kritovulos'a göre bu sarayın tamamlanma tarihi 1464 yılıdır. Saray inşaatı tamamlandıktan sonra onun yorumu şu şekilde olmuştur: *"İnsanların göz zevkine hitap eden ve onları hoşnut kılan özellikleri açısından, yani mimarisi ve güzelliğiyle geçmişin nam yapmış parlak yapılarından hiçbir eksiği olmayan çok güzel bir yapıydı. İçinde çok sayıda büyük, yüksek ve güzel kule, erkekler ve kadınlar için ayrı binalar, odalar, yemekhaneler, yatak odaları ve çok sayıda başka güzel odalarla çeşitli binalar inşa edilmişti... Bütün bunları çevreleyen muazzam bir dış sur vardı."* Bu detaylı anlatıdan sonra Kritovulos ayrıca sarayın dış süslemesi hakkında bilgi vermiş, her detayın düşünüldüğünü belirtmiştir. Saray'ın büyük ve meyve ağaçlarıyla dolu bir bahçesinin olduğunu belirtmektedir.²⁵⁷

Sarayın ana giriş kapısı olan Bab-ı Hümayun üzerindeki kitabede yazdığına göre sarayın inşası 1478'de tamamlanmıştır. Bu saray, 1856 yılına kadar devletin idare merkezi olarak kullanılmıştır.²⁵⁸

İlk yapıldığında Saray-ı Cedid denilerek eskisinden ayrı tarif edilen bu saray²⁵⁹ 18. yüzyıldan sonra Toplu Kapı Köşkü'nün inşasından sonra Top Kapı ismini almıştır.²⁶⁰

Ayverdi bu saray hakkında şu yorumu yapmaktadır: *"Bu sarayın bünyesi Osmanlı idare teşkilatının ve yaşayışının, bünyesinin süzülerek kalıplara dökülmüş, binalaşmış şeklidir"*²⁶¹ Fatih döneminde atılan bu temel bu saray ile nesiller boyu devam etmiş bir geleneği yaşatmıştır. Bu sebeple İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı Devleti'nin imparatorluk vasfı kazandığı hatta bu anlamda Fatih'in esas kurucu olduğu yorumları yapılır.²⁶²

Fatih'in ilk inşa ettirdiği bu yapıya daha sonra çeşitli sebeplerle ilaveler yapılmış, mimarisi ve çehresi değişmiştir. Bu Saray'da Edirne Sarayı'nın yerleşim düzenin taklit edildiği görülmektedir. Bu sarayın inşasına babası II. Murad başlamış olsa da Fatih döneminde bitirilmiştir. Sarayın Fatih döneminde üç temel binası

²⁵⁷ Kritovulos, (2018), *a.g.e*, s. 158-228.

²⁵⁸ Nicole Kançal, "Topkapı Sarayı", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (ed. Coşkun Yılmaz), İBB Kültür AŞ Yayınları, İstanbul: 2015, s. 141.

²⁵⁹ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 4, s. 682.

²⁶⁰ Zeynep Tarım Ertuğ, "Topkapı Sarayı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 2012, s. 256.

²⁶¹ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 4, s. 682.

²⁶² İnalçık (2019), *a.g.m*, s. 29.

bulunmaktaydı. Bunlar Birun, Enderun ve o zamanki adıyla kızlar sarayı olan Harem idi. Bu yapılar topluluğu arka arkaya sıralanmış üç ayrı avlu içinde yapılmıştı. Bu ana binalardan başka sahil tarafına doğru bahçeler ve köşklerin bulunduğu alan da bulunmaktaydı. Saray, etrafına inşa edilen yüksek bir duvar ile çevrelenmiş ve o dönemde bu duvara Sur-i Sultanî adı verilmiştir. Tıpkı savunma amaçlı yapılan surlarda olduğu gibi yüksek duvarlarla çevrili bu alanda kapılar ayrı bir öneme sahipti. Fatih döneminde Saray-ı Cedid'de üç tanesi büyük olmak üzere toplam beş kapı bulunuyordu. Bu kapılar Bâb-ı Hümayun, Babü's-Selam ve Babü's-Saâde'dir.²⁶³

Topkapı Sarayı bünyesinde inşa edilen birçok köşk olsa da Fatih döneminde iki tane köşk olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri Fatih Köşkü diğeri ise Çinili Köşk'tür. Çinili köşkün yakınlarında inşa edilen Fatih köşkü Boğaziçi, Çamlıca tarafına bakar. Osmanlı mimari üslubunda yapılmıştır.²⁶⁴ 1472 yılında yapılan Çinili Köşk ise daha karmaşık olarak Osmanlı, Acem ve Karamanlı formatında yapılmıştır. Bu mimari üslup, bir görüşe göre Fatih'in dünya hakimiyetini simgeler. Ayrıca köşkleri de içine alan büyük bahçede özel günlerde çadır kurulduğu ve cirit oyunu oynandığı bilinmektedir.²⁶⁵

3.3. Diğer Saraylar

Fatih'in hanedan adına yaptırdığı iki saraydan başka Vezir Mahmud Paşa'nın ve Mustafa Paşa'nın saraylarının var olduğu bilinmektedir. Ayrıca Fatih'in yaptırdığı bir Tokat Kasrı bu dönemde yapılmış saraylardandır. Mustafa Paşa Sarayı Haliç'te Unkapanı civarında olup daha sonra Rum Mehmed Paşa'nın kullanımına geçmiştir. Mahmud Paşa'nın sarayı ise daha önce anlatılan kendi adına yaptırdığı külliye'nin içinde yer almaktadır.²⁶⁶

Kritovulos, bu sarayın Fatih'in emriyle yaptırılan külliye'nin içinde olduğunu, burada birçok bitkinin ekildiği büyük bir bahçeye sahip bir saray yaptırdığını ifade etmektedir.²⁶⁷

²⁶³ Kançal, (2015), a.g.m, s. 141-142.

²⁶⁴ Ayverdi, (1989), a.g.e, C. 4, s. 712-725.

²⁶⁵ Kançal, (2015), a.g.m, s. 147-148.

²⁶⁶ Ayverdi, (1989), a.g.e, C. 4, s. 681.

²⁶⁷ Kritovulos, (2018), a.g.e, s. 159.

4. Medreseler

4.1. Bizans'tan Dönüştürülenler

Fethin hemen ardından Bizans'tan kalma kiliselerden sekiz adedi medreseye dönüştürülmüştür. Bunlardan biri Zeyrek Cami olarak bilinen Pantokrator Manastırıydı. Ancak bunlar yeni medreseler inşa edilene kadar geçici bir çözüm olarak kullanıldı.²⁶⁸ Fetihten sonra kayıtlarda ismi ilk geçen medreselerden olan Zeyrek Medresesi, Fatih'in oldukça fazla önem verdiği ve talebe münazaralarına bizzat katıldığı ilim merkeziydi. Ayrıca Fatih, Molla Zeyrek ve Ali Tusi gibi devrin önemli ilim adamlarını bu medreseye atayarak buraya verdiği değeri göstermiştir.²⁶⁹

Bizans ibadethanelerinden dönüştürülen medreselerin en bilinenleri Zeyrek Medresesinden başka Ayasofya Medresesiydi. Özellikle Ayasofya Medresesi'nde eğitim öncesi ve sonrası yapılan ritüel dikkate değerdir. Bu ritüel hem eğitime önem verildiğini gösterir hem de bir nevi Ayasofya gibi sembolik önemi olan bir mekânda İslam geleneğinin yaşatılıyor olmasının bir nevi gövde gösterisidir. Zira Ayasofya Medresesi'nin müderrisi Molla Hüsrev'i talebeleri ata bindirerek etrafında yaya bir şekilde yürürlerdi. Bu ritüel hem dersten önce hem de dersten sonra yapılırdı.²⁷⁰ Ayasofya Medresesine dair Fatih vakfiyelerinde bilgi bulunduğu için kesin olarak onun dönemine ait olduğu bilinmektedir. Yine Fatih döneminde faaliyete geçen Sahn-ı Seman Medreselerinin açılmasından sonra 875/1471'de eğitimin tek elde toplatılması kararıyla Ayasofya Medresesi bir süre kapalı kalmıştır. Ancak II. Bayezid devrinde tekrar açıldığı bilinmektedir.²⁷¹

4.2. Yeni İnşa Edilen Medreseler

Külliyelere ait müstakil başlık içinde medreselerden bahsedildiği için bunun dışında kalan yapılara burada tekrar değinilmeyecektir. Ancak Ayverdi'nin belirttiğine göre Fatih dönemi müstakil medreseler bir elin parmağını geçmemektedir. Bu bağlamda Efdalzade Medresesi, Eski Medrese ve Üsküdar Medresesi'nin Fatih dönemi külliye haricinde olan medreseler olduğu bilinmektedir.²⁷²

²⁶⁸ Fahri Kayadibi, "Fatih Sultan Mehmed Döneminde Eğitim ve Bilim", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, 2003, s. 8.

²⁶⁹ Ünver, (1953), *a.g.e.*, s. 15.

²⁷⁰ Kayadibi, (2003), *a.g.m.*, s. 9.

²⁷¹ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 3, s. 318.

²⁷² Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 4, s. 545-546.

5. Hamamlar

Fatih döneminde mahalle aralarında ihtiyaca binaen küçük çaplı hamamlar yapıldığı gibi ihtişamlı hamamlar da inşa edilmiştir. İstanbul'da Fatih döneminden günümüze en fazla ulaşan yapılardan biri hamamlardır. Ayverdi'nin ifade ettiğine göre Fatih dönemi İstanbul hamamları şunlardır: Azebler, Eyüp Sultan, Yedikule, Karaman Irgatlar, Molla Güranî, Murad Paşa Horhor, Nişancı, Rum Mehmed Paşa, Acemi Oğlanlar, Alaca, Balat, Bostan, Çukur, Cami Mahallesi, Çavuşbaşı, Davutpaşa, Davutpaşa İskelesi, Direklice, Eski Yeni, Gedik Paşa, Yıldız, Üsküdar, Tophane Kapısı, Mahmud Paşa, Sinan Paşa, İshak Paşa, Kadiasker, Kule, Küçük, Sirt, Şengül, Tahtakale hamamlarıdır. Bu hamamların bazısı günümüze ulaşmışken bazılarının nerede oldukları dahi kesin olarak bilinmemektedir.²⁷³ Bu hamamların önemli olanları çalışmada ele alınacaktır.

Çukur Hamam: Fatih Külliyesinin bir parçası olan bu hamam İstanbul'un en büyük hamamlarından biridir. Muhtemel bitiş tarihi ise 1470 yılı olmalıdır ve çifte hamam olarak vazife görmüştür.²⁷⁴ Fatih dönemi büyük hamamlar arasında daha ziyade sade bir görüntüsü olan bu hamam günümüze ulaşmamıştır.²⁷⁵

Yıldız Hamamı: İstanbul'un en eski eserlerinden biri olan bu Fatih devri hamamı, Bahçekapı'da bulunmaktadır. İstanbul'da kiliseden hamama çevrilen tek yapı olması bakımından diğerlerinden farklıdır. Günümüzde kullanılmaktadır ve kendine has şifalı olduğu düşünülen bir kurnaya sahiptir. Vakıf kayıtlarında Fatih'in vakfiyesinde kayıtlı olan bu hamam dükkanların arasında kalmış oldukça küçük bir yapıdır.²⁷⁶

Mahmud Paşa Hamamı: Konum olarak Büyük Çarşı'nın kuzeydoğusunda bulunan Mahmud Paşa Hamamı 871/1466'da çifte hamam olarak inşa edilmiştir. İstanbul'un en eski hamamlarındandır ve büyük hamamlar kategorisinin ilk örneklerindendir. Bu hamam, dikdörtgen ve kubbeli bir yapıdır. II. Abdülhamit döneminde harap haldeyken satıldığı için sahibi tarafından yıktırılmıştır. Bu sebeple Fatih dönemi bu eser günümüze ulaşmamıştır. Hamam; soyunma, giyinme, soğukluk,

²⁷³ Kritovulos, (2018), *a.g.e.*, s. 122; Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 4, s. 590-611.

²⁷⁴ Semavi Eyice, "Çukur Hamam" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1993, s. 385-387.

²⁷⁵ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 4, s. 596.

²⁷⁶ Ayvansaraylı, *a.g.e.*, C. 1, s. 225-226; Necdet Köseoğlu, *İstanbul Hamamları*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1952, s. 7; <https://core.ac.uk/download/pdf/38304521.pdf> Erişim Tarihi 06/03/2020; Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 4, s. 611.

sıcaklık ve külhan kısımlarından müteşekkildir.²⁷⁷ Ayverdi, bu hamamı ustalık ve büyüklük bakımından eşsiz bir hamam olarak tarif etmektedir. Bu hamam aynı zamanda Fatih döneminde yapılan hamamlar içinde inşa kitabesi olan tek yapıdır.²⁷⁸

Azebler Hamamı: Unkapanı'nda ilk inşa edilen hamamlardan biri olan Azebler Hamamı Fatih Cami vakıflarındandır. Hamam, yanındaki Elvanzâde Cami ile beraber yıktırılmıştır. Çifte hamam vasfını taşıyan bu yapı Evliya Çelebi'nin ifade ettiğine göre eski bir Bizans yapısı üzerine inşa edilmiştir. Ayverdi, onun bu ifadesine şüpheyile yaklaşmakta ancak teyit etme imkânının olmadığını söylemektedir.²⁷⁹

Acemi Oğlanlar Hamamı: Yeniçeri kışlası hamamlarından olan bu yapı Acemoğlu, Acemoğlanları adlarıyla da bilinmektedir. İnşa tarihi kesin olarak bilinmeyen bu hamam defalarca değişikliğe uğradığı için tarihi eser vasfını yitirmiştir.²⁸⁰

Bostan Hamamı: Günümüzde de faaliyette olan bu yapı çifte hamamdır. Fatih'in ilk dönem vakıflarında yer almamış olsa da daha sonraki kayıtlarda Fatih dönemine ait olduğu tespit edilmiştir. Haseki muhitinde yer alır ve tam olarak kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.²⁸¹

Alaca Hamam: Fatih vakfına ait çifte hamamdır. Mısır Çarşısı yakınlarında yer alan bu yapı zaman içinde dönüştürülerek sadece erkeklere mahsus hale getirilmiştir. Ticari yapılarla iç içedir.²⁸²

Balat Kapısı Hamamı: Hangi döneme ait olduğu konusunda farklı görüşler olsa da Fatih vakfiyelerinde adı geçtiği için bu döneme ait hamam olarak kabul edilmektedir. Bu hamam günümüzde faaliyette olup oldukça bakımsız bir haldedir.²⁸³

²⁷⁷ Ogan, (1951), *a.g.e.*, s. 1-6; Gündüz, (2003), *a.g.m.*, s. 380.

²⁷⁸ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 4, s. 602-605.

²⁷⁹ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 4, s. 591-592; Sema Göncüoğlu, Osmanlı Dönemi Unkapanı Semti'nin Tarihi, Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2015, s. 66-67.

²⁸⁰ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 4, s. 591; Akif Kuruçay, *İstanbul'un 100 Hamamı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul: 2011, s. 36.

²⁸¹ Süheyl Ünver, İstanbul Yedinci Tepe Hamamlarına Dair Bazı Notlar, s. 250, <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1167/%C3%9Cnver.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim Tarihi 06/03/2020; Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 4, s. 593; Kuruçay, (2011), *a.g.e.*, s. 56.

²⁸² Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 4, s. 591.

²⁸³ Semavi Eyice, "Balat Hamamı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1992, s. 8; Kuruçay, (2011), *a.g.e.*, s. 50-51.

Gedik Paşa Hamamı: Fatih döneminin önemli devlet adamlarından biri olan Gedik Ahmed Paşa tarafından Fatih'te yaptırılan bu hamam, Afyonkarahisar'da kendi adına inşa ettirdiği külliyesine gelir sağlamak adına buraya vakfedilmiştir. Çifte hamam formunda Mimar Hayreddin tarafından inşa edilmiştir. İstanbul'un en ihtişamlı hamamlarından biri olan bu yapı külhanlık geleneğinin de ortaya çıkmasında ön ayak olmuştur. Gövdesinde kesme ve moloz taşların kullanıldığı bu yapının kubbelerinin bir kısmı kiremit bir kısmı ise taşla kapatılmıştır.²⁸⁴

Sırt Hamamı: Örücüler Hamamı olarak da bilinen bu yapı tek formda yapılmış bir hamam olarak bilinmektedir. Ancak Ayverdi bu konuda karmaşık bir yapıya sahip olması nedeniyle bir zamanlar çifte hamam formunda olabileceğini düşünmektedir. Fatih vakfiyesine ait olmakla beraber muhtemelen onun vefatından sonra II. Bayezid döneminde inşa edilmiştir. İnşa tarihinin 1489'dan önce olduğu tahmin edilmektedir. Mahmud Paşa Hamamı hariç bu dönemde hiçbir hamamda inşa kitabesi olmadığı ya da yok olduğu için hamamların tam olarak hangi tarihte inşa edildiği tespit edilememektedir.²⁸⁵

Sinan Paşa Hamamı: Çifte hamam formunda yapılmış olan bu yapıya Hoca Paşa adı da verilmektedir. Bu isimlerle anılmasına rağmen bizzat Fatih tarafından yaptırılmış ve onun vakfında değerlendirilmiştir. Hamam günümüzde de faaliyettedir ancak yapılan değişimlerle orijinal mimarisi değişmiştir. Fatih dönemindeki inşasında tuğla ve taş kullanılarak alması düzende inşa edilen bu hamamın diğer çifte hamamlarda olduğu gibi iki ayrı girişi bulunmaktadır.²⁸⁶

Tahta Kale Hamamı: Fatih vakfı kayıtlarında yer alan bu yapı İstanbul'un en büyük hamamlarından biridir. Ticaretin en işlek olduğu yerlerden birinde yapılmış olan bu hamamın 895/1489 yılı vakıf kayıtlarında yıllık 63333 akçe gelirinin olması bu anlamda da büyüklüğüne işaret eder. Çifte hamam formatında yapılmıştır. Tahmini inşa tarihi 1470 yılıdır.²⁸⁷

Nişancı Hamamı: Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi içinde bulunan bu hamam yıllık 40000 akçe geliri ile dönemin kıymetli hamamlarından biridir. Kaba taş malzeme

²⁸⁴ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 4, s. 599; Enis Karakaya, "Gedik Paşa Hamamı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 13, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1996, s. 547-548; Kuruçay, (2011), *a.g.e*, s. 87-89.

²⁸⁵ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 4, s. 606; Kuruçay, (2011), *a.g.e*, s. 147-148.

²⁸⁶ Semavi Eyice, "Hoca Paşa Hamamı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1998, s. 193; Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 4, s. 606-608.

²⁸⁷ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 4, s. 609; Kuruçay, (2011), *a.g.e*, s. 167-168.

ile inşa edilmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in son veziri Karamanî Mehmed Paşa'nın eseri olan bu yapı cami ile birlikte 879/1475'de bitirilmiştir. Çifte hamam formunda inşa edilmiştir. Günümüze ulaşmasına rağmen yapıda muhtelif sebeplerle mimari değişimler meydana gelmiştir.²⁸⁸

Eyüp Sultan Hamamı: Eyüp Sultan Külliyesi'nin bir parçası olan bu yapı çifte hamam formunda inşa edilmiştir.²⁸⁹ Fetihden sonra ilk yapılan hamamlardandır ve bizzat Fatih tarafından yaptırılmıştır. Muhtemelen 915/1510'da meydana gelen depremde yıkıldığı için Mimar Sinan tarafından yeniden yapılmıştır.²⁹⁰ Diğer hamamlardan mimari açıdan farklı olan kendine özgü bir planı bulunmaktadır.²⁹¹

6. Diğer Yapılar

6.1. Askerî Yapıların İnşası ve Onarımı

6.1.1. Rumeli Hisarı ve Buna Bağlı Yapılar

Çalışmanın giriş kısmında fetih öncesi hazırlıklar kapsamında Rumeli Hisarı'ndan kısaca bahsedilmiştir. Burada hisarın özelliklerini ve diğer hususları açıklamak gerekir. Her ne kadar bu yapı fetih öncesi yapılmış olsa da fethin gerçekleşmesine katkısı olduğu ve burada daha sonra inşa edilen diğer yapılara ön ayak teşkil ettiği için ayrıntılı bir şekilde anlatım yapmak gerekir.

İnşasına 1451-52 kışında başlanılan Rumeli Hisarı, 1452 Ağustos'unda bitirilmiş, yapımında 300 kadar usta ve bunun üç mislinden fazla amele çalışmıştır. Eserin büyüklüğüne ve dönemin teknolojik şartlarına bakıldığında bu kadar kısa sürede inşa edilmiş olması kayda değerdir. Bu hisar İstanbul'da inşa edilen ilk Türk-İslam eseri olma özelliğine sahiptir ve içine bir mescit yapılmıştır. Hisarın yapımı için iki yıl öncesinden özellikle deniz yoluyla hummalı bir çalışma başlatılmış İzmit ve Karadeniz Ereğlisi'nden kereste temin edilmiştir. Adalardan ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinden kireç ve demir nakliyesi yapılmıştır. Bu hisarın bazı bölümlerinde Bizans yapılarındaki hazır malzemelerin de kullanıldığı bilinmektedir. Hisarın inşasında deniz yolunun etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda hem İstinye taş

²⁸⁸ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 3, s. 477; Kuruçay, (2011), *a.g.e*, s. 143-144.

²⁸⁹ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 3, s. 355.

²⁹⁰ Eyüp Sultan Hamamları,

http://docs.neu.edu.tr/library/nadir_eserler_el_yazmalari/KITAPLAR/EYUP%20TARIHI/EyupHamamlar.pdf Erişim Tarihi 07/03/2020.

²⁹¹ Gülay Kadayıfçı, "Eyüp Türbe Hamamı", *Eyüp Sultan Sempozyumu VIII*, Eyüp Belediyesi Yayınları, İstanbul: 2004, s. 316.

ocaklarından hem de Kefken'den elde edilen taşlar deniz yoluyla hisar inşaatına taşınmıştır.²⁹²

6.1.2. Yedi Kule Surlarının Onarımı

Bizans döneminde "Hrysi Pyli" adıyla bilinen Yedi Kule Hisarı (Zindanları) bir iç kale olarak şehrin savunmasında kullanılmaktaydı. Fatih'in İstanbul'u fethinden önce üç kuleden müteşekkil olan bu hisar eklemeler ve tahrip olan mevcut kulelerin tamiri ile yedi kuleye çıkarılmıştır. İç kale olması nedeniyle "ahmedek" adıyla da bilinmektedir.²⁹³ Nitekim Tursun Bey bu kulenin onarımı ile alakalı şu bilgiyi vermektedir: *"Ayasofya'yı ve sur-i Kostantiniyye'yi meremmet idüp, binasın tecdid etti. Ve denize ve kuruya hükm ider bir kûşede bir ahmedek yaptı..."*²⁹⁴ Kritovulos'da bu hisarın inşası ve onarımı ile alakalı bizzat Fatih tarafından talimat verildiği ve Fatih'in yapılan işlerden memnun kalarak sorumluları ödüllendirdiği ifade edilmiştir.²⁹⁵

Düz bir arazi üzerine inşa edilmiş olan Yedi Kule Hisarı, Fatih döneminde yapılan onarım ve ilaveler ile Rumeli Hisarına benzer bir forma kavuşturulmuştur. Ayverdi'nin verdiği malumata göre surlardan birine üç kapı ilave edilmiştir. Kulelerin kalınlığı yaklaşık beş metre olup yukarıdan aşağıya kalınlığı hemen hemen aynıdır.²⁹⁶

6.1.3. Diğer Surların Onarımı

Anadolu Hisarının Onarımı: Yıldırım Bayezid döneminde inşa edilen Anadolu hisarı daha ziyade savunma amaçlı yapılmış bir hisardı. Fatih döneminde bu hisara üç burç ilavesi yapılarak tahkim edilmiştir. Ancak İstanbul'un fethinden sonra önemi giderek azalmıştır. Bu surların onarımı ve tahkim edilmesinde İstanbul kuşatması sırasında Karadeniz tarafından gelebilecek olası yardımların önünü kesmek hedeflenmiştir.²⁹⁷

İstanbul Kara Surlarının Onarımı: Bizans dönemi yapılan kara surları kuşatma sırasında zarar gördüğü için bunların onarılması gerekliydi. Aynı zamanda ihtiyaca binaen birtakım düzenlemeler yapmak icap etmekteydi. Bu bağlamda surlarda

²⁹² Süleyman Faruk Güncüoğlu, *Osmanlı İstanbul'unun İlk Yapıları Hisarlar ve Mahalleler*, Mega Yayınları, İstanbul: 2016, s. 175-179.

²⁹³ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 4, s. 662-663.

²⁹⁴ Tursun Bey, (1977), *a.g.e*, s.75.

²⁹⁵ Kritovulos, (2018), *a.g.e*, s. 121.

²⁹⁶ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 4, s. 666.

²⁹⁷ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 4, s. 617-620; Semavi Eyice, "Anadoluhisarı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1991, s. 147-149.

üç yeni kapı açılmış ve bunların hepsine yeni kapı adı verilmiştir. Surlar kısa sürede onarılmış ve yeniden düzen sağlanmıştır. Bu onarımdan başka Topkapı Sarayı'nın surları yapılırken bu surlarda bir miktar değişiklik meydana gelmiştir. Sarayın ihtiyacına göre yeni kapılar açılmış ve Bizans'tan kalma surlarda değişiklik yapılmıştır.²⁹⁸

6.1.4. Diğer Askeri Yapılar

Kritovulos, Fatih döneminde yapılan askeri binalar ve benzeri yapılar için şu ifadeleri kullanmıştır: "... Gemilerle donanımlarının korunması için çok sayıda limanın, silah, top ve benzeri yapıların depolanması için de büyük ve sağlam binaların inşa edilmesini emretti."²⁹⁹ Askeri amaçla inşa edilen bu yapıların yeniçeriler için bir kışla, gemi yapımı için bir tersane ve ok talimi yapmak için tahsis edilen Ok Meydanı olduğu bilinmektedir.³⁰⁰

Bu askeri yapılar içine II. Bayezid dönemi veziri Koca Davud Paşa'nın yaptırdığı Davud Paşa Sahrası'nı da ilave etmek gerekir. Bu sahrada kendi adına bir saray inşa eden Davud Paşa'nın bu sahrası askeri amaçla kullanılmıştır. Kapıkulu Ocaklarının Rumeli seferleri sırasında konakladığı bir menzil olan bu karargâh daha sonraları savaşa bizzat katılmayan padişahların sancak teslimi yaptığı ve orduyu dönüşte karşıladığı bir meydan olarak görev yapmıştır. II. Mahmud döneminde ise bu sahraya bir kışla ilave edilmiştir.³⁰¹

6.2. Çeşmeler ve Su Yolları

Hem ibadethanelerin hem de çarşı pazarın su ihtiyacını karşılamak için çeşme ve su yollarının yapımına fetihten hemen sonra başlanmıştır. Zira insan hayatının devamı için hayati bir niteliğe sahiptir. Her geçen gün İstanbul'un nüfusunun arttığı da hesaba katılacak olursa çeşmeler ve su yollarının önemi daha iyi anlaşılır. Fatih dönemi İstanbul'da tespit edilebildiği kadarıyla yirmiye yakın çeşme ve su yolu yapılmıştır. Fatih döneminde daha çok şehrin su ihtiyacını karşılamak için kullanılan su tesisatı ya da su yollarının Bizans'tan kalma teknoloji ile devam ettirildiği bilinmektedir. Aynı zamanda Osmanlı su sisteminde su evlere verilmediği için çeşmeler kültürel mirasın şekillenmesine katkı sağlayan bir etmen olarak vazife

²⁹⁸ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 4, s. 624.

²⁹⁹ Kritovulos, (2018), *a.g.e*, s. 158.

³⁰⁰ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 4, s. 617-625.

³⁰¹ Abdülkadir Özcan, "Davud Paşa Sahrası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1994, s. 44-45.

görmüştür.³⁰² Elbette bu su tesisatlarının eser haline dönüştürüldüğü çeşmelerin önemli bir kısmı özgün yapılardır.

Şehrin su ihtiyacını sağlamak için elbette bir düzen gerekliydi. Bu sebeple Fatih, su nezaretini kurarak başına atadığı su nazırı vasıtasıyla bu düzenin sağlanmasını hedeflemişti. Bu bağlamda cami, hamam ve çeşmelere su temin etmek için su nazırının nezaretinde su yolcuları, keşif memurları, korucular, çavuşlar, bent muhafızları, neccarlar ve lögüncüler çalışmaktaydı.³⁰³

Bereketzâde Çeşmesi: Fatih döneminde Galata surlarının içinde yaptırılmıştır. Bu çeşmenin Fatih'in müezzini tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. XV. yüzyılın ikinci yarısında yaptırılan bu çeşme zaman içinde bakımsızlıktan harap olmuş I. Mahmud döneminde yeniden canlandırılmıştır.³⁰⁴

Büyük Çamlıca Çeşmesi: Büyük Çamlıca Mesiresi alanında inşa edilmiş olan bu çeşme Fatih dönemi sonlarında faaliyete geçmiştir. Çeşme IV. Mehmed ve I. Mahmud dönemlerinde iki defa yenilenmiştir.³⁰⁵

Davud Paşa Çeşmesi: Türk klasiği bir mimari üsluba sahip olan bu çeşme Haseki'de Sadrazam Davud Paşa'nın yaptırdığı külliye içinde yer alan bir eserdir. 890/1485'de yapılmış olan bu çeşmedeki kitabe de yer alan merhum ifadesi kitabenin Davud Paşa'nın ölümünden sonra koydurulduğu anlamına gelir. Yontma taştan yapılma üstü kiremitle örtülü ve saçaklı bir yapıdır.³⁰⁶

Kırk Çeşme Suları: Mimar Sinan'ın eseri olarak Kanuni Sultan Süleyman dönemine atfedilse de Ayverdi'nin verdiği malumata göre bu yapının Fatih döneminden beri var olduğu hem Fatih vakfiyelerinde hem de Ayasofya Tahrir Defterinde buna dair bilginin olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Fatih döneminin ünlü tarihçisi Tursun Bey de Kırkçeşme tesislerinden bahsetmektedir. Yine devamında Belgrat ormanı içinde bir kitabenin varlığından bahsetmektedir. Bu kitabeye göre su kaynaklarının künkle toplanıp İstanbul'a taşındığı ifade edilmektedir.³⁰⁷ Fatih

³⁰² Nezih Aysel, "İstanbul'un Tarihi Su Sistemleri: Kırkçeşme Tesisleri", *Tarihi Su Yapıları Konferansı Bildiriler Kitabı*, İzmir: 2008, s. 1-5.

³⁰³ Mehdi İlhan, "Osmanlı Döneminde İstanbul Su Yolları", s. 540, <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/%c4%b0LHAN-M.-Mehdi-OSMANLI-D%c3%96NEM%c4%b0NDE-%c4%b0STANBUL-SU-YOLLARI.pdf> Erişim Tarihi 08/03/2020.

³⁰⁴ Semavi Eyice, "Bereketzâde Çeşmesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1992, s. 489-490.

³⁰⁵ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 4, s. 612.

³⁰⁶ İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri I*, Maarif Matbaası, İstanbul: 1943, s. 2.

³⁰⁷ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 4, s. 614.

birleşmekte ve bunun bir kolu Paşa'nın külliyesine ulaşmaktadır. Ayverdi'nin verdiği malumata göre bu su yolu günlük 300m³ su sarfıyatına sahiptir.³¹¹

Bu çeşme ve sulardan başka Molla Hüsrev çeşmesi, Nişancı Mehmed Paşa, Rum Mehmed Paşa ve Turunçlu suları Fatih dönemi diğer su yapılarıdır.

6.3. Kütüphaneler

İstanbul'da Fatih dönemi bilinen müstakil tek kütüphane Fatih Külliyesi içinde bulunan yapıdır.³¹² Fatih Külliyesi başlığında bu kütüphane ile ilgili bilgi verildiği için burada tekrar bir anlatı yapılmayacaktır.

6.4. Mektepler

Küçük çocukların eğitim almasını sağlayan ve çoğu zaman Sıbyan Mektebi olarak adlandırılan bu mektepler cami veya mescitlerin hemen yanında yapılmıştır. Bunların birçoğu yıkılmış olup günümüze ulaşmamıştır. Fatih dönemi mektepleri hakkında sınırlı bilgi bulunmaktadır. Ayverdi'nin belirttiğine göre Fatih dönemi tespit edilen mektepler şunlardır: Beyceğiz, Davud Paşa, Fatih, Hoca Hamza, Hoca Piri, İshak Paşa, Kasap Demirhan, Kasap İlyas, Kırmastı, Mimar Sinan, Mahmud Paşa, Mercan Ağa, Mimar Ayas, Molla Gürani (aynı adla 3 tane mektep bulunmaktadır), Pir Mehmed, Üç Mihraplı, Voynuk Şüca mektepleri.³¹³

6.5. Tekke ve Zaviyeler

Tarikat faaliyetleri ile bütünleşen bu yapılar zaman zaman asitane, dergâh, hangâh gibi isimlerle de anılmıştır. Hatta belli bir tarikatın ismine atfen Kalenderhâne, Mevlevihâne gibi isimler de almıştır. Tarikatların işlevi ve devlet ile ilişkisi elbette çalışmamız ile doğrudan alakalı değildir. Fakat tarikat yapılanmasının cami ve mescitler ile iç içe olması gerçeği Fatih dönemi İstanbul'unda bilinen bir gerçektir.

Fetihten hemen sonra birçok Bizans manastır ve kiliseleri cami veya mescide dönüştürülürken bunlardan bazıları tarikat ehlinin kontrolüne verilerek mescit-tekke veya cami-tekke uygulaması yapılmıştır. Bu uygulama II. Bayezid döneminde de devam etmiştir.³¹⁴

³¹¹ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 4, s. 615.

³¹² Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 4, s. 546.

³¹³ Ayverdi, (1989), *a.g.e.*, C. 4, s. 546.

³¹⁴ Özdemir, (2012), *a.g.t.*, s. 110.

Kalenderhâne Tekkesi: Bunlardan biri "Bizans'tan Dönüştürülen Cami ve Mescitler" başlığında anlatılan Kalenderhâne Mescidi'dir. Mescitteki keşiş odaları zaviye olarak Mevlevî dervişleri tarafından kullanılmıştır. Bu tekke fetih sonrası açılan ilk Mevlevihane'dir. Fatih'e ait vakfiye kayıtlarında zaviye şeyhi için günlük on akçe verildiği ve Cuma namazları sonrası sema meclislerinin icra edildiği belirtilmiştir.³¹⁵

Mimar Sinan Zaviyesi: Birçok kez yangına maruz kalan bu zaviyeden şu an da hiçbir iz kalmamıştır. Mimar Atik Sinan'a ait olan bu zaviye Baba Saltuk ismiyle de bilinmekteydi.³¹⁶

Hindiler (Horhor) Tekkesi: Nakşibendi dergâhı olarak vazife gören bu tekke Hace İshak Buharî-i Hindî'nin talebi ile Fâtih tarafından yaptırılmış ve masrafları Fatih'in vakfından karşılanmıştır.³¹⁷ Bulunduğu semtten dolayı Horhor ismiyle de meşhur olmuştur.³¹⁸

Yıldız Dede Tekkesi: İstanbul'un fethi sırasında hazır bulunan veli zatlardan biri olan Necmeddin Dede isimli şahsa 858/1454 yılından verilen arazi üzerine inşa ettirdiği tekkesi eski bir Bizans yapısı üzerine bina edilmiştir. Bu tekkeye Necmeddin Dede Tekkesi ismi de verilmiştir. Bu arazi üzerine sadece tekke değil, mescit, hamam ve türbe de inşa edilmiştir. Bu tekke Eminönü bölgesinde yer almaktadır.³¹⁹

Zeyrek Tekkesi: Bizans'tan dönüştürülen Cami ve Mescitler başlığında ifade edildiği üzere Pantokrator Manastır'ından mescide dönüştürülen bu yapı Fatih Külliyesindeki medreselerin faaliyete geçmesiyle zaviyeye dönüştürülmüş ve Abdullah İlahi'ye tahsis edilmiştir.³²⁰ 1473'de Zaviye ya da diğer bir ifadeyle tekkeye dönüştürülen bu yapıda kısa süreliğine Akşemseddin irşat faaliyetinde bulunduğu için onun adıyla da anılmıştır.³²¹

Etyemez Tekkesi: Dios adlı kilise veya manastırdan dönüştürüldüğü iddia edilen bu yapı İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra faaliyete geçmiştir. Buharalı Ömer Efendi'nin oğlu Derviş Mirza Baba adlı şeyhin himayesinde faaliyet gösteren

³¹⁵ Reşat Öngören, "Fetih Sonrası İstanbul'da İlk Tasavvufi Yapılanmalar ve Fâtih Sultan Mehmed", *Osmanlı İstanbul'u IV*, (ed. Feridun Emecen), Gök Matbaacılık, İstanbul: 2016, s. 386.

³¹⁶ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 4, s. 548.

³¹⁷ Ayvansarayî, *a.g.e*, C. 1, s. 219; Baha Tanman, "Hindiler Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1998, s. 67.

³¹⁸ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 3, s. 418; Öngören, (2016), *a.g.m*, s. 386.

³¹⁹ Fatih Köse, "İstanbul'da Tekke Olarak Kullanılan Roma ve Bizans Yapıları", *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, C. 4, s. 2, 2018, s. 847.

³²⁰ Yılmaz, (2013), *a.g.m*, s. 377.

³²¹ Köse, (2018), *a.g.m*, s. 844.

Etyemez Tekkesinin 17. yüzyılın sonlarına kadar hangi tarikatın uhdesinde olduğu bilinmemektedir.³²²

Haydarhane Tekkesi: II. Bayezid dönemi tekkelerindendir. Esas itibariyle kiliseden dönüştürülmüş ve mescit-tekke olarak kullanılmıştır. Horhor mevkiinde olduğu için bu tekkeye Horhor tekkesi adı da verilmiştir. Ayrıca kurucusundan dolayı Haydar Dede ve Haydari Ali Dede gibi isimlerle de bilinmektedir.³²³

Sivasî Tekkesi: Fatih'te Sultan Selim Külliyesi yakınlarında bulunan bu tekke II. Bayezid tarafından vakfedilmiştir. Bayramîlerin tekkesi olarak kullanılan bu yapıya tekkenin kurucusu Muhyiddin Mehmed İskilibi'nin lakabına atfen Yavısı Baba tekkesi de denilmiştir. 1566'dan sonra Halvetilik tarikatının tekkesi olmuştur.³²⁴

Sancaktar Hayreddin Tekkesi: Etyemez Tekkesine oldukça yakın bir konumda bulunan bu yapı mescit-tekke olarak Bizans yapısından dönüştürülmüştür.³²⁵ Bu Bizans yapısı İstanbul'un fethinden sonra terk edilmiş halde olan bir mezar binasıydı ki sonradan şapele çevrilmişti. Mescit-tekke olarak kullanıldığı dönem muhtemelen II. Bayezid dönemidir.³²⁶

İmrahor Tekkesi: Cami-tekke formunda kullanılan bu yapı Bizans kilisesi Ayios İoannes Prodromos'tan muhtemelen 1486'da dönüştürülerek kullanılmaya başlanmıştır. II. Bayezid'in devlet adamlarından olan Mirahur İlyas Bey tarafından cami-tekke formuna dönüştürülmüş olan bu yapı aynı zamanda İlyas Bey Cami adıyla da bilinmektedir.³²⁷ Yedikule yakınlarında bulunan bu cami-tekke yapısı ana dili Türkçe olan ve fetihten sonra İstanbul'a getirilmiş Hristiyanların yoğun bir şekilde yaşadığı bir bölgede yer alıyordu.³²⁸

Yarhisar Zaviyesi: Fatih Külliyesi medreselerinin yakınında bulunan bu yapı mescit-tekke formunda inşa edilmiştir. Bu tekke, Fatih dönemi ulemasından Yarhisarlı Muhyiddin Efendi tarafından yaptırılmıştır.³²⁹

³²² Köse, (2018), a.g.m, s. 848.

³²³ Köse, (2018), a.g.m, s. 849.

³²⁴ Ayvansarayî, *a.g.e*, C. 1, s. 121-122; Köse, (2018), a.g.m, s. 850.

³²⁵ Murat Sav, "Sancaktar Hayreddin Mescidi", *Vakıflar Dergisi*, s. 54, <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/794/Sav.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim Tarihi 09/03/2020.

³²⁶ Köse, (2018), a.g.m, s. 853.

³²⁷ Ayvansarayî, *a.g.e*, C. 1, s. 196; Köse, (2018), a.g.m, s. 857-858.

³²⁸ Semavi Eyice, "İmrahor İlyas Bey Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 2000, s. 228-229.

³²⁹ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 3, s. 517

Fenarî İsa Zaviyesi: Lips Manastır Kilisesi'nin II. Bayezid döneminde terk edilmiş bir haldeyken camiye dönüştürülmesiyle Osmanlı mimarisine kazandırılmıştır. Bu işlem yapılırken bu yapının manastır kısmı ise zaviyeye dönüştürülmüştür.³³⁰ Hadika'da bu zaviyenin Celvetiyye zaviyesi olduğu ifade edilmektedir.³³¹

Fatih ve II. Bayezid dönemi tekkeleri genellikle Bizans yapılarından dönüştürülmüştür. Bu noktada özellikle II. Bayezid döneminde Fatih dönemine nazaran daha fazla yapının mescit-tekke formuna dönüştürüldüğü ve tarikatların hizmetine verildiği görülmektedir.

6.6. Hanlar ve Kervansaraylar

Ticari yapıların hemen yanı başında gelişen ve yapılanan bu binalar fetih sonrasında özellikle Haliç çevresinde sıralanan çarşıların yakınında yapılmıştır. Bu bölge hanlar bölgesi olarak adlandırılan Mahmud Paşa semtinin bulunduğu alandır. İlk han örneklerinin inşasına Kritovulos'un ifade ettiğine göre Fatih'in umumi imar seferberliği verdiği 1459-1460 yıllarında başlanılmıştır.³³²

Fatih dönemi han ve kervansarayları mimari açıdan Bursa dönemi hanlarının devamı niteliğinde olup birtakım yenilikler ilave edilmiştir. Örneğin ikinci bir avlu yapılması, ahırlar için bodrum ilavesi ve avluda mescit yapılması gibi hususlar bu dönemde han ve kervansaraylar için yenilik unsurlarıdır.³³³

Ayverdi fetih sonrası inşa edilen hanlar ve kervansaraylara ait malumat verirken bunların on sekiz adet olduğunu belirtmiştir. Bey Kervansarayı, Saman Viran Kervansarayı, Bodrum Kervansarayı, Davud Paşa Hanı, Fatih Kervansarayı, Eski Han, Esir Pazarı Hanı, Hoca Hayrüddin Hanı, Darphane Hanı, Üsküdar Kervansarayı, Manisalı Mehmed Paşa Kervansarayı, Küçük Han, Kürkçü Hanı, Mercan Ağa Hanı, Molla Güranî Hanı, Murad Paşa Hanı, Şeyh Davud Hanı ve Yemiş Kapanı Hanı onun eserinde belirttiği han ve kervansaraylardır.³³⁴

Kürkçü Hanı: Fatih'in sadrazamlarından Mahmud Paşa'nın yaptırdığı külliye'nin çevresinde bulunan ve hanlar bölgesi muhitinde yer alan bu han, günümüzde de kullanılmaktadır. İlk dönemlerde Kervansaray-ı Cedid veya Kurşunlu

³³⁰ Eyice, (1995), a.g.m, s. 337.

³³¹ Ayvansarayî, *a.g.e*, C. 1, s. 158.

³³² Kritovulos, (2018), *a.g.e*, s. 157.

³³³ Ceyhan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul: 1976, s. 43.

³³⁴ Ayverdi, (1989), *a.g.e*, C. 4, s. 579-590.

Han isimleriyle de anılmıştır. İki parçadan ve kare plan üzerine inşa edilen bu han 120'den fazla odaya sahiptir. Küçük ve büyük olmak üzere iki avlusu vardır. Bazı bölümleri iki katlıdır ve revaklı bir yapı olarak inşa edilmiştir. Semavi Eyice bu hanı, İstanbul'un ilk büyük ticaret hanı olarak tarif etmektedir.³³⁵ Mahmud Paşa Hanı 15. yüzyıldan günümüze ulaşan yegâne han örneğidir.³³⁶ Yapı malzemesi olarak taş ve tuğlanın kullanıldığı Kürkçü Han'da Türk mimarisinin özgün özellikleri kullanılmıştır. Osmanlı dönemi hanları içinde iki avlulu ve iki katlı hanlar grubuna girmektedir.³³⁷

Bey Kervansarayı: Mahmud Paşa Hamamı yakınlarında yer alan bu kervansaray, yakınında yer alan 42 adet dükkâna hitap eden bir yapıdır. Kervansaray-ı Ebu'l-Feth adıyla da meşhur olmuştur.³³⁸ Bu han günümüze ulaşmamıştır. Muhtemelen 17. yüzyıldan sonra yıkılmıştır.³³⁹

Bodrum Kervansarayı: Sandal Bedesteni ile yan yana olan bu kervansaray, iki katlı olarak inşa edilmiştir. Ayasofya vakfına bağlıdır. Günümüze ulaşmayan bu yapı yıkıldıktan sonra yerine muhtemelen Nur-i Osmaniye Cami inşa edilmiştir.³⁴⁰

Yukarıda zikredilen diğer han ve kervansaraylar ise hakkında fazlaca malumat olmayan ve görece az ehemmiyete sahip yapılardır. Bu sebeple bunları sadece isimleriyle zikretmek isabetli olacaktır.

6.7. Darüşşifalar

Fatih Dönemi Fatih Külliyesi içinde yer alan Şifahaneden başka yeni inşa edilen bir hastane olmadığı bilinmektedir. Ayverdi, muhtemelen bir Bizans yapısından dönüştürülen ve Aristo ismi verilen bir hastaneden bahsetmektedir. Bu hastaneden Fatih vakfiyesinde bahsedildiği ve Fatih Külliyesinin şifahanesinin faaliyete geçmesinden sonra muhtemelen âtil vaziyette kaldığını ilave etmiştir.³⁴¹ Bizans'tan kalma yapıların acil bir şekilde dönüştürüldüğü ve yeni yapıların inşasından sonra bunların bir kısmının ikinci plana itildiği hemen hemen bütün yapı örneklerinde mevcuttur.

³³⁵ Eyice, (2002), a.g.m, s. 570.

³³⁶ Gündüz, (2003), a.g.m, s. 381.

³³⁷ Ceyhan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, s. 83-85.

³³⁸ Ayverdi, (1989), a.g.e, C. 4, s. 579.

³³⁹ Güran, (1976), a.g.e, s. 147-148.

³⁴⁰ Ayverdi, (1989), a.g.e, C. 4, s. 579.

³⁴¹ Ayverdi, (1989), a.g.e, C. 4, s. 546.

SONUÇ

İstanbul'un olabildiğince hızlı bir şekilde İmparatorluğa yakışır bir başkent vasfını kazanması için çaba sarf edilmiştir. Fatih'in bu hususta ilk olarak nüfus takviyesi yapmak yoluyla işe başlaması ticaret, zanaat ve inşaat için temel alt yapıyı oluşturma meseleye verilen ehemmiyetten ileri gelmektedir. Fatih'in İstanbul'u yeniden yapılandırma çalışmalarına bakıldığında sistematik bir şekilde hareket edildiği ve bu hususta hiçbir gayret ve masraftan çekinilmediği görülecektir.

İmar faaliyetleri kapsamında inşa edilen külliyele ile, ilim ve zanaat erbabı kimseler İstanbul'a gelerek şehrin niteliğini arttırmışlardır. Cami, Medrese, Hamam, Han, Kervansaray, Ticarethane ve diğer yapıların inşa sürecinde gerekli insan kaynağı ile başlayan süreç binaların faaliyete geçmesiyle süreklilik arz ederek ilim sahibi kimselerin İstanbul'a ikametini sağlamıştır. Bu sayede İstanbul zaman içinde ilim ve eğitim şehri vasfına ulaşmıştır. Fatih'in de bu konuda özel bir gayret içinde olduğu bilinmektedir.

İstanbul, Fatih döneminin sonunda yapılaşma ve iskân bakımından üstün bir medeniyetin temsilcisi olduğunu göstermiştir. Özellikle külliyelede verilen hizmetlere bakıldığında gerek İstanbul içinde gerekse şehir dışından gelenler için en ince ayrıntısına kadar her şey düşünülmüştür. Bu konuda Fatih Külliyesi'nin diğerlerinden daha özenli olduğunu söylemek gerekir. Külliye kültürü içinde yaşatılan imaretler ile meydana getirilen hayır kurumu anlayışı bazen külliye vasfı taşımayan camilerde de yaşatılmıştır. Kalenderhâne ve Eski İmaret Cami buna verilecek örneklerdendir. Külliyele dışında inşa edilen cami ve mescitlere bakıldığında kiliseden ve diğer Bizans ibadethanelerinden dönüştürülenlerin çoğunluğu tarikatların uhdesine verilmiş ve bazıları onların adlarına nispetle vazife görmüştür.

Külliyelelerden önce camiye çevrilen Bizans kiliselerinin ayrı ayrı imaret ve medrese işlevi gördüğü bilinmektedir. Burada Fatih'in İstanbul'u yeniden yapılandırmak için bir plan dahilinde hareket ettiği ifade edileceği gibi, halkın ilim erbabının ve muhtaçların ibadet, ilim ve hayrat ihtiyaçlarını acil bir şekilde çözdüğü söylenebilir. Elbette bu yapıların camiye çevrilmesi fetih alameti olarak da sembolleşmiştir.

Fetih sonrası önce acil ihtiyaçları karşılamak için Bizans yapılarından istifade edilmiş, daha sonra dur durak bilmeden mimari yapılaşma ile İstanbul imar edilmiştir. Bilhassa sur içinde büyüyen şehre Eyüp, şkdar ve Galata'nın da iştirak etmesiyle İstanbul daha da bymştir. İnşa edilen cami ve mescit sayısına bakıldığında İstanbul'un dört bir yandan ibadethaneler ile kuşatıldığı görülmektedir.

Fetih sonrası yapılaşmaya bakıldığında özelikle vezirlerin inşa ettirdiği kllyeler, devlet adamları arasında bu konuda adeta bir yariş olduğunu gösterir. Ayrıca bu yapılar topluluğu içinde diğer binalara nazaran camiye daha fazla ihtimam gösterildiği görülmektedir. Aynı zamanda kllyenin içindeki imaret ile bir hayır kurumu gibi işlev gördüğünü ve bunların sayısının her geçen yıl arttığını belirtmek gerekir. Böylece İstanbul nüfus bakımından da cazibesini her geçen gün arttıran bir şehir haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Ak, Mahmut. “Fatih Döneminde İstanbul’da İmar Faaliyetleri ve Mahalle Yerleşimi Hakkında”, *İstanbul Şehir ve Medeniyet*, Klasik Yayınları, İstanbul 2004.

Altun, Feride İmrana, *İstanbul’un 100 Roma, Bizans Eseri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, İstanbul, 2015.

Âşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, haz. Kemal Yavuz-Yekta Saraç, Mas Yayınları, İstanbul 2003.

Ayvansarayî, Hüseyin. Hadikatü'l-Cevami.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleler Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Doğu Matbaası, Ankara 1958.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, c. 3-4, İstanbul Fetih Cemiyeti Enstitüsü, İstanbul 1989.

Babinger, Franz. *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2003.

Baştav, Şerif. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989.

Broquiere, Bertrandon de la. *Deniz Aşırı Seyahati*, çev. İlhan Arda, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

Clavijo, Ruy Gonzales. *Anadolu Orta Asya ve Timur*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ses Yayınları, İstanbul 1993.

Dirimtekin, Feridun. *İstanbul’un Fethi*, İstanbul 1976.

Doukas, Mikhael. *Doukas Tarihi 1326-1462*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Erdoğan, Abdülkadir. *Fâtih Mehmed Devrinde İstanbul’da Bir Türk Mütefekkeri Şeyh Vefa, Hayatı ve Eserleri*, Ahmed İhsan Basımevi, İstanbul 1941.

Eyice, Semavi. *Son Dönem Bizans Mimarisi*, Baha Matbaası, İstanbul 1963.

Güncüoğlu, Süleyman Faruk. *Osmanlı İstanbul’unun İlk Yapıları Hisarlar ve Mahalleler*, Mega Yayınları, İstanbul 2016.

Güran, Ceyhan. *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1976.

İbn Battuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi*, Üçdal Yayınları, İstanbul.

İnalcık, Halil. *Fatih Sultan Mehmed Han*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019.

İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, çev. Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1943.

Kritovulos, *İmrozlu Krivotulos'un Tarihi 1451-1467*, çev. Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018.

Kuban, Doğan *İstanbul Bir Kent Tarihi: Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*, çev. Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

Kuruçay, Akif. *İstanbul'un 100 Hamamı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2011.

Lowry, Heath W. "Pushing The Stone Uphill: The Impact of Bubonic Plague on Ottoman Urban Society in The Fifteenth and Sixteenth Centuries", *Osmanlı Araştırmaları*, C. 23, 2003, s. 93-132.

Mantran, Robert. *İstanbul Tarihi*, çev. Teoman Tunçdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Nicol, Donald M. *Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453*, çev. Bilge Umar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Norwich, John Julius. *Bizans*, C. 3, çev. Selen Hırçın Riegel, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2013.

Ortaylı, İlber. *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007.

Ostrogorsky, George. *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. 3, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Tanışık, İbrahim Hilmi. *İstanbul Çeşmeleri I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1943.

Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, Baha Matbaası, İstanbul 1977.

Ünver, Süheyl. *Fatih Külliyesi Cami*, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, İstanbul 1953.

Wolfgang, Müller-Wiener. *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, çev. Ülker Sayın, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

SÜRELİ YAYINLAR

Altan, Ebru. "İstanbul'un Fethi Sırasında Şehirde Yaşananlar Psikolojik Durum", *Tarih Dergisi*, S. 66, 2017, s. 63-76.

Başkan, Yahya. "İstanbul'un Fethi ve Yahudiler", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. III, 2014, s. 63-84.

Bayartan, Hatice. Geçmişten Günümüze İstanbul'da Nüfus, *Coğrafya Dergisi*, S. XI, İstanbul 2013, s. 5-20.

Canbulat, İbrahim. "Fetih Sonrası İstanbul'un İskânı Değişen Şehirli ve Evini 1455-1471 Kaynakları Üzerinden Okumak", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, C. 9, 2019, s. 706-740.

Derin, Sevil. "Tarihi Süreçte Eyüp Sultan Camisi", *Sanat Tarihi Dergisi*, S. 25, 2016, s. 177-191.

Erçetin, Arzu. "Geçmişten Günümüze Gelişen Mekân Kurgu İle Kapalı Çarşı", *Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, S. 9, 2019, s. 68-77.

Eroğlu, Haldun. "Osmanlıların 1453 Öncesi İstanbul Kuşatmaları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 35, 2004, s. 89-101.

Eyice, Semavi. "Atik Ali Paşa Camiinin Türk Mimari Tarihindeki Yeri", *Tarih Dergisi*, C. 14, S. 19, 1964, s. 99-114.

Güncüoğlu, Süleyman Faruk. "İstanbul'un Fethi Sonrası Kurulan İlk Semt: "Saraçhane", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 22, 2010, s. 29-82.

Hattatoğlu, Muhiddin. İstanbul Silivrikapı'da Topçubaşı Balâ Süleyman Ağa Mimarî Manzumesi", *Vakıflar Dergisi*, S. 4, 1958, s. 183-191.

İnalcık, Halil- Arı, Bülent. "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 6, C. 3, 2005, s. 27-56.

İnalcık, Halil. "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşaası", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, 1988, s. 215-225.

Karaca, Zafer. "Fetihten Sonra İstanbul ve Rum Topluluğu", *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 104, 1992, s. 13-17.

Koç, Yunus. "Osmanlı Dönemi İstanbul Nüfus Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 8, S. XVI, 2010, s. 171-199.

Köse, Fatih. "İstanbul'da Tekke Olarak Kullanılan Roma ve Bizans Yapıları", *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, C. 4, S. 2, 2018, s. 840-874.

Küçüksipahioğlu, Birsal. "Birinci Haçlı Seferi'nden Feth'e Kadar Batılıların İstanbul'u Ele Geçirme Çabaları", *Tarih Dergisi*, Sayı 66 (2017 / 2), İstanbul 2017, s. 35-46.

Schneider, Alfons Maria. "On Beşinci Yüzyılda İstanbul'un Nüfusu", *Belleten*, C. 16, S. 61, 1952, s. 35-48.

Sezer, Musa. XVI. Yüzyılda Köstendil Ilıcası'nda Haraççı Kara Mehmed Vakıfları (Tahrir Defterlerine Göre)" *Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, 2017, s. 230-242.

Şentürk Hazal ve Urfalıoğlu, Nur. İstanbul'da Bulunan Son Dönem Bizans Yapılarında Cephe Bezemeleri", *Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, C. 6, 2017, s. 763-772.

Uluçay, Mustafa Çağatay. "İstanbul Saraçhanesi Saraçlarına Dair Bir Araştırma", *Tarih Dergisi*, S. 5, C. 3, 1953, s. 147-164.

TEZLER

Baş, Yaşar. İstanbul Kapalı Çarşısı, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2008.

Göncüoğlu, Sema. Osmanlı Dönemi Unkapanı Sementi'nin Tarihi, Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

Özdemir, Öznur. Fatih Döneminde İstanbul'un İslamlaşma Süreci, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

Seçkin, Selçuk. Fatih Dönemi İstanbul Mescitleri, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.

Yıldırım, Recep. İstanbul Saraçhanesi ve Saraç Esnafı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

DİĞER YAYINLAR

Akar, Tuba. "Fatih'in İstanbul'unda Konut Mimarisi" *Osmanlı İstanbul'u IV*, ed. Feridun Emecen, Gök Matbaacılık, İstanbul 2016, s. 159-170.

Aysel, Nezi. "İstanbul'un Tarihi Su Sistemleri: Kırkçeşme Tesisleri", *Tarihi Su Yapıları Konferansı Bildiriler Kitabı*, İzmir 2008, s. 1-5.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. "Fatih Devrinde İstanbul Mahalleleri", <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1379/Ayverdi.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim Tarihi 03/03/2020.

Bilgicioğlu, Banu. "Sarayı Atik-i Amire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 122-125.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk. "Darphane-i Âmire", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz, İBB Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2015, s. 271-277.

Canatar, Mehmet. "1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Nefs-i İstanbul'da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler", *Osmanlı İstanbul'u I*, ed. Feridun Emecen, Emrah Sefa Gürkan, *I. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri*, 2013, s. 283-310.

Canatar, Mehmet. "İstanbul'un Nahiye ve Mahalleleri", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 3, Mas Yayınları, İstanbul 2015.

Çeçen, Kazım. "Kırkçeşme Suları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 476-479.

Çetinkaya, Haluk "Ayasofya", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz, İBB Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2015, s. 68-77.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa. "Külliyeler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 542-544.

Demirkent, Işın. "İstanbul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 205-212.

Doğanay, Aziz. "Şeyh Vefa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 72-74.

Ertuğ, Zeynep Tarım. "Topkapı Sarayı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 256-261.

Erünsal, İsmail. "Fatih Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 250.

Erzincan, Tuğba. "Rum Mehmed Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 228-230.

Eyice, Semavi "Hoca Paşa Hamamı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 193.

Eyice, Semavi. "İstanbul'da Kiliseden Çevrilmiş Cami ve Mescidler ve Bunların Restorasyonu", s.279-291, <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/860/Eyice.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim Tarihi 01/03/2020.

Eyice, Semavi. "Anadoluhisarı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 147-149.

Eyice, Semavi. "Atik Ali Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 64-67.

Eyice, Semavi. "Ayasofya", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 1, Ana Basım Yayınları, İstanbul 1993, s. 446-457.

Eyice, Semavi. "Balaban Ağa Mescidi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 2.

Eyice, Semavi. "Balat Hamamı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 8.

Eyice, Semavi. "Bereketzâde Çeşmesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 489-490.

Eyice, Semavi. "Davud Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 42-44.

Eyice, Semavi. "Fenârî İsa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 337-339.

Eyice, Semavi. "İmrahor İlyas Bey Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 228-231.

Eyice, Semavi. "Kalenderhane Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 251-252.

Eyice, Semavi. "Kürkçü Hanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 570.

Eyice, Semavi. "Ayasofya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 206-210.

Eyice, Semavi. "Bedesten", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 302-311.

Eyice, Semavi. "Büyük Çarşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 509-513.

Eyice, Semavi. "Eyüp Sultan Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 9-12.

Eyice, Semavi. "Fatih Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 244-249.

Gündüz, Filiz. "Mahmud Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 380-381.

İlhan, Mehdi. "Osmanlı Döneminde İstanbul Su Yolları", s. 539-548, <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/%c4%b0LHAN-M.-Mehdi->

Erişim Tarihi 08/03/2020.

İnalcık, Halil. “Fatih, Fetih ve İstanbul’un Yeniden İnşası”, *Dünya Kenti İstanbul*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2019, s. 22-37.

İnalcık, Halil. “İstanbul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 220-239.

Kadayıfçı, Gülay. "Eyüp Türbe Hamamı", Eyüp Sultan Sempozyumu VIII, Eyüp belediyesi Yayınları, 2004, s. 310-317.

Kançal, Nicole "Topkapı Sarayı", *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz, İBB Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2015, s. 140-151.

Karakaya, Enis. "Gedik Paşa Hamamı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 13, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 547-548.

Kayadibi, Fahri. "Fatih Sultan Mehmed Döneminde Eğitim ve Bilim", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, 2003, s. 1-18.

Keçiş, Murat. “Bizans Döneminde İstanbul’un Kent Yönetimi”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz, İBB Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2015, s. 18-37.

Koç, Yunus. “Bizans Döneminde İstanbul Nüfusu”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz, İBB Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2015, s. 458-466.

Köseoğlu, Necdet. *İstanbul Hamamları*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1952, s. 1-8; <https://core.ac.uk/download/pdf/38304521.pdf> Erişim Tarihi 06/03/2020.

Necipoğlu, Gülru. From Byzantine Constantinople to Ottoman Konstantiniyye: Creation of a Cosmopolitan Capital of a Visual Culture under Sultan Mehmed II,” s. 262-305, http://media.library.ku.edu.tr/reserve/resfall15_16/Hist214_ANiyazioglu/week5_6.pdf, Erişim Tarihi 11/03/2020.

Ogan, Aziz. *Mahmud Paşa Külliyesi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1951.

Ortaylı, İlber. "Galata", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 13, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 303-307.

Öngören, Reşat. "Fetih Sonrası İstanbul'da İlk Tasavvufî Yapılanmalar ve Fâtih Sultan Mehmed", *Osmanlı İstanbul'u IV*, ed. Feridun Emecen, Gök Matbaacılık, İstanbul 2016, s. 383-386.

Öz, Mehmet. "1455 Tahriri ve İstanbul'un İskân Tarihi Bakımından Önemi", *Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu I*, 29 Mayıs- 1 Haziran 2013, s. 107-125.

Özcan, Abdülkadir. "Davud Paşa Sahrası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 44-45.

Ramazanoğlu, Gözde. "16. Yüzyılda Osmanlı Külliyesi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 3, C. 17, 2008, s. 333-344.

Reindl-Kiel, Hedda. "Rum Mehmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 226-227.

Sav, Murat. "Sancaktar Hayreddin Mescidi", *Vakıflar Dergisi*, s. 54, <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/794/Sav.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim Tarihi 09/03/2020.

Tanman, Baha. "Akbiyık Mescidi ve Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 222-223.

Tanman, Baha. "Bâlâ Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 554-556.

Tanman, Baha. "Hindîler Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 67-69.

Tekindağ, Şehabeddin. "Mahmud Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 376-378.

Turan, Şerafettin. "Davud Paşa, Koca", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 37-38.

Unan, Fahri. "Sahn-ı Seman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 532-534.

Ünver, Süheyl. İstanbul Yedinci Tepe Hamamlarına Dair Bazı Notlar, s. 250, <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1167/%C3%9Cnver.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim Tarihi 06/03/2020.

Yılmaz, Coşkun. “Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u İmarı”, *Düşten Fethe İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz, İhlas Yayınları, İstanbul 2015, s. 151-163.

Yılmaz, Hayri Fehmi. "Zeyrek Kilise Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 377-388.

EKLER

Ek 1 İstanbul Cami ve Mescitleri Listesi (1453-1500)

1. Acemi Oğlanlar Mescidi
2. Acemoğlu Mescidi
3. Ağalar Mescidi
4. Ahmed Kethüda Mescidi
5. Ak bıyık Mescidi
6. Akseki Mescidi
7. Akşemseddin Mescidi
8. Ali Fakih Mescidi
9. Altı Poğaça Mescidi
10. Anadolu Hisarı Cami
11. Asmalı Mescidi
12. Avcı Bey Mescidi
13. Ayasofya Cami
14. Baba Hasan Alemleri Mescidi
15. Baklalı Kemalettin Mescidi
16. Bala Mescidi
17. Balaban Ağa Mescidi
18. Balçık Tekkesi Mescidi
19. Başcı Mahmud Mescidi
20. Bayezid Ağa Cami
21. Bereket-zade Mescidi
22. Beyceğiz Mescidi
23. Bezzaz-ı Cedid Mescidi
24. Can Kurtaran Mescidi
25. Çakır Ağa Mescidi (Aksaray)

26. Çakır Ağa Mescidi (Aksaray)
27. Çakır Ağa Mescidi (çarşı içinde)
28. Çayır Başı Mescidi
29. Çelebi Mescidi
30. Çelebioğlu Alaüddin Mescidi
31. Darbhane Mescidi
32. Davud Paşa Cami
33. Daye Hatun Cami
34. Daye Hatun Mescidi
35. Debbâğ Yunus Mescidi
36. Demirciler Mescidi
37. Divane 'Ali Bey Mescidi
38. Divanhane Mescidi
39. Durbalı Mescidi
40. Dülgeroğlu Cami
41. Efdal-zade Mescidi
42. Ekmekci Başı Mescidi
43. Elvan-zade Cami (Salkım Söğüt)
44. Elvan-zade Mescidi (Un Kapanı)
45. Emin Bey Mescidi
46. Emin Sinan Mescidi
47. Eski İmaret Cami
48. Eyüp Sultan Cami
49. Fatih Cami
50. Fatih Cami
51. Fatih cami'i (Kazlı Çeşme)
52. Fatih Cami'i (Yedi Kule içinde)
53. Fenai Mescidi
54. Fethi Çelebi Mescidi

55. Gureba Hüseyin Ağa Mescidi
56. Gümrük Önü Mescidi
57. Güngörmez Mescidi
58. Hacı Bayram Haftani Mescidi
59. Hacı Halil Attar Mescidi (Tahta Kale)
60. Hacı Halil Attar Mescidi (Un Kapanı)
61. Hacı İsa Mescidi
62. Hacı Kadın (Hızır Bey) Mescidi
63. Hacı Muhyiddin Mescidi
64. Hacı Timur Mescidi (Cerrah Paşa)
65. Hacı Timurtaş Mescidi
66. Handan Ağa Mescidi
67. Haraccı Kara Mehmed Mescidi
68. Harbi Mescidi
69. Hindiler Tekkesi Mescidi
70. Hoca Ferhad Mescidi
71. Hoca Hamza Mescidi
72. Hoca Hayrüddin Mescidi
73. Hoca Piri Mescidi
74. Hoca Rüstem Mescidi
75. Hoca Teberrük Mescidi
76. Hoşkadem Mescidi
77. Hubyar Mescidi
78. Hubyar Mescidi
79. İbn-i Meddas Mescidi
80. İsa Kapısı Mescidi
81. İshak Paşa Cami
82. Kalenderhane Cami
83. Kanlı Mescidi

84. Karaki Mescidi
85. Karaköy Mescidi
86. Kasap Demirhan Mescidi
87. Kasap İlyas Mescidi
88. Kasım Ağa Mescidi
89. Kasım Çavuş Mescidi
90. Kâtip Muslihuddin Cami
91. Kazancı Mescidi
92. Kazancı Sadi Mescidi
93. Kemal Paşa Mescidi
94. Keyci Hatun Mescidi
95. Kız Ahmet Efendi Mescidi
96. Kız Taşı Mescidi
97. Kızıl Minare Mescidi
98. Kireç İskelesi Mescidi
99. Kirmastı Mescidi
100. Koruk Mahmud Mescidi
101. Kovacı Dede Mescidi
102. Kumrulu Mescidi
103. Küçük Hacı Mescidi
104. Kürkü Hanı Mescidi
105. Mahmud Paşa Cami
106. Manastır Mescidi
107. Manisalı Mehmed Paşa Cami
108. Mehmed Bey Mescidi
109. Mercan Ağa Cami
110. Mimar Ağa Mescidi
111. Mimar Ayas Mescidi
112. Mimar Kemaloğlu Mehmed Mescidi

113.Mirza Baba Mescidi
114.Molla Aşkî Mescidi
115.Molla Fenari Mescidi (Cağaloğlu)
116.Molla Fenari Mescidi (Çemberli Taş)
117.Molla Gürani Cami
118.Molla Gürani Cami (Vefa)
119.Molla Gürani Mescidi (Mercan)
120.Molla Husrev Mescidi (Küçük Pazar)
121.Molla Husrev Mescidi (Sofular)
122.Molla Husrev Mescidi (Vefa)
123.Molla Kestel Cami
124.Molla Şeref Cami
125.Muhtesib İskender Mescidi
126.Muhtesib Karagöz Mescidi
127.Muhyiddin Kocevi Mescidi
128.Murad Paşa Cami
129.Nakılbend (Nahilbend) Mescidi
130.Nallı Mescidi
131.Nevbahar Mescidi
132.Nişancı Cami
133.Nuri Dede (Nurlu) Mescidi
134.Ok Meydanı Mescidi
135.Oruç Gazi Mescidi
136.Pirinçi Sinan Mescidi
137.Rum Ali Mescidi
138.Rum Mehmed Paşa Cami
139.Saman Viran Mescidi
140.Saman Viran Mescidi
141.Sancaktar Mescidi

142.Saraçhane Mescidi
143.Sarı Bayezid Mescidi
144.Sarı Demirci Mescidi
145.Sarı Gürz Mescidi (Sarı Güzel)
146.Sarı Lütü Mescidi
147.Sarı Musa Mescidi
148.Sarı Nasuh Mescidi
149.Sarı Nasuh Mescidi
150.Sekban Başı İbrahim Mescidi
151.Sekban Başı Yakup Ağa Mescidi
152.Selçuk Sultan Mescidi
153.Servi Mescidi
154.Simkeşhane Mescidi
155.Sinan (Ahi Sinan)
156.Sinaneddin Yusuf Paşa Zaviye-Mescidi
157.Softa Sinan Mescidi
158.Sofular Mescidi
159.Sofular Mescidi (Eyüp)
160.Şehremini Cami
161.Şehsuvar Mescidi
162.Şeref Ağa Mescidi
163.Şeyh Davud Mescidi
164.Şeyh Mahmud Resmi Mescidi
165.Şeyh Mehmed Geylani Mescidi
166.Şeyh Süleyman Mescidi
167.Şeyh Vefa Cami
168.Tahta Kadı Mescidi
169.Tahta Kale Mescidi
170.Tahta Minare Mescidi

171.Tarsus Mescidi
172.Tekneciler Mescidi
173.Toklu Dede Mescidi
174.Uzun Şüca' Mescidi
175.Uzun Şüca' Mescidi
176.Uzun Şüca' Mescidi
177.Uzun Yusuf Mescidi
178.Üç Mihrablı Cami
179.Ükübi Mescidi
180.Ülice Baba Mescidi
181.Üsküblü Mescidi
182.Voyruk Şücaüddin Mescidi
183.Yarhisar Cami
184.Yatağan Mescidi
185. Yavaşca Şahin Mescidi
186. Yavedüd Mescidi
187. Yavuz Er Sinan Mescidi
188. Yedi Kule Cami
189. Yeni Han Mescidi
190. Yüzeri Oğlu Mescidi
191. Zenburcu Mescidi
192. Zeyrek Cami

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri* adlı eserinin 3. cildinden istifade edilerek tablolaştırılmıştır.

Ek 2 İstanbul'daki Nahiyelede Bulunan Mahalleler (1453-1600)

1- Ayasofya Cami Nahiyesi (17 Mahalle)
Akbıyık Mescidi Mahallesi
Ayasofya Camii Mahallesi
Firuz Ağa Mescidi Mahallesi
Güngörmez Mahallesi
Hace Rüstem Mescidi Mahallesi
Hace Sinan Mescidi Mahallesi
Hace Üveys Mescidi Mahallesi
Hayrettin Bey Mescidi Mahallesi
Hüseyin Çelebi Mescidi Mahallesi
İshak Paşa Mescidi Mahallesi
Kara Kedi Dâye Hatun Mescidi Mahallesi
Mahallesi Hüseyin Ağa Camii Mahallesi
Nahlbend Hasan Mescidi
Sinan Ağa Mescidi Mahallesi
Sinan Ağa Mescidi Mahallesi
Uzun Şüca Mescidi Mahallesi
Üsküplü Mescidi Mahallesi
2- Mahmut Paşa Cami Nahiyesi (9 Mahalle)
Dâye Hatun Mescidi Mahallesi
Hace Sinan Mescidi Mahallesi
Hubyar Mescidi Mahallesi
Kasım Paşa el-Cezerî Mescidi Mahallesi
Küçük Hacı Ahmet Mescidi Mahallesi
Mahmut Paşa Camii Mahallesi
Sahaf Süleyman Mescidi Mahallesi
Serv Mescidi Mahallesi
Şeref Ağa Mescidi Mahallesi

3- İbrahim Paşa Cami Nahiyesi (10 Mahalle)
Ağa-i Mercan Mescidi Mahallesi
Çelebioğlu Mescidi Mahallesi
Hace Hamza Mescidi Mahallesi
Hacı Halil Mescidi Mahallesi
Hacı Timurtaş Mescidi Mahallesi
İbrahim Paşa Camii Mahallesi
Samanviran Mescidi Mahallesi
Sarı Demirci Mescidi Mahallesi
Yavaşca Şahin Mescidi Mahallesi
Yeni Bezzaz Mescidi Mahallesi
4- Ebülvefa Cami Nahiyesi (13 Mahalle)
Ebülvefa Camii Mahallesi
Hace Hayrettin Camii Mahallesi
Hace Sinan Mescidi Mahallesi
Hace Teberrük Mescidi Mahallesi ve
Hacı Halil Mescidi Mahallesi
Hızır Bey Çelebi Mescidi Mahallesi
İbn Papas Mahallesi
Kara Mehmet el-Haraççı Mescidi Mahallesi
Kâtip Şemsettin Mescidi Mahallesi
Mevlâna Hüsrev Mescidi Mahallesi
Sarı Beyazıt Mescidi Mahallesi
Sekbanbaşı İbrahim Bey Mescidi Mahallesi
Sinan Bey Mescidi Mahallesi (Yavuzeroğlu)
Voynuk Şüca Mahallesi
5- Sultan Mehmet Han Cami Nahiyesi (42 Mahalle)
Sultan Mehmet Han Camii Mahallesi
Seyyid Ahmet el-Buharî Mescidi Mahallesi
Hace Hayrettin Mescidi Mahallesi

Pirincî Sinan Mescidi Mahallesi
Hace Üveys Mescidi Mahallesi
Hacı İvaz el-Kassâb Mescidi Mahallesi
Üstat Kemal el-Harrât Mescidi Mahallesi
Sarı Nasûh Mescidi Mahallesi
Nukreci Bâlî Mescidi Mahallesi (Karaköy Mahallesi)
İskender Paşa Mescidi Mahallesi
Mustafa Bey Mescidi Mahallesi
Dülgeroğlu Mescidi Mahallesi
Mimar Üstat Ayas Mescidi Mahallesi
Firuz Ağa Mescidi Mahallesi
Haydarhane Mescidi Mahallesi
Muhtesip Karagöz Mescidi Mahallesi
Hacı Hoşkadem Mescidi Mahallesi
Baba Hasan Mescidi Mahallesi
Mevlâna Emin Nurettin Mescidi Mahallesi
Ferhat Ağa Mescidi Mahallesi
Mevlâna Mağnisavî Çelebi Mescidi Mahallesi
Şeyh Süleyman Halife Mahallesi
Mevlâna Hacı Hasanzade Mescidi Mahallesi
Hacı Ali Mescidi Mahallesi
Bıçakçı Üstat Acem Ali Mahallesi
Papuççuoğlu Mescidi Mahallesi
Şeyh Muhyiddin el-Kocevî Mescidi Mahallesi
Üsküplü Mescidi Mahallesi
Hacı Muhyiddin Mescidi Mahallesi (Sivrikoz)
Mevlâna Hüsrev Mescidi Mahallesi
Gül Camii Mahallesi
Mevlâna Ali Çelebi el-Müftî Mescidi Mahallesi

Âşık Paşa Mescidi Mahallesi
Hacı Ferhat Mescidi Mahallesi
Altıpoğaça Mescidi Mahallesi
Yarhisarzade Mescidi Mahallesi
Haraççı Muhyiddin Mescidi Mahallesi
Mevlâna Şeyh Âbid Çelebi Mescidi Mahallesi
Şeyh Resmî Mescidi Mahallesi
Mevlâna Ahî Çelebi Mescidi Mahallesi
Mevlâna Üstat Mimar Sinan Mescidi Mahallesi
Hasan Paşa Mescidi Mahallesi
6- Bâb-ı Top Nahiyesi (8 Mahalle)
Beyazıt Bey Camii Mahallesi
Çavuş Muslihittin Mescidi Mahallesi
Ereğli Mescidi Mahallesi
İskender Bey Mescidi Mahallesi
Kürkçübaşı Camii Mahallesi
Mustafa Çelebi ed-Defterî Mescidi Mahallesi
Müneccim Sadi Mahallesi
Sufler Mescidi Mahallesi
7- Murat Paşa Cami Nahiyesi (24 Mahalle)
Abdullah Ağa Reisülbostaniyyin Mescidi Mahallesi
Alemî Bey Mahallesi
Başçı Hacı Mahmut Mescidi Mahallesi
Çakır Ağa Mescidi Mahallesi
Çakır Ağa Mescidi Mahallesi (Sufler)
Etmekçioğlu Mescidi Mahallesi
Garip Yiğitler Ağası Mescidi Mahallesi
Hacı Ahmet Mescidi Mahallesi
Hacı Bayram Mescidi Mahallesi

Kâtib Muslihittin Mescidi Mahallesi
Kazgancı Satı Mescidi Mahallesi
Kemal Bey Mescidi Mahallesi (Tahta Minare)
Kızıl Minare Mahallesi
Kiçi Hatun Mescidi Mahallesi
Koğacı Dede Mescidi Mahallesi
Mevlâna Gûranî Camii Mahallesi
Mevlâna Hüsrev Mescidi Mahallesi
Murat Paşa Camii Mahallesi
Oruç Gazi Mescidi Mahallesi
Sarı Musa Mescidi Mahallesi
Suhte Sinan Mahallesi
Şirmerd Çavuş Bey Mescidi Mahallesi
Tahta Minare Mescidi Mahallesi
Tahta Minare Mescidi Mahallesi (Kemal Bey Mescidi)

Mehmet Canatar'ın İstanbul'un Nahiye ve Mahalleleri adlı makalesinden istifade edilerek hazırlanmıştır.